Provincie Flevoland

Programma Landschap van de Toekomst

Visie, ambities, handvatten en uitvoeringsprogramma voor hoge ruimtelijke kwaliteit in Flevoland

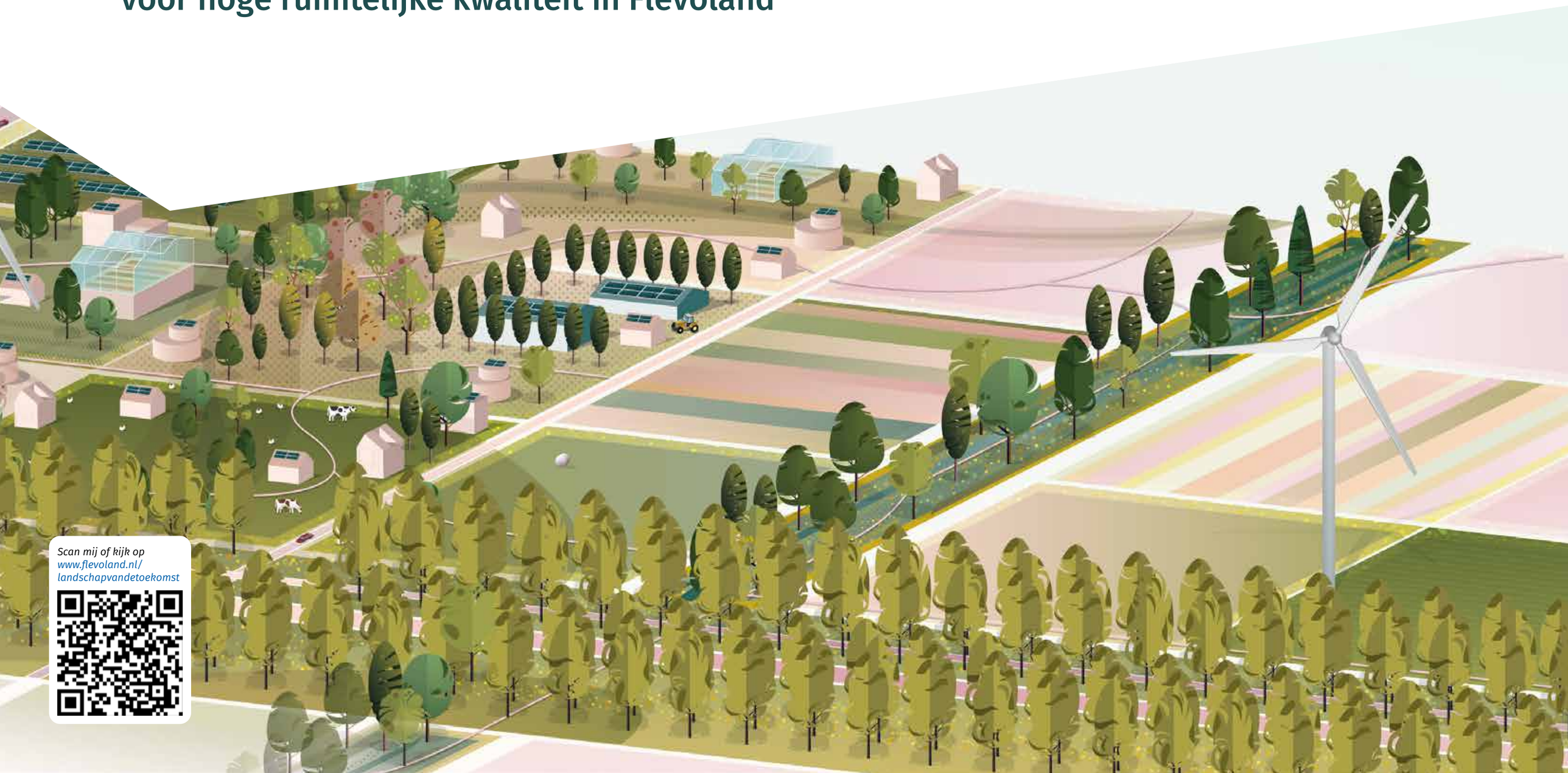

Scan mij of kijk op www.flevoland.nl/landschapvandetoekomst

Programma Landschap van de Toekomst

Visie, ambities, handvatten en uitvoeringsprogramma voor hoge ruimtelijke kwaliteit in Flevoland

Manifest

Flevoland is uniek in de wereld en bekend als het grootste waterbouwkundige werk van Nederland.
Dit opvallende landschap heeft aandacht en zorgvuldigheid nodig.

Het landschap kent drie polders met elk een eigen concept, casco, schaal, karakter, sfeer en beleving.

Het structurerende casco is steeds in beweging en geeft grip bij huidige en toekomstige opgaven en transities.

We bevriezen het landschap niet. Wel zien we in transities en dynamiek een opgave om de karakters van elke polder herkenbaar te houden. En een kans om deze te verrijken.

Hiervoor verbinden we opgaven en werken we samen en integraal aan een hoge ruimtelijke kwaliteit van het landschap van de toekomst.

De inrichtingsprincipes worden per polder aangevuld, zodat een nieuwe gereedschapskist ontstaat voor de inrichting van het Flevolandse landschap.

Dit leidt tot een nieuw landschap van de belofte voor de komende generaties.
Een houvast die zorgt voor een balans tussen structuur en ruimte voor verandering, initiatief en spontaniteit.

Zicht op de Oostvaardersplassen vanaf de Oostvaardersdijk

Voorwoord

Geboren in Groningen op het vlakke platteland, kwam ik als kind al in Flevoland. Een broer van mijn vader had een boerderij in Biddinghuizen. Ik voelde mij toen al thuis in Flevoland, door de weidsheid van het landschap en de grote lijnen. Dat is nooit veranderd. Ik ben trots op Flevoland.

Als je over de provinciegrens gaat, weet je meteen dat je in Flevoland bent. Een polderlandschap van heldere lijnen, ruimte en openheid. Te vinden op de vroegere zeebodem, zo'n vier meter onder de zeespiegel en beschermd door vele kilometers dijk. Flevoland is de kroon op de eeuwenlange Hollandse inpolderingstraditie, een ingenieurswerk van wereldfaam.

We staan als samenleving voor een aantal grote opgaven. Die opgaven doen een beroep op de flexibiliteit en robuustheid van het Flevolandse landschap. Of het nu gaat om duurzame energie, woningbouw, moderne vormen van landbouw of de ontwikkeling van nieuwe datacenters. Het landschap van Flevoland biedt ruimte voor experimenten en ruimtelijke ontwikkelingen die nergens anders in Nederland kunnen. Het is daarmee nog steeds een landschap van de belofte.

Maar de kwaliteit van het landschap moet niet beschadigd worden. Want de schoonheid, variatie en unieke kwaliteiten van ons landschap, maken dat Flevoland een aantrekkelijke provincie is. Om te wonen, werken, ondernemen en ontspannen.

Met het Programma Landschap van de Toekomst willen we de opgaven die er zijn, op de korte termijn mogelijk maken. Tegelijkertijd willen we de kwaliteit van het Flevolandse landschap voor toekomstige generaties versterken en bewaken. Deze uitdaging vraagt dat overheden, initiatiefnemers, inwoners en andere betrokken personen goed samenwerken. Dat we ruimtelijke ontwikkeling zien als kans om ruimtelijke kwaliteit toe te voegen.

Als provincie hebben we de verantwoordelijkheid om te zorgen voor ons landschap. We willen dat elke stap die we in het landschap zetten, bijdraagt aan het ingenieurswerk waar wij zo trots op zijn. Aan het landschap van de belofte.

Jan de Reus
Gedeputeerde Provincie Flevoland

Samenvatting

Samenvatting

Proactief en integraal vormgeven aan het Landschap van de Toekomst
Ruimtelijke kwaliteit staat steeds vaker onder druk. Dat komt door alle grote ruimtelijke opgaven die op het landschap afkomen. Opgaven als de energietransitie of woningbouw kunnen we niet meer los van elkaar zien. Er is steeds meer verweving van opgaven en belangen. Gebieden worden daardoor multifunctioneler (hybride).

Het is daarom van belang het landschap van de toekomst proactief en integraal vorm te geven. Met een hoge ruimtelijke kwaliteit. Om verrommeling te voorkomen en kwaliteiten te versterken. Een aantrekkelijke leefomgeving is de basis voor een goed vestigingsklimaat voor wonen, werken, ondernemen en recreëren. Het landschap vertegenwoordigt een grote economische waarde die we moeten koesteren.

Dit programma presenteert de richtinggevende provinciale kijk op de waarde en identiteit van het Flevolandse landschap. Het beschrijft het ontstaan en de kernkwaliteiten van het landschap. Dat vertalen we in een visie en overwegingen voor de toekomst. Daarbij anticiperen we op de grote veranderingen die het landschap van Flevoland te wachten staan. Het programma werkt de visie uit in concrete doelen voor de komende jaren. Samenwerking met partners in het gebied krijgt daarbij nadrukkelijk aandacht.

Ruimtelijke kwaliteit van verleden, heden en toekomst
Het Programma Landschap van de Toekomst benoemt de kernkwaliteiten van het Flevolandse landschap. Bijvoorbeeld:
- het waterbouwkundig bouwwerk
- het Mondriaanlandschap
- de beplanting van lanen en singels
- het contrast tussen oud en nieuw land.

Deze kwaliteiten vormen de basis voor vernieuwing en verrijking van het landschap van de toekomst.

Het nastreven van een hoge ruimtelijke kwaliteit is hierin een belangrijk doel. Want de inrichting van het landschap wordt complexer en uitdagender. De visie koppelt de kwaliteiten daarom aan de ruimtelijke opgaven.

Dat doen we in de vorm van overwegingen voor ruimtelijke kwaliteit. Dit zijn handreikingen voor behoud, versterking en ontwikkeling van de ruimtelijke kwaliteit in het landschap van de toekomst. We gaan van het inpassen van losse initiatieven, naar het actief samenhangend inrichten van het landschap van de toekomst.

Pagina hiernaast: luchtfoto Noordoostpolder, beeld: Rijksdienst Cultureel Erfgoed (521769)

Essentie van de visie
De essentie van het Programma Landschap van de Toekomst bestaat uit vier overwegingen. Deze zijn gemeente-overstijgend en bepalen in hun samenhang het karakter en de essentie van het Flevolandse landschap. De synthese geeft richting bij het behouden van de landschappelijke kernkwaliteiten en ruimte voor vernieuwing en ontwikkeling.

De vier overwegingen zijn voor landschap van provinciaal belang en moeten bij iedere ontwikkeling in het kader van de ruimtelijke kwaliteit als overweging worden meegenomen.

- Overweging 1: waterbouwkundig bouwwerk als polder-DNA
  Behoud het waterbouwkundig bouwwerk als fundament van de polders en de landschappelijke identiteit. Maak de verschillende onderdelen (dijkzones, gemalen, vaarten, sluizen) daarvan zichtbaar en beleefbaar.

- Overweging 2: panorama's langs lange lijnen
  Versterk monumentale belevingsassen om de beleving van het open polderpanorama te garanderen. Geef hieraan per polder onderscheidend vorm.

- Overweging 3: drie onderscheidende polderconcepten
  Geef het landschap vorm op basis van de ruimtelijke concepten van de drie polders. Ontwikkel de concepten door, om ruimtelijke opgaven in het landschap een plek te geven.

- Overweging 4: hybride gebieden - aandacht voor landschapsinnovatie
  Werk Flevoland-breed integraal aan opgaven en doe ontwerpend onderzoek. Geef extra aandacht aan hybride gebieden met een hoge dynamiek en waar meerdere opgaven samen komen.

Verdieping aan de hand van vijf thema's
Aan de hand van een aantal thema's diepen we de essentie van de visie verder uit. Hierin koppelen we grote ruimtelijke transities aan de synthese en de kernkwaliteiten van het landschap. Per thema zijn overwegingen meegegeven voor ruimtelijke kwaliteit. Deze thema's zijn:

- Thema 1: het gezicht van Flevoland in het blauwe hart van Nederland
  In het landschap van de toekomst presenteert Flevoland zich sterker naar de omgeving. Met fraaie dijklandschappen en aantrekkelijke stedelijke kapen aan het water. Waar een sterke ecologie en recreatieve functies het blauwe hart betekenis geven.

- Thema 2: veranderende condities in het landelijk gebied
  In het landschap van de toekomst beweegt de landbouw mee met geleidelijk veranderende klimatologische omstandigheden. We maken een omslag naar natuurinclusieve landbouw binnen krachtige kavel- en erfstructuren.

- Thema 3: nieuwe stad-land relaties
  In het landschap van de toekomst zijn stad en land in balans. Kenmerkende Flevolandse lange lijnen verbinden ze met elkaar. Water- en groenstructuren zijn de basis voor aantrekkelijke stadsranden en een toegankelijk landschap.

- Thema 4: regionaal perspectief voor energielandschappen
  In het landschap van de toekomst zijn energielandschappen efficiënt en zorgvuldig ontworpen. Met aandacht voor ruimtelijke kwaliteit, biodiversiteit en beleving.

- Thema 5: rijke en robuuste groenstructuren
  In het landschap van de toekomst zijn de kenmerkende Flevolandse lanen, singels en bossen aantrekkelijk, veerkrachtig en toekomstbestendig. Met aandacht voor variatie, een grote soortenrijkheid en biodiversiteit.

Illustratieve uitwerking voor elke polder
Het programma werkt algemene overwegingen per polder specifieker uit en visualiseert ze met illustraties. Globale 'snedes' door het landschap tonen hoe we opgaven en veranderingen in het landschap kunnen vormgegeven. De overwegingen per polder zijn niet vast omlijnd. Wel sturen deze de ontwikkeling van het landschap van de toekomst.

Samenwerken aan ruimtelijke kwaliteit
Het programma beredeneert de overwegingen ruimtelijke kwaliteit primair vanuit het landschappelijke belang. Iedereen die aan het landschap van de toekomst werkt, kan ze inzetten. Het Programma Landschap van de Toekomst beschrijft 7 uitgangspunten, inclusief de Handvatten voor Ruimtelijke Kwaliteit (HARK). Om zo structuur te geven aan het proces van samenwerken aan ruimtelijke kwaliteit.

HARK is een handzame matrix. De matrix koppelt de herkomstwaarde, gebruikswaarde, belevingswaarde en toekomstwaarde van het landschap aan economische, ecologische en sociaal-culturele belangen. HARK is hiermee een instrument om opgaven en stakeholders met elkaar te verbinden. Zo nemen we ruimtelijke kwaliteit mee in de integrale afweging binnen projecten en ontwikkelingen. Als één van de belangen.

Activiteiten en maatregelen voor de komende jaren
In het laatste hoofdstuk van het programma staat wat we op de korte termijn gaan doen om onze doelen op het gebied van landschap te bereiken. In de driedeling 'proactief handelen', 'slim combineren' en 'meedenken en inspireren' beschrijven we verschillende activiteiten en maatregelen. We lichten toe hoe we samenwerken, welke provinciale belangen er zijn en welke rol we pakken als provincie. Daarnaast welke beleidsinstrumenten we tot onze beschikking hebben voor het uitvoeren van het PLvdT. We gaan het effect en de voortgang van het PLvdT monitoren om te kunnen bepalen of we beleid willen aanpassen of bijsturen.

Zuidelijk Flevoland, vermoedelijk begin jaren '70. Het inzaaien van riet met het vliegtuig, in de net drooggevallen polder. Beeld: Beeldbank Rijkswaterstaat - Geert Menting

Inhoudsopgave

Manifest **5**

Voorwoord **7**

Samenvatting **9**

1. Introductie **15**
1.1 Toekomst voor het kroonjuweel van de Nederlandse inpolderingstraditie 16
1.2 Samen werken aan een hoge ruimtelijke kwaliteit 16
1.3 Programma Landschap van de Toekomst 17
1.4 Hoe gebruik ik het Programma Landschap van de Toekomst 18
1.5 Leeswijzer 19

2. Het ontstaan en karakter van het Flevolandse landschap **21**
2.1 Een ingenieurslandschap van wereldfaam 22
2.2 De idealen van de landmakers 22
2.3 Drie polders, drie karakters en de vierde ontwikkeling 24
2.4 Kernkwaliteiten van het Flevolandse landschap 30
2.5 Noordoostpolder - gesamtkunstwerk van de wederopbouw 46
2.6 Oostelijk Flevoland - polderparkwegen aan een groene horizon 49
2.7 Zuidelijk Flevoland - landschap van grote gebaren 50
2.8 IJsselmeer en Markermeer – het blauwe hart van Nederland 53

3. Dynamiek en opgaven in het Flevolandse landschap **55**
3.1 Landschap van de verandering 56
3.2 Dynamiek en opgaven van nu en de toekomst 60
3.3 Van functiescheiding naar stapeling en verweving van opgaven en belangen 66

4. Conclusies en overwegingen **69**
4.1 Kernkwaliteiten als bouwsteen voor vernieuwing en ruimtelijke kwaliteit 70
4.2 Pioniers van de toekomst: hybride gebieden als kans voor landschapsinnovatie 70
4.3 Het belang van landschap en een hoge ruimtelijke kwaliteit 70
4.4 Handvatten ruimtelijke kwaliteit: HARK 71
4.5 Uitwerking in overwegingen voor ruimtelijke kwaliteit 73

5. Landschapsvisie **75**
5.1 Essentie van de visie: een volhoudbare synthese 77
5.2 Verdieping aan de hand van vijf thema's 78
5.3 Thema 1: het gezicht van Flevoland in het blauwe hart van Nederland 80
5.4 Thema 2: veranderende condities in het landelijk gebied 82
5.5 Thema 3: nieuwe stad-land relaties 84
5.6 Thema 4: een regionaal perspectief voor energielandschappen 86
5.7 Thema 5: rijke en robuuste groenstructuren 88
5.8 Samenhang tussen de thema's 90

6. Voorbeelduitwerkingen Landschap van de Toekomst **93**
6.1 Inrichten met samenhang en ruimtelijke kwaliteit 94
6.2 Noordoostpolder - herkenbare dorpenring en krachtige lanen in een veranderend Mondriaanlandschap 96
6.3 Oostelijk Flevoland – netwerk van polderparkwegen als basis voor dynamiek 102
6.4 Zuidelijk Flevoland - grote eenheden verbonden door poldercarré en Vogelweg 110
6.5 IJsselmeer en Markermeer - diversiteit aan een eindeloze horizon 118

7. Uitvoeringsprogramma Landschap in de praktijk **125**
7.1 Activiteiten en maatregelen 126
7.2 Samenwerken aan het Flevolandse landschap 128
7.2.1 Structurerende elementen en provinciaal belang 128
7.2.2 Provinciale rolopvatting 129
7.2.3 Beleidsontwikkeling en advisering 131
7.3 Monitoring en evaluatie 131

Bijlagen **133**
Bijlage 1. Begrippenlijst 134
Bijlage 2. Literatuurlijst 136

Colofon **138**

1. Introductie

1. Introductie

1.1 Toekomst voor het kroonjuweel van de Nederlandse inpolderingstraditie

Flevoland is het kroonjuweel van de oer-Nederlandse traditie van het winnen van land op de zee. Als onderdeel van de Zuiderzeewerken werd een vernieuwend polderlandschap gemaakt waarin landbouw, wonen, werken en recreëren samenkomen. Visionair vormgegeven en bedacht tot in het kleinste detail: van bomenlaan tot boerenschuur. Een uniek landschap dat we kennen als het land van lucht, licht en leegte. Van de lange lijnen, statige lanen, strakke kustlijnen en verspreid gelegen dorpen en steden. Een Mondriaanlandschap van wereldfaam.

Het landschap dat werd geschapen door de 'pioniers van het nieuwe land', is nog relatief jong. Pas in 1997 kwam de basisinrichting van Zuidelijk Flevoland officieel gereed. Het nieuwe land zit feitelijk dus nog in haar eerste levensfase. Maar wie Flevoland doorkruist ziet de forse bomen, levendige dorpen en steden en strak bewerkte landbouwgronden. Het landschap is in relatief korte tijd gegroeid en tot bloei gekomen. De inwoners van Flevoland zijn trots op hun landschap.

Toch zijn de onderscheidende kwaliteiten van het landschap niet vanzelfsprekend. Meer dan ooit vraagt het landschap om zorg en aandacht. Om de zo gewaardeerde kwaliteiten te behouden en onderdeel te laten zijn van de leefomgeving van de toekomst.
Dat er de komende jaren en decennia iets gaat veranderen in het landschap is duidelijk. Er is behoefte aan meer woningen en we wekken onze energie anders op. We verplaatsen ons vaker en op een andere manier. En we moeten aan de slag met het veranderende klimaat en het verbeteren van de biodiversiteit. Stuk voor stuk opgaven die ruimtelijk voor grootschalige veranderingen kunnen gaan zorgen.

Verandering en vernieuwing zijn voor Flevoland niet nieuw. Het project Zuiderzeewerken is één van de grootste transities die Nederland ooit gekend heeft. Toch is er nu sprake van een keerpunt. De traditionele benadering van het inrichten van het landschap door scheiding van functies is voorbij. Meer en meer stapelen opgaven zich op. We moeten de schaarse ruimte multifunctioneel gebruiken.

Het nastreven van een hoge ruimtelijke kwaliteit is hierin een kernopgave. Want de inrichting van het landschap wordt complexer en uitdagender. We moeten verschillende belangen met elkaar verbinden. Het landschap is geen extraatje meer. Een aantrekkelijke leefomgeving is de basis voor een goed vestigingsklimaat voor wonen, werken, ondernemen en recreëren. Het landschap heeft dus een belangrijke economische waarde die we moeten koesteren.

Daarom moeten we het Flevolandse landschap van de toekomst proactief gaan vormgeven. Als pioniers van de toekomst moeten we samenwerken aan een aantrekkelijke leefomgeving. Waarin we op een integrale manier opgaven samenbrengen in een vernieuwend en krachtig landschap. Net als bij de aanleg van de polders. Een landschap met een hoge ruimtelijke kwaliteit. Het landschap van de toekomst.

De vooruitziende blik en visionaire ontwerpgedachten van de landmakers van toen, zijn de inspiratie voor de toekomst. De kwaliteiten van nu vormen de ingrediënten om nieuwe lagen en kwaliteiten toe te voegen aan het Mondriaanlandschap van morgen. Deze landschapsvisie vormt daarvoor de basis. Het is, sinds de aanleg van de polder, het eerste integrale document op regionaal-provinciaal niveau dat de kwaliteiten van Flevoland in beeld brengt en visies en ambities schetst voor de toekomst.

1.2 Samen werken aan een hoge ruimtelijke kwaliteit

Een hoge ruimtelijke kwaliteit is onmisbaar voor een aantrekkelijk en waardevol landschap. In ruimtelijke kwaliteit komen verleden, heden en toekomst samen. Het omvat de herkomstwaarde, gebruikswaarde, belevingswaarde en toekomstwaarde van het landschap. Het landschap raakt verschillende belangen, omdat er meerdere opgaven en ontwikkelingen in samenkomen. Zowel economische, ecologische als sociaal-culturele belangen hebben invloed op de ruimtelijke kwaliteit. Deze verschillende perspectieven op ruimtelijke kwaliteit overstijgen het eigen belang van de provincie.

Om het landschap van de toekomst vorm te geven met een hoge ruimtelijke kwaliteit, is dus intensieve samenwerking nodig. Juist omdat de partners in het gebied net als de provincie hun eigen visies en ambities formuleren. Het landschap moet meer zijn dan een optelsom van eisen van sectoren en losse ruimtelijke ingrepen (PBL, 2019. Dam, Pols, & Elzenga, 2019). Daarmee doen we het Flevolandse landschap tekort.

De Omgevingswet en de Flevo-principes uit de Omgevingsvisie FlevolandStraks vormen de basis van deze vorm van samenwerking. Daarin zijn verschillende beleidsonderwerpen en opgaven verbonden. Zowel binnen als buiten de provinciale organisatie. Gemeenten, het waterschap, terreinbeherende organisaties en andere maatschappelijke partijen zijn cruciale partners bij het werken aan ruimtelijke kwaliteit.

7 uitgangspunten
We werken als provinciale organisatie met zeven uitgangspunten. Deze vormen de basis voor een geslaagd samenwerkingsproces. Met een hoge ruimtelijke kwaliteit als doel.

- Uitgangspunt 1: wanneer een ruimtelijke ontwikkeling het provinciaal belang raakt, zitten wij aan het begin van het proces aan tafel. Dat doen we op basis van inspiratie en co-creatie.

- Uitgangspunt 2: we willen dat onze bijdrage in projecten en ontwikkelingen in het landschap leidt tot een hoge ruimtelijke kwaliteit. Daarbij gebruiken we de Handvatten Ruimtelijke Kwaliteit (HARK, zie hoofdstuk 4). Hierin houden we rekening met de herkomstwaarde, belevingswaarde, gebruikswaarde en toe-

Zicht op windturbines achter de Knardijk in Oostelijk Flevoland.

komstwaarde van het landschap. En geven we economische, ecologische en sociaal-culturele belangen een plek.

- Uitgangspunt 3: de precieze plek van een ontwikkeling of initiatief in het landschap bepaalt de ruimtelijke kwaliteit. Net als vormgeving, beeldkwaliteit en beleving.

- Uitgangspunt 4: we werken mee aan opgaven die een kans bieden voor verrijking van het landschap. Opgaven van ons of van anderen. Vanuit een integrale, cross-sectorale aanpak, waarbij de ruimtelijke kwaliteit kan worden vergroot. We faciliteren, inspireren, stimuleren en doen ontwerpend onderzoek. Dit doen we samen, waarbij iedereen bijdraagt vanuit zijn of haar rol en mogelijkheden.

- Uitgangspunt 5: We geven het goede voorbeeld bij ontwikkelingen. Bijvoorbeeld als het gaat om onze eigen provinciale landschapselementen en -structuren. Het ontstaan en de kernkwaliteiten van het landschap inspireren ons bij transformaties.

- Uitgangspunt 6: we wachten niet af, wel zetten we graag de eerste stap. We werken samen met onze partners het landschapsprogramma uit. Zowel via gezamenlijke uitwerkingsprogramma's als via pilots, concrete projecten, prijsvragen en kennisdeling.

- Uitgangspunt 7: mensen maken Flevoland. We experimenteren met nieuwe manieren van werken rondom participatie en initiatieven. De inwoners van Flevoland krijgen de ruimte om hun landschap van de toekomst vorm te geven.

1.3 Programma Landschap van de Toekomst

Context van het programma

In het Programma Landschap van de Toekomst (PLvdT) staat de provinciale kijk op:

- Ons waardevolle landschap
- De identiteit van Flevoland
- De aantrekkelijkheid van Flevoland vanuit economisch perspectief

Het PLvdT is geschreven volgens de Omgevingswet. Het bestaat uit twee delen.

- Deel 1: het Programma Landschap van de Toekomst.
  Visies, ambities en handvatten voor een hoge ruimtelijke kwaliteit in Flevoland.

- Deel 2: het Handboek kernkwaliteiten Flevoland.
  24 bouwstenen voor hoge ruimtelijke kwaliteit.

Een programma binnen de Omgevingswet is een document. Daarin staat het te voeren beleid voor ontwikkeling, gebruik, beheer, bescherming en behoud. Ook staan hier maatregelen in om de ambities en doelen voor de fysieke leefomgeving te realiseren.

Het Omgevingsprogramma Flevoland neemt het PLvdT na vaststelling op. Hierin zijn meerdere programma's gebundeld. Deze kunnen integraal, sectoraal, gebiedsgericht en/of interbestuurlijk zijn. Flevoland bundelde in 2019 al het beleid voor de fysieke leefomgeving in het Omgevingsprogramma Flevoland. Dat gebeurde in het verlengde van het voormalige Omgevingsplan Flevoland 2006. Nieuw en aangepast beleid wordt na vaststelling onderdeel van het omgevingsprogramma.

Status van het programma
Het programma is zelfbindend en heeft op zichzelf geen juridische doorwerking. Het programma is daarmee richtinggevend. Andere overheden en initiatiefnemers moeten er dus rekening mee houden. De richtlijnen in het programma wegen zwaar bij beslissingen, zonder dwingend te sturen op de uitkomst. Afwijken mag alleen als daar goede redenen voor zijn. Na het van kracht worden van de Omgevingswet zijn Gedeputeerde Staten het bevoegde gezag.

Na verloop van tijd kan voor sommige onderdelen juridische borging in de omgevingsverordening nodig zijn. Als gevolg van het werken in de praktijk met dit landschapsprogramma. Hoofdstuk 7 gaat hier nader op in, als het gaat om de provinciale inzet.

Een goede basis voor de toekomst
We deden een uitgebreide participatieve studie naar de identiteit van Flevoland. Dat gebeurde tijdens de totstandkoming van het Verhaal van Flevoland. De uitkomsten uit de gebiedsprocessen waren een startpunt voor het PLvdT. Het landschapsprogramma kwam in diverse vervolgstappen verder tot stand. In nauwe samenwerking met de zes Flevolandse gemeenten, het waterschap Zuiderzeeland, en de terreinbeherende organisaties.

De inwoners van Flevoland en de gebiedspartners zijn trots op hun landschap. Dat kwam uit het proces duidelijk naar voren. Zij willen die trots delen en de kwaliteiten van het landschap bewaren voor de toekomst. Het Programma Landschap van de Toekomst maakt die wens mogelijk.

Luchtfoto Oostvaardersplassen, beeld: Rijksdienst Cultureel Erfgoed (521773)

1.4 Hoe gebruik ik het Programma Landschap van de Toekomst

Het Programma Landschap van de Toekomst (PLvdT) stuurt en inspireert bij het werken aan een hoge ruimtelijke kwaliteit. Het document biedt handvatten in ruimtelijke processen. Om het PLvdT zo handzaam mogelijk te maken, zijn er twee hoofddelen. Naast dit document, het Programma Landschap van de Toekomst is er het Handboek kernkwaliteiten Flevoland.

Het PLvdT geeft een overzicht van de kernkwaliteiten, de opgaven, visie en ambities. Het Handboek kernkwaliteiten Flevoland is een naslagwerk. Het gaat in detail in op de kernkwaliteiten van Flevoland.

Iedereen die in het landschap met plannen en projecten aan de slag gaat, kan het PLvdT gebruiken. Variërend van de provincie, tot inwoners en ondernemers, tot andere overheden en terreinbeheerders. Voorbeelden zijn een nieuw park, het verbreden van een weg of een nieuwe woonwijk.

Het schema laat in een aantal stappen zien hoe je het PLvdT kunt gebruiken. Je hoeft de visie niet altijd van A tot Z te lezen. Ga op een plek in het schema staan, en begin het vormgeven van een goede samenwerking.

In de volgende stap word je meegenomen in de historie en de kernkwaliteiten van die plek. Daarna zie je de visies en ambities voor die locatie. Je ziet voorbeelden van het realiseren van de visies en ambities. Dit zijn de gereedschappen om het landschap van de toekomst in te richten met een hoge ruimtelijke kwaliteit.

Stappenplan
Je kunt het Programma Landschap van de Toekomst lezen als onderstaand stappenplan. Zie ook het bijbehorende schema op de pagina hiernaast.

Stap 1 - Locatie: op welke plek ben je aan het werk of heb je een initiatief?

Stap 2 - Hoe werken we samen? Wat is onze grondhouding ten aanzien van het Flevolandse landschap? Op basis van de uitgangspunten uit paragraaf 1.2 en Handvatten Ruimtelijke Kwaliteit (HARK) uit paragraaf 4.4 kun je een succesvol proces van samenwerking vormgegeven. Elk project neemt landschap vanaf het begin mee.

Stap 3 - Essentie en kernkwaliteiten: wat zijn de onderscheidende kwaliteiten van de plek? Vanuit die kennis ontstaan aanknopingspunten voor transformaties in het landschap van de toekomst. Dit inzicht helpt een balans te vinden tussen voortbouwen op de bestaande kwaliteiten en vernieuwing van het landschap.

Stap 4 - Visie en ambities: hoe ziet het landschap van de toekomst er op deze plek mogelijk uit? In de visie staan de basisoverwegingen aan de hand van vijf thema's. De voorbeelden laten zien hoe deze opgaven vertalen naar een specifieke plek binnen één van de drie polders. Zo wordt duidelijk welke overwegingen voor ruimtelijke kwaliteit op die plek gelden. Met de concrete handvatten in deze stap kun je een initiatief in het landschap een passende plek en inrichting geven.

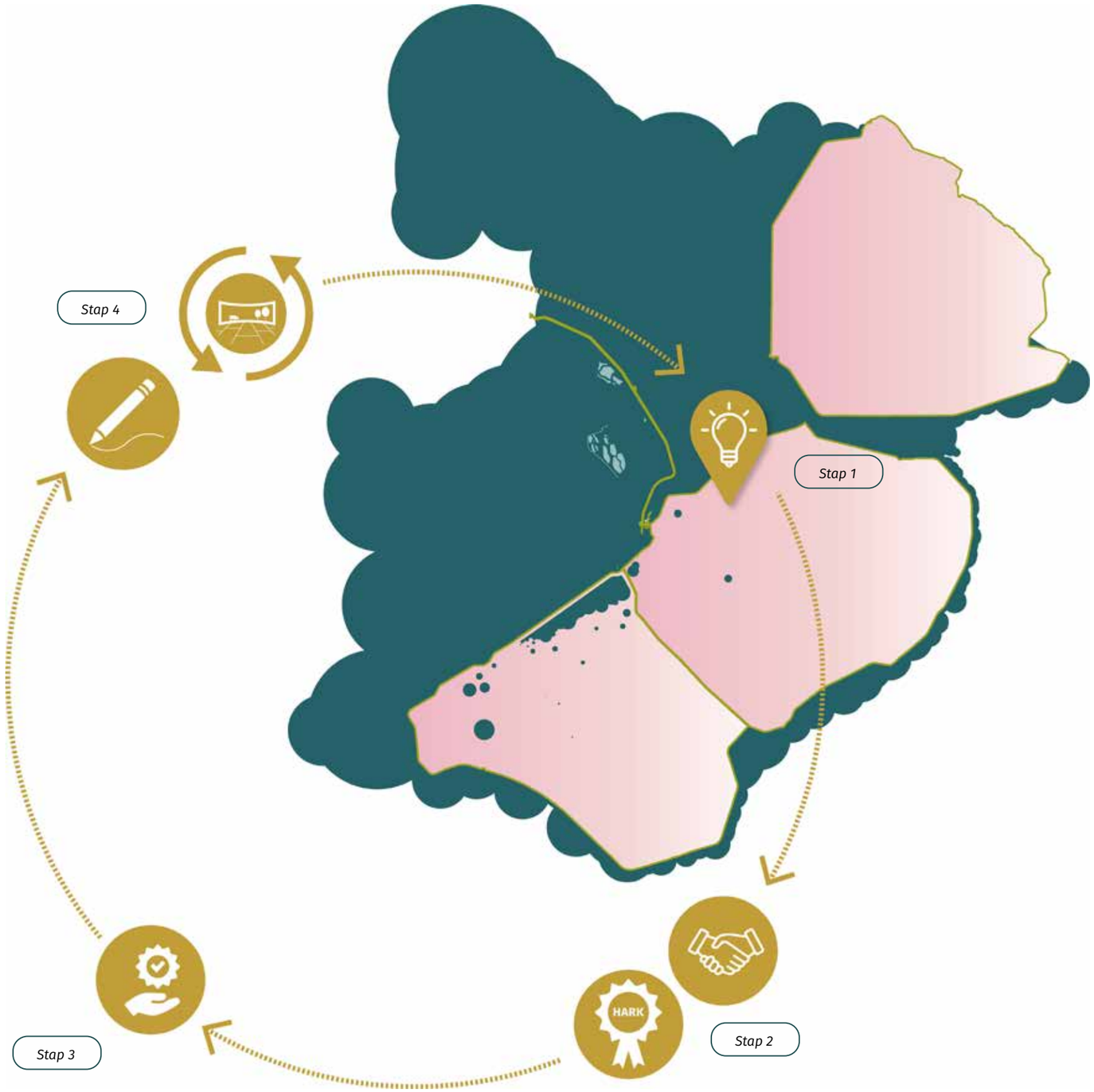

Stappenplan bij gebruik van het Programma Landschap van de Toekomst in de praktijk

1.5 Leeswijzer

Hoofdstuk 1 bevat de introductie, aanleiding en uitgangspunten voor het Programma Landschap van de Toekomst.

Hoofdstuk 2 beschrijft het ontstaan en de essentie van het Flevolandse landschap. Het duidt de karakters, kernkwaliteiten van het landschap en de waarde ervan. Voor Flevoland als geheel en per polder afzonderlijk. Het Handboek kernkwaliteiten Flevoland geeft 24 bouwstenen voor hoge ruimtelijke kwaliteit. Dit is een los document, die hoort bij deze landschapsvisie.

Hoofdstuk 3 benoemt wat een stempel gaat drukken op het landschap van de toekomst en de ruimtelijke kwaliteit. Hierin staan de tastbare aanleidingen voor het ontwikkelen van een visie op landschap en ruimtelijke kwaliteit.

Hoofdstuk 4 koppelt de belangrijkste conclusies uit hoofdstuk 2 en 3 aan het belang en de waarde van ruimtelijke kwaliteit. Dit werken we uit in Handvatten Ruimtelijke Kwaliteit. En vormt het fundament voor de visie.

Hoofdstuk 5 beschrijft de essentie van de visie en ambities voor het landschap van de toekomst. De basisoverwegingen van de visie zijn uitgewerkt aan de hand van vijf thema's. We bespreken en illustreren per thema hoe uitwerking van de opgaven zich verbindt aan het werken aan een hoge ruimtelijke kwaliteit.

Hoofdstuk 6 bevat voorbeeldduitwerkingen van de visie en thema's. We vertaalden ze naar de ruimtelijke context van de drie Flevolandse polders. Voorbeeldduitwerkingen brengen mogelijke ingrediënten voor het landschap van de toekomst in beeld.

In hoofdstuk 7 staat de uitwerking van de rol en het belang van de provincie. Ook beschrijft het hoe er in de praktijk invulling aan het landschapsprogramma wordt gegeven.

In de bijlage is een begrippenlijst en literatuurlijst te vinden.

Het Handboek kernkwaliteiten Flevoland, die hoort bij deze landschapsvisie, is als los document beschikbaar.

2. Het ontstaan en karakter van het Flevolandse landschap

2. Het ontstaan en karakter van het Flevolandse landschap

Dit hoofdstuk beschrijft het ontstaan, de opbouw, karakters en kernkwaliteiten van het Flevolandse landschap. Zowel voor Flevoland als geheel als voor elke polder afzonderlijk.

Inzicht in de essentie van het Flevolandse landschap maakt duidelijk vanuit welke overwegingen het landschap is ingericht. De kernkwaliteiten die zijn ontstaan, vormen het fundament van de identiteit en beleving van het landschap. Het zijn bouwstenen zoals karakteristieke beplantingsstructuren, dijkzones, polderparkwegen en openheid die Flevoland tot Flevoland maken.
Vanuit kennis van de essentie en kernkwaliteiten van Flevoland, ontstaan aanknopingspunten. Hiermee kunnen we transformaties in het landschap vormgeven. En een balans vinden: tussen vernieuwen van het landschap en voortbouwen op kwaliteiten die er al zijn.

2.1 Een ingenieurslandschap van wereldfaam

In de twintigste eeuw werd in het hart van Nederland water tot land gemaakt: Flevoland. De drie Flevolandse polders - Noordoostpolder, Oostelijk Flevoland, Zuidelijk Flevoland - zijn onderdeel van de Zuiderzeewerken. ´s Werelds grootste waterbouwkundig werk.

Flevoland is uniek, zowel op de schaal van Nederland als op wereldniveau. Flevoland is bedacht, tot in de kleinste details. Een ingenieurslandschap dat werd geschapen en opgebouwd door de 'pioniers van het nieuwe land'. Inmiddels is het een vanzelfsprekende leefomgeving voor de mensen die er wonen en werken. Flevoland vormt een icoon op zich, ondanks de jonge leeftijd. Een icoon met een duidelijke plek in het collectieve geheugen.

Het ontworpen polderlandschap is in korte tijd uitgegroeid tot een robuust geheel, met een eigen schoonheid en waarde. Dit is ontstaan door een intense verweving van het waterbouwkundig bouwwerk met de maaiveldinrichting, landbouwkundige verkaveling, beplantingsstructuur en het netwerk van water en wegen. Met respect voor markante relicten van het oude land.

Tussen deze verschillende lagen in het landschap is een robuuste en vanzelfsprekende samenhang (synthese) ontstaan. Dankzij de weloverwogen planvorming en het voortschrijdend inzicht van de ontwerpers van toen. Gezamenlijk vormen deze lagen de essentie en kernkwaliteiten van de Flevolandse landschappelijke identiteit.

Het landschap van Flevoland vormt daarmee ook een monumentaal ruimtelijk verslag. Een verslag van de ontwikkeling van de Nederlandse waterstaatkundige expertise, innovatie in de landbouw. Van veranderingen in de maatschappij. Ook van de ontwikkeling van het vakgebied 'regionaal landschapsontwerp'. Elementen zoals beplantingsstructuren, verkavelingspatronen, waterwegen en dijken, werden de gereedschapsstukken voor het creëren van een waardevolle omgeving.

2.2 De idealen van de landmakers

De inpoldering van de Zuiderzee was in eerste instantie gericht op de nationale voedselvoorziening. Dit bepaalde voor een groot deel het rationele landbouwkundige karakter van de eerste inpolderingen. Bijvoorbeeld bij de Wieringermeerpolder in Noord-Holland. Deze polder is na de proefpolder in Andijk de eerste grootschalige inpoldering van de Zuiderzee. Daarna volgenden de inpolderingen van Flevoland.

Gaandeweg verschoof het accent. Van het realiseren van nieuwe gebieden voor de landbouw. Naar het creëren van echte leefomgevingen. Met meer aandacht voor wonen, werken en recreëren in de nabijheid van de drukke Randstad.

De heer De Blocq van Kuffeler, directeur der Zuiderzeewerken, sprak in 1950 over een bredere ambitie:

'Om te komen tot een inrichtingsplan van de polders dat, eenmaal uitgevoerd, aan de opvolgende generaties van toekomstige bewoners tot heil van het gehele land, een gewest zal bieden, waar met vreugde geleefd en economisch gewerkt zal worden.'

Directeur Zuiderzeewerken de heer De Blocq van Kuffeler, 1950. Beeld: Flevolands Archief

Waterbouwkundig bouwwerk
Legenda

- Dijken
- Hoofdwaterwegen
- Natuurlijke laagtes, geulen
- Natuurlijke hoogtes

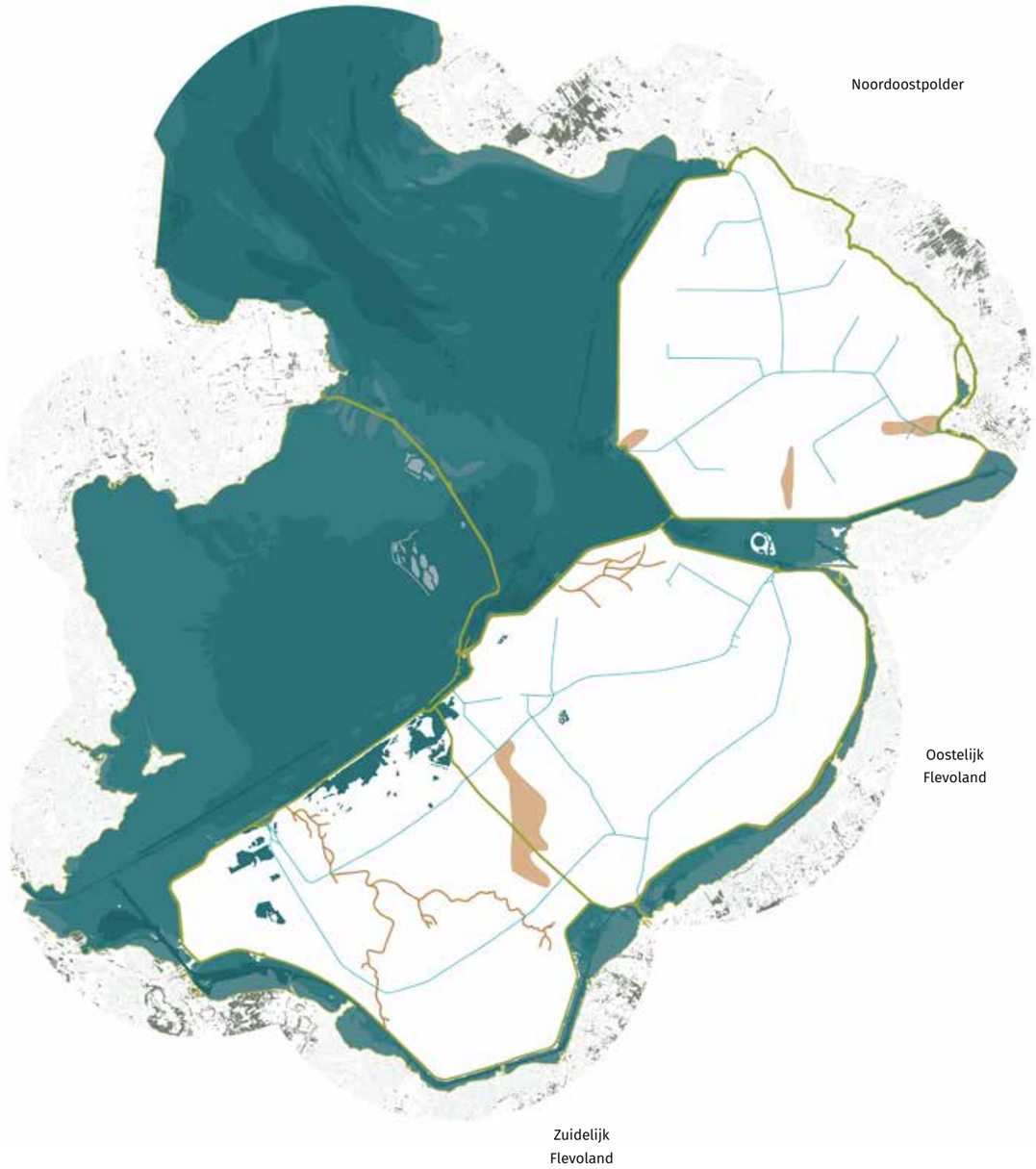

Links: Noordermeerdijk (Noordoostpolder) tijdens de aanleg in 1939. Beeld: AVIODROME, Lelystad.
Rechts: Overzichtskaart van de drie polders met de dijken, hoofdwaterwegen, natuurlijke laagtes en hoogtes.

Waar andere provincies een geschiedenis van eeuwen hebben, is Flevoland in slechts enkele decennia gemaakt. Het land werd ingericht op basis van eigentijdse inzichten en met een kenmerkende helderheid en geordendheid.

Een belangrijk hoofdprincipe was dat de moderne mens de schoonheid van het agrarisch landschap moest kunnen ervaren. Dat kon volgens de Rijksdienst voor de IJsselmeer Polders (RIJP) worden bereikt door functionele inrichtingselementen. Deze zodanig vorm te geven dat ze als vanzelf de ervaring van schoonheid zouden oproepen. Zo beoogde men een weldadige leefomgeving te creëren. Hiermee is dus in relatief kort tijdsbestek een landschap ontstaan met een geheel eigen schoonheid.

2.3 Drie polders, drie karakters en de vierde ontwikkeling

Ontworpen vanuit een leidende hoofdgedachte en voortschrijdend inzicht
Flevoland bestaat uit drie polders die na elkaar werden gerealiseerd: de Noordoostpolder, Oostelijk Flevoland en Zuidelijk Flevoland.
De polders zijn verschillend in opzet. Maar het verhaal en de ontwerpgedachte van het landmaken verbindt de polders ook.

De polders vertellen een verhaal over de tijd waarin ze aangelegd werden. Want elk van de drie polders is vormgegeven vanuit de nieuwste inzichten en behoeften. Zoals die speelden in de periode van realisatie. De ontwerpgedachte zorgde er ook voor dat elke polder zijn eigen ruimtelijke ordeningsconcept heeft gekregen. En een sterke mate van eigenheid, karakter.

Recent is een vierde ontwikkeling toegevoegd aan de traditie van landmaken in Flevoland: de Marker Wadden.

Hieronder duiden we de karakters, filosofie en ruimtelijke opbouw van de drie polders en de vierde ontwikkeling.

Boerin met kind kijkt uit over de net gereedgekomen Noordoostpolder
Beeld: Theo van Haren Norman, Nationaal Archief

Overzichtskaart met schematische weergave van de ruimtelijke concepten van de drie polders. Ook zichtbaar de Marker Wadden als vierde ontwikkeling.
Zie volgende pagina's voor toelichting.

Noordoostpolder: perfecte ruimtelijke ordening landbouwgemeenschap

Filosofie

De Noordoostpolder werd aangelegd om het areaal aan landbouwgrond in Nederland sterk uit te breiden. Dit ten behoeve van onze voedselvoorziening. Het ideaal bij de inrichting was om een goede basis te leggen voor een uitgebalanceerde leefgemeenschap. Deze stond in het teken van de landbouw. De Noordoostpolder is nu bekend als symbool van planologie uit de wederopbouwperiode.

Leidend bij de inrichting van de polder is de centrale-plaatsentheorie van de Duitse geograaf Walter Christaller. Deze ging uit van een optimale verspreiding van dorpskernen over het gebied. Dit had in de theorie van Christaller een economische basisgedachte. Hierin was de afstand tussen de woonkernen gebaseerd op de nabijheid en toegankelijkheid van voorzieningen voor de inwoners. Tegelijk moest dit zorgen voor de zekerheid van afzet van goederen voor winkeliers.

Ruimtelijke opbouw

In de ruimtelijke opbouw van de Noordoostpolder heeft dit geleid tot een concentrische ruimtelijke opbouw. Dit is onder meer leesbaar door de ligging van Emmeloord in het centrum van de polder. Met daaromheen een ring van dorpen op fietsafstand. Emmeloord en de dorpenring zijn verbonden door radialen van vaarten die het assenkruis vormen. De groene aankleding werd aansluitend vanuit deze basis ontworpen.

Zo heeft de dorpenring een eigen beplantingsstructuur van lanen. De erven hebben een erfsingel, gekoppeld aan bomenlanen. De beplanting van de erfsingels is aan de zuidwestkant breder en robuuster vanwege de overheersende windrichting.

De polder is niet zuiver rond. Dat maakt dat ten noorden van de dorpenring een extra kruispuntnederzetting werd toegevoegd. Deze is via wegen verbonden met de andere dorpen. Ondergeschikt aan de dorpenring werden ontsluitingswegen toegevoegd, deze verbinden de polder met het oude land.

De inrichting van de polder werd bepaald door het bodemtype. De landbouwkundige verkaveling kwam voort uit de stand van de drainagetechniek van toen. Deze had een maximale maat van 300 bij 800 meter. Het modulaire verkavelingssysteem is zeer systematisch doorgevoerd en zorgt voor het beroemde mozaïekpatroon. Vanaf de buitenrand van de polder - de dijk – is naar binnen toe verkaveld. Dit zorgde voor hoekverdraaiingen, waarbinnen plekken ontstonden voor de dorpen. Vervolgens ontstonden binnen dit systeem de agrarische erven in clusters van 1,2,3 of 4 erven. In de hoek van de kavel.

Locaties die niet geschikt waren voor het verbouwen van voedsel - en in de theorie van Christaller geen plek gaven voor een dorp - kregen de bestemming bos.

Vanuit al deze overwegingen ontstond een perfecte verdeling van kavels en erven met een duidelijke logica.

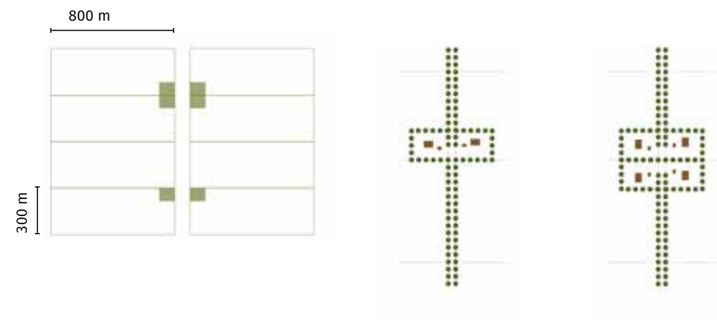

Systematiek van modulaire verkaveling en erfbeplanting

De centrale plaatsen theorie van Christaller bepaalde de posite van de dorpen langs de dorpenring, met de kern Emmeloord in het centrum.

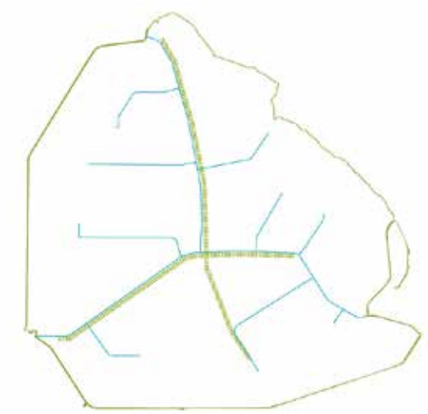

De dorpenring is via radialen verbonden met het midden van de polder. Dit assenkruis is opgebouwd uit vaarten en begeleidende beplanting.

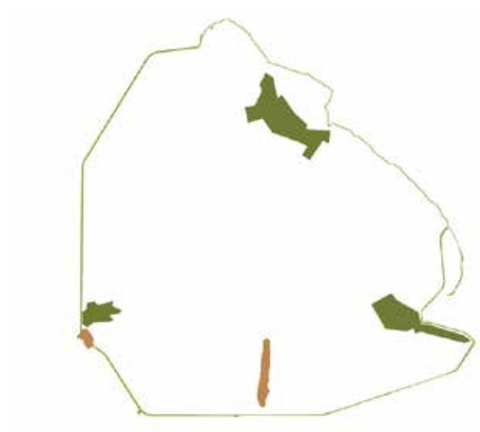

Bodem en ondergrond bepaalden de positie van de bossen. De voormalige eilanden Schokland en Urk werden opgenomen in de polder.

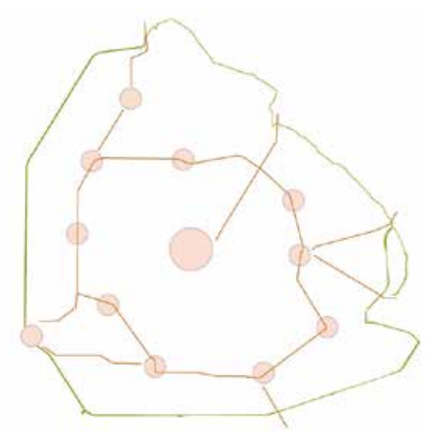

De dorpenring vormde de hoofdontsluiting binnen de polder. Vanaf de dorpenring leiden wegen naar het oude land.

Oostelijk Flevoland: menselijke maat en multifunctionaliteit

Filosofie

In Oostelijk Flevoland lopen ruimtelijke principes gedeeltelijk door elkaar. De polder heeft daardoor een wat minder uitgesproken identiteit. Het ontwerp van Oostelijk Flevoland startte met een herhaling van een dorpenring zoals gerealiseerd in de Noordoostpolder. Het ontwerp van Oostelijk Flevoland bestond oorspronkelijk uit 11 dorpen en een stad (Lelystad), gelijksoortige boerderijen en dorpsbossen.

Gaandeweg verschoven de behoeften en inzichten over hoe het landschap van deze polder vormgegeven moest worden. In Oostelijk Flevoland is de zoektocht naar meer menselijke maat in de open polder, uiteindelijk het belangrijkste uitgangspunt geweest. Er werden beplantingsstructuren langs lange wegen toegevoegd om het eindeloze polderlandschap te 'breken'. Uitzicht over het open landelijk gebied en de groene horizon werden belangrijke uitgangspunten.

Ruimtelijke opbouw

De polder is bewust opgedeeld in kleinere ruimtes. Onder meer door het toepassen van lanen en singels. Een groot deel van deze lanen en singels werd gekoppeld aan lange, licht gebogen wegen. Deze wegen legden de verbinding tussen het oude en nieuwe land. De lange lijnen met daaraan gekoppeld verschillende typen beplanting, definiëren we nu als het netwerk van polderparkwegen.

Ook het stedenbouwkundig ontwerp kreeg nadrukkelijker aandacht. Lelystad en Dronten kregen een belangrijkere rol in de polder ten opzichte van de andere dorpen. Ze werden goed ontsloten naar de omliggende dorpen en andere provincies.

Er ontstond hierdoor binnen het netwerk van polderparkwegen een driehoek van wegen en vaarten met een royaal profiel. Deze driehoek werd een essentiële landschappelijke drager in de polder. Dit raamwerk werd aangevuld met een deels gerealiseerde dorpenring tussen Swifterbant, Dronten en Biddinghuizen. Kenmerkend zijn hier de dorpsbossen. Inclusief het Larserbos dat aangeplant werd voor het nooit gerealiseerde dorp Larsen.

Aan de oostelijke rand van de polder liggen zandgronden die minder geschikt bleken voor landbouwgrond. Tegelijkertijd ontstond er in de jaren '60 meer behoefte aan recreatiegebieden. Op deze behoefte werd ingespeeld door de oostelijke rand van de polder in te richten met bossen. In deze bossen kregen verschillende, vooral recreatieve functies, een plek in aansluiting op de randmeren. Zo ontstond de groene horizon aan de oostrand van de polder.

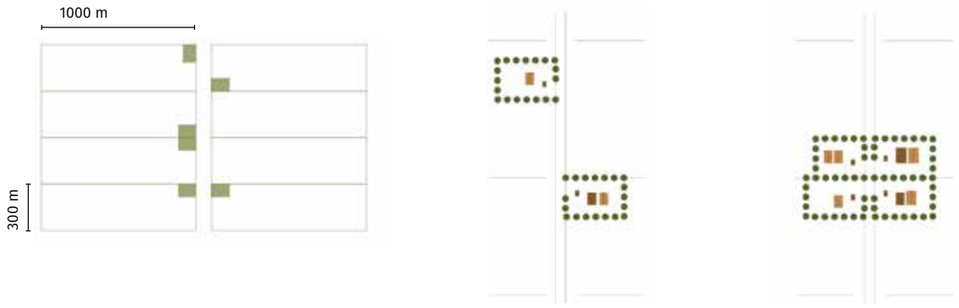

Systematiek van modulaire verkaveling en erfbeplanting

Verbindend netwerk van polderparkwegen en hoofdvaarten. Het hart van het netwerk wordt gevormd door een driehoek van zwaar aangeplante wegen.

In Oostelijk Flevoland werd deels een dorpenring aangelegd, deze werd nooit voltooid.

Het netwerk van polderparkwegen zorgt voor ontsluiting binnen de polder, samen met overige hoofdwegen. Het zijn de belevingsassen van de polder.

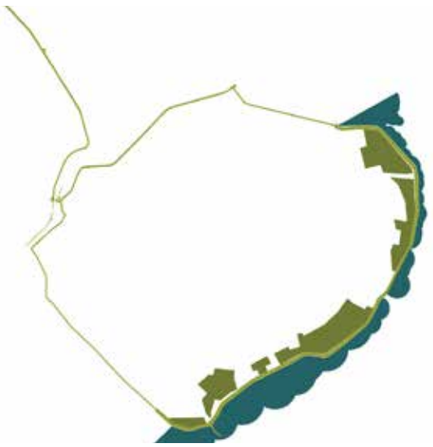

De oostelijke rand werd beplant met bossen en is te ervaren als een 'groene horizon'. Samen met de inrichting van de randmeren ontstond een recreatief en ecologisch waardevol gebied.

Zuidelijk Flevoland: grote eenheden en onderhandelingsplanologie

Filosofie
Zuidelijk Flevoland is het laatste inpolderingsproject van Flevoland. Deze derde polder is het resultaat van onderhandelingsplanologie tussen landbouw, stedelijkheid, industrie, natuur en recreatiegebieden. De landbouwfunctie voerde niet meer de absolute boventoon. Als gevolg van onder meer maatschappelijke discussies werd het multifunctionele karakter van de polder steeds belangrijker gevonden. Hierdoor ontstond een landschap van een aantal grote eenheden. De meerkernige stad Almere, boscomplex het Horsterwold bij Zeewolde. Ook het landbouwgebied in het zuiden met de kenmerkende gekromde wegen: de 'zuidlob'. En het grootse open middengebied, landbouwhart.

Zuidelijk Flevoland heeft geen dorpenring of netwerk van polderparkwegen als dragende ruimtelijke structuur. In Zuidelijk Flevoland is de inrichting van het landschap juist bepaald door de grote herkenbare eenheden.

Ruimtelijke opbouw
Het poldercarré van beplanting heeft een centrale rol. Dit omsluit het grootse open landbouwhart. De maat van dit gebied is ronduit spectaculair, maar liefst 8 bij 12 kilometer groot. De Vogelweg doorsnijdt het landbouwhart en is 14 kilometer lang, 100 meter breed en monumentaal beplant. Het poldercarré en de Vogelweg vormen samen de hoofdstructuur van deze polder.

Landschapsarchitect Nico de Jonge heeft deze hoofdstructuur ontworpen om het monumentale karakter van het landbouwhart te benadrukken. Onder andere door de randen te verdichten met lanen en bosstroken. Het poldercarré vormt een scheiding tussen de andere grote eenheden die er omheen zijn gesitueerd.

Geleidelijk ontstond nog een nieuwe grote eenheid in het landschap van Zuidelijk Flevoland. In een gebied dat oorspronkelijk voor de industrie was aangewezen, ontstond een groot moeras. Dat gebied kennen we nu als de Oostvaardersplassen. Formeel behoort het gebied tot de gemeente Lelystad, maar het ligt in de polder Zuidelijk Flevoland. Dit natuurgebied is inmiddels herkenbaar als een van de grote landschappelijke eenheden. Dit komt door de duidelijke afbakening met dijken, een spoorlijn en de stad.

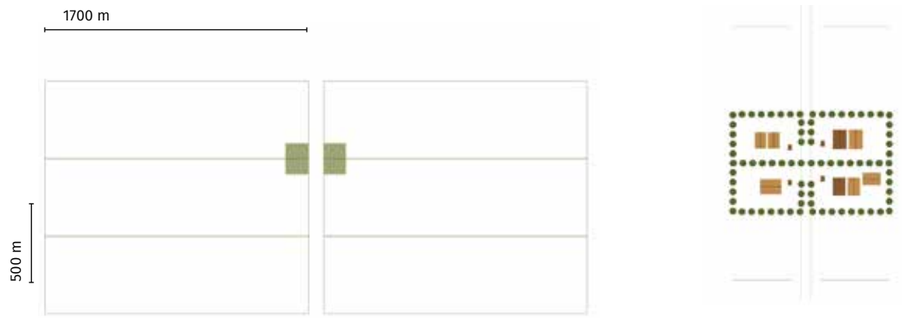

Systematiek van modulaire verkaveling en erfbeplanting

Het poldercarré en de Vogelweg omsluiten als ruimtelijke dragers het grootse open middengebied (landbouwhart) van de polder.

Rond het open landbouwhart liggen de herkenbare grote eenheden: Oostvaardersplassen, meerkernige stad Almere, Horsterwold, zuidlob.

De rand van de polder is ontworpen met open landbouwgebieden en grote bosgebieden, als spiegel van het oude land.

Marker Wadden: bouwen met natuur

Recent is een vierde ontwikkeling toegevoegd aan de traditie van landmaken in Flevoland: de Marker Wadden in het Markermeer.

Het oorspronkelijke plan om het Markermeer in te polderen is nog steeds herkenbaar. In het ontwerp van de wegen, steden en het landschap van de eerdere polders is duidelijk te zien dat er al aanzetten zijn gedaan voor de Markerwaard. Al is deze polder er nooit gekomen.

De Houtribdijk vormt het meest duidelijke element dat herinnert aan de plannen voor de drooglegging van dit gebied. De dijk heeft nu water aan beide zijden water. Maar was ooit bedoeld als noordelijke grens van de Markerwaard. Opmerkelijk is ook de ligging van Lelystad, ooit ontworpen als centrale hoofdstad tussen Oostelijk Flevoland en de Markerwaard.

Sinds het besluit dat de Markerwaard niet zou worden drooggelegd, is er gewerkt aan een nieuwe invulling en betekenis van dit gebied. Tegelijk speelde de opgave om de waterkwaliteit te verbeteren.

De ontwikkeling van de Marker Wadden zijn een voorbeeld van een vernieuwende aanpak van bovenstaande opgaven. Ze staan symbool voor de idealen van de huidige tijdsgeest: Bouwen met natuur (Building with Nature). In dit concept staat de robuustheid van het ecosysteem voorop. Daarnaast is de ruimtelijke kwaliteit en de toegankelijkheid van het open water van groot belang.

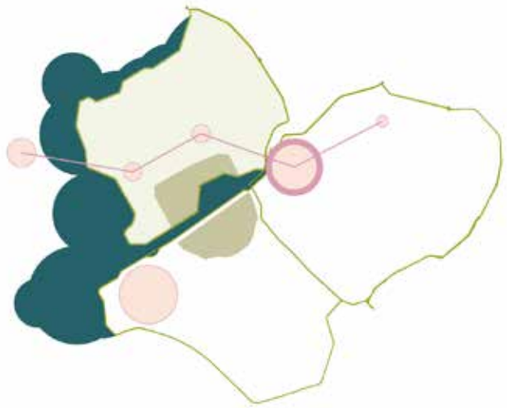

Oorspronkelijke inrichting met de vierde Flevolandse polder, de Markerwaard, met Lelystad als hoofdstad.

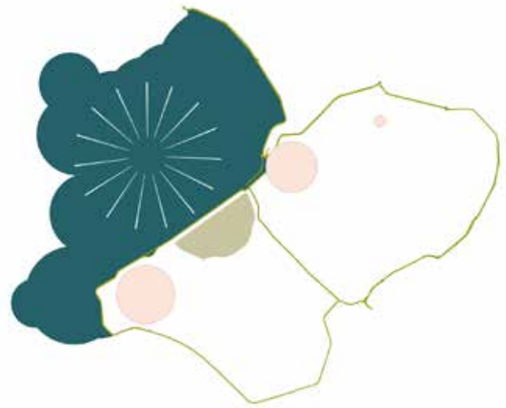

Doordat de Markerwaard niet werd gerealiseerd ontstond een landschappelijke kwaliteit in de vorm van een groots en open water.

Met de recente ontwikkeling van de Marker Wadden en de vooroevers van de Oostvaarders-plassen wordt door middel van 'building with nature' ecologische waarde toegevoegd.

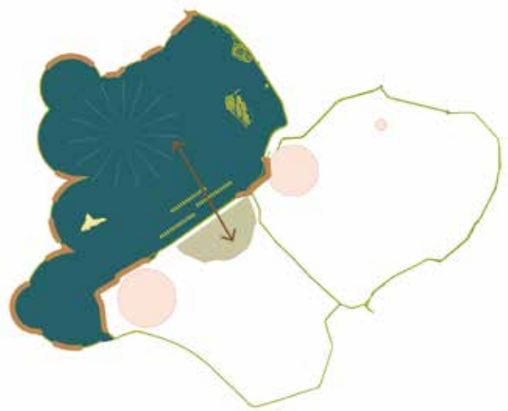

De verbinding tussen binnendijkse en buitendijkse gebieden maakt de waarde van dit gebied compleet: een gevarieerd kustlandschap rond een waardevol blauw hart.

2.4 Kernkwaliteiten van het Flevolandse landschap

Op de volgende pagina's staan de kernkwaliteiten van het Flevolandse landschap centraal. Allereerst beschrijven we de kwaliteiten op schaalniveau van de gehele provincie. In de volgende paragrafen de kernkwaliteiten per polder.

In het Handboek kernkwaliteiten Flevoland werken we de kwaliteiten verder uit: 24 kernkwaliteiten als ruimtelijke bouwstenen. We geven elke kernkwaliteit een precieze omschrijving en duiden de waarde. Dit zodat er bij ruimtelijke planvorming en veranderingen in het landschap rekening mee kan worden gehouden.

De 24 kernkwaliteiten van het Flevolandse landschap zijn een uitgangspunt voor overheden, initiatiefnemers en ontwikkelaars bij ruimtelijke planvorming en veranderingen in het landschap.

Kernkwaliteiten: definitie en toekomst
Deze bouwstenen zijn behulpzaam als aanknopingspunten bij het vormgeven en inrichten van het landschap van de toekomst. Door de kernkwaliteiten te integreren in toekomstige landschappelijke ontwikkelingen, kunnen we voortbouwen op wat er al is. Zonder dat we vernieuwing en verandering uitsluiten.

De kernkwaliteiten van het Flevolandse landschap hebben we vastgesteld op basis veldbezoeken, ruimtelijke analyses en literatuurstudies. Daarnaast vormen gebiedssessies met inwoners vanuit de omgevingsvisie-opgave 'Het Verhaal van Flevoland' input.

De kernkwaliteiten verdelen we onder in zes hoofdcategorieën:
- waterbouwkundig bouwwerk,
- hoofdstructuur per polder,
- maaiveld,
- beplantingsstructuren,
- infrastructuur,
- oud land in nieuw land.

Elke hoofdcategorie bestaat uit meerdere kernkwaliteiten, ruimtelijke bouwstenen (zie Handboek kernkwaliteiten Flevoland). De kernkwaliteiten tonen we in samenhang op de kernkwaliteitenkaart. Op deze kaart ziet u waar de kernkwaliteiten te vinden zijn en hoe deze zich tot elkaar verhouden. Zowel op het schaalniveau van de provincie als geheel, als van elke polder afzonderlijk.

De definitie van kernkwaliteiten is:
'de onderscheidende, karakteristieke en waardevolle elementen in het landschap. Het zijn de cruciale bouwstenen voor de identiteit en ruimtelijke kwaliteit van het gebied. Ze vertellen het verhaal van Flevoland.'

Dijk aan de Harderbosweg Biddinghuizen, Oostelijk Flevoland

Categorie: waterbouwkundig bouwwerk - rationeel ingenieurslandschap van lange lijnen en contrasten

Het waterbouwkundig bouwwerk vormt het fundament, de oorsprong en het DNA van de polders van Flevoland. Het is het belangrijkste symbool van de inpolderingstraditie. Het bouwwerk bestaat uit dijken, het systeem van ontwatering, de hoofdwaterwegen, gemalen, pompen en sluizen. Daarnaast omvat het de openheid van de omliggende randmeren, het Markermeer en het IJsselmeer.

Het waterbouwkundig bouwwerk is essentieel in de beleving van contrasten. Contrasten tussen water en land, hoog en laag, oud en nieuw land. Het neemt een belangrijke plek in het collectief geheugen in. Het kenmerkt zich als een echt ingenieurslandschap: rationeel, overzichtelijk, eenduidig en robuust. Als zuiver technisch ingenieurslandschap vertegenwoordigt het een eigen schoonheid.

In deze categorie vallen de volgende kernkwaliteiten:
1. Dijkzones
2. Gemalen en sluizen
3. Hoofdwaterwegen
4. IJsselmeer en Markermeer
5. Randmeren
6. Marker Wadden

'Beleving van contrast tussen water en land, hoog en laag, en oud en nieuw land'

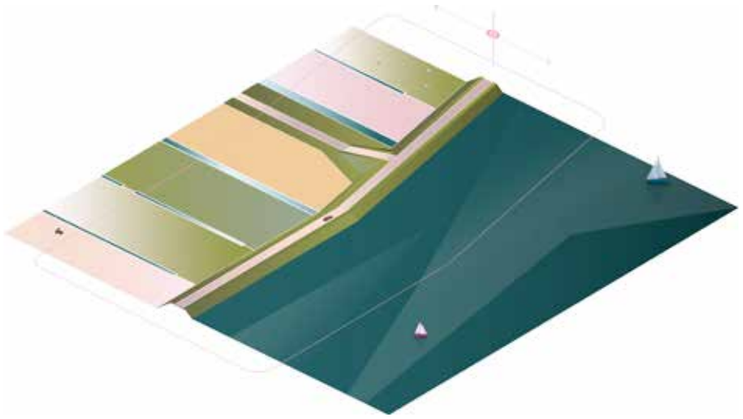

Kernkwaliteit 1: dijkzones (zie Handboek p. 12)

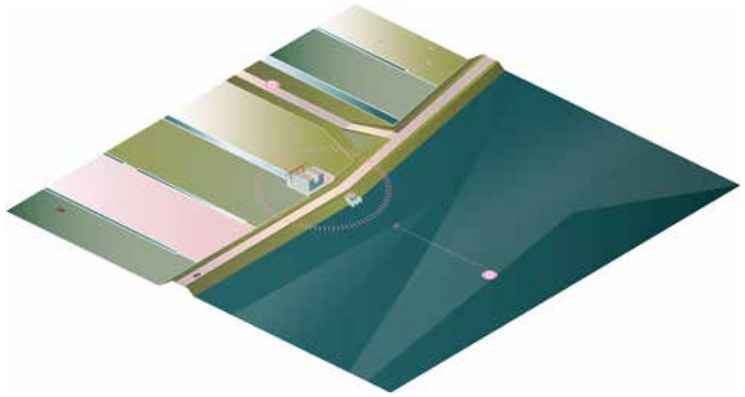

Kernkwaliteit 2: gemalen en sluizen (zie Handboek p. 16)

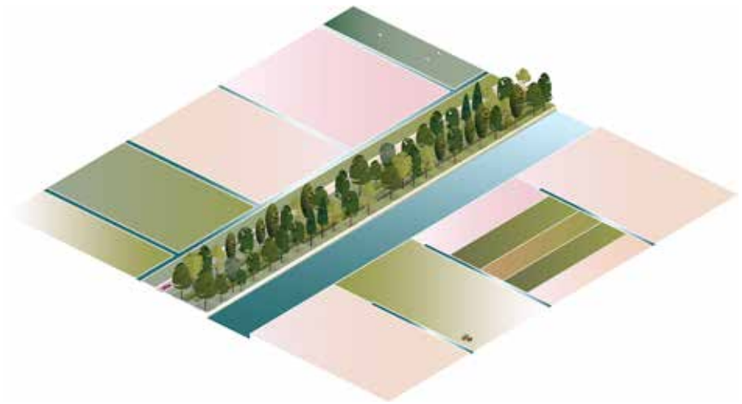

Kernkwaliteit 3: hoofdwaterwegen (zie Handboek p. 18)

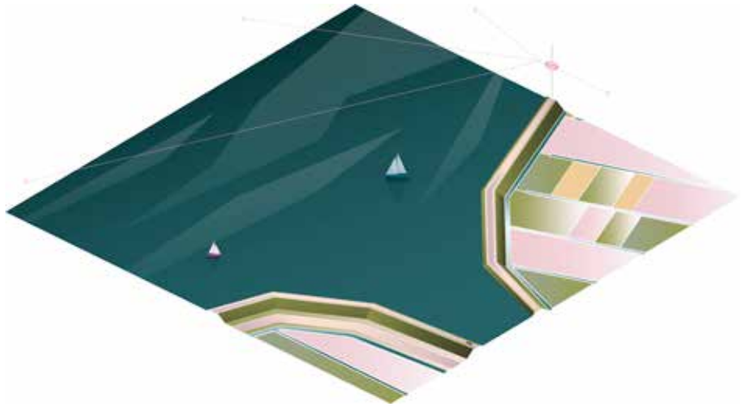

Kernkwaliteit 4: IJsselmeer en Markermeer (zie Handboek p. 22)

Kernkwaliteit 5: randmeren (zie Handboek p. 26)

Kernkwaliteit 6: Marker Wadden (zie Handboek p. 28)

‘Een echt ingenieurslandschap: rationeel en robuust’

Eemmeerdijk, Zuidelijk Flevoland.
Pagina rechts: dorpenring Noordoostpolder, gedeelte Westermeerweg

Categorie: hoofdstructuur per polder - dragers van identiteit en ontwikkeling

Voor elk van de drie polders hebben de landmakers - op basis van voortschrijdend inzicht - een ruimtelijk concept bedacht. Dit concept vormde de kapstok voor de inrichting van het nieuwe land. Het is de belichaming van de opvattingen van de landbouwkundige inrichting en het ruimtelijke ontwerp van die tijd.

Binnen de concepten is voor elke polder een hoofdstructuur aan te wijzen. Deze hoofdstructuur vormt de essentiële drager voor de ontsluiting, ruimtelijke samenhang, herkenbaarheid en identiteit van de specifieke polder. De beplanting, zoals lanen of singels, is een essentieel kenmerk van alle hoofdstructuren.

In deze categorie vallen de volgende kernkwaliteiten:
7. Dorpenring en assenkruis in de Noordoostpolder
8. Netwerk van polderparkwegen in Oostelijk Flevoland
9. Poldercarré en Vogelweg in Zuidelijk Flevoland

Kernkwaliteit 7: dorpenring en assenkruis Noordoostpolder
(zie Handboek p. 30)

Kernkwaliteit 8: netwerk van polderparkwegen Oostelijk Flevoland
(zie Handboek p. 32)

Kernkwaliteit 9: poldercarré en Vogelweg Zuidelijk Flevoland
(zie Handboek p. 34)

'Hoofdstructuren als dragers voor samenhang, herkenbaarheid en identiteit'

Categorie: maaiveld - een divers Mondriaanlandschap binnen een rationele modulaire verkaveling

Het landschap van Flevoland is relatief open met kenmerkende vergezichten. De mate waarin mensen het landschap als open ervaren, is grotendeels gebaseerd op de beleving van het maaiveld. Dit is de zichtbare oppervlakte van het landschap. De modulaire landbouwkundige verkaveling van de Flevolandse polders zorgt hierin voor regelmaat, orde en rust. Het maaiveld is te lezen als een rationele lappendeken van akkers en weiden. Met grote diversiteit aan teelten en landgebruik.

Als contrast met het ontworpen rationele landschap zijn elementen van de voormalige delta van de Zuiderzee aanwezig. In het maaiveld en/of de ondergrond. Zichtbaar en onzichtbaar. Denk aan oude geulen en natuurlijke hoogtes en laagtes.

Daarnaast zijn er binnen het rationele polderlandschap waardevolle natuurgebieden ontstaan. Denk aan wetlands, bossen en plassen. Deze vertegenwoordigen zowel een belevingswaarde als ecologische waarde. Het zijn schakels binnen Natuurnetwerk Nederland en Natura 2000. Bijzonder is dat mensenhanden deze natuur voor het grootste deel hebben gemaakt.

In deze categorie vallen de volgende kernkwaliteiten:
10. Openheid en Mondriaanlandschap
11. Natuurlijke hoogtes en laagtes
12. Poldernatuur

'De regelmaat van het landschap zorgt voor orde en rust'

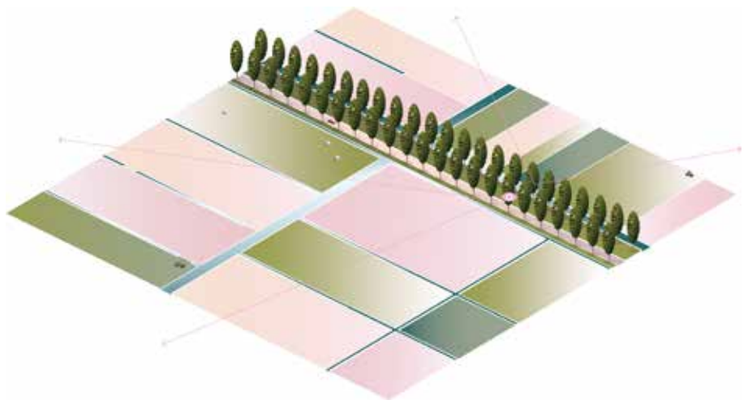

Kernkwaliteit 10: openheid en Mondriaanlandschap (zie Handboek p. 38)

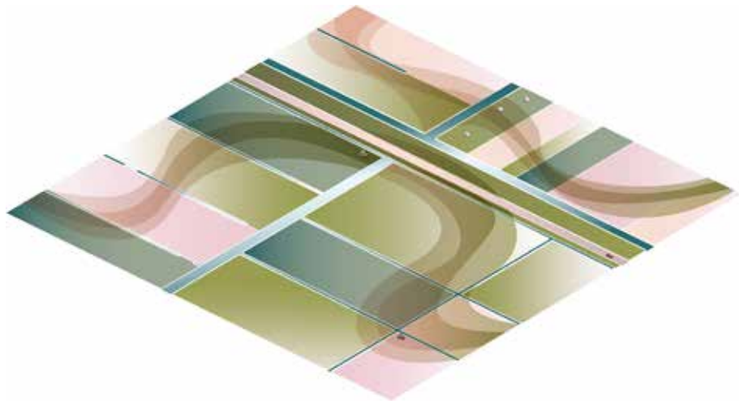

Kernkwaliteit 11: natuurlijke hoogtes en laagtes (zie Handboek p. 42)

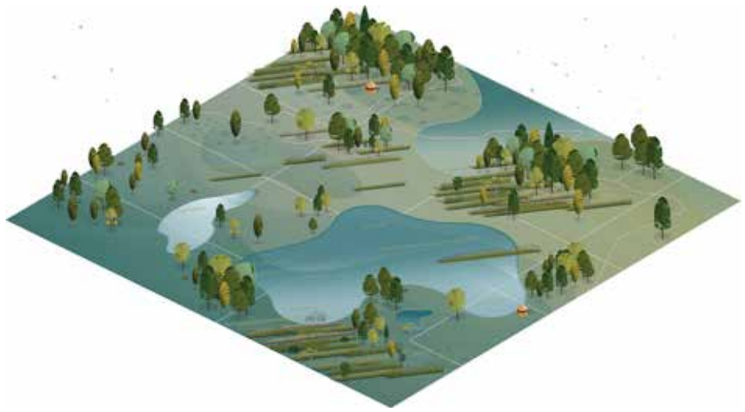

Kernkwaliteit 12: poldernatuur (zie Handboek p. 44)

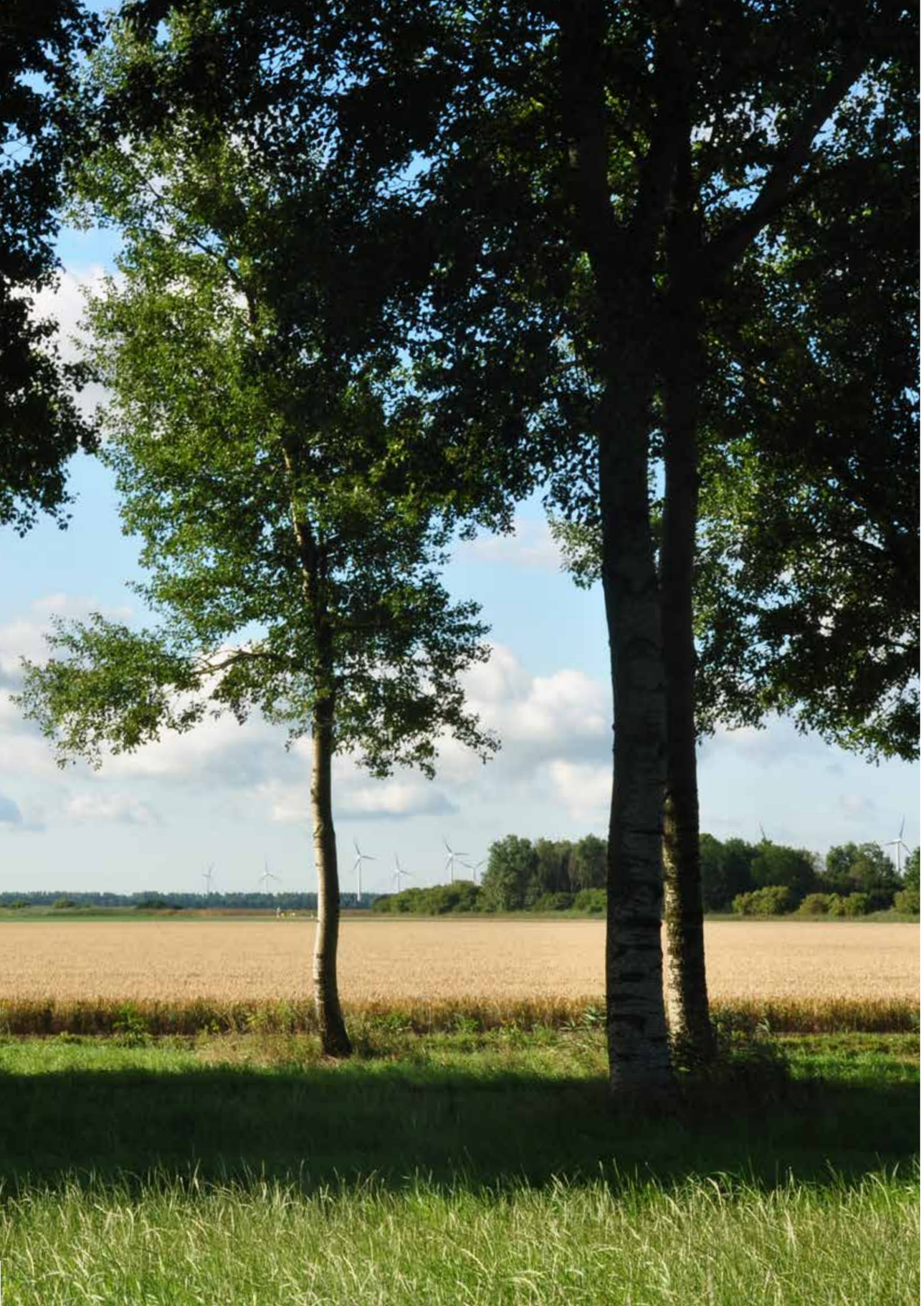

Boven: natuur binnen rationele polderlijnen, nabij de Lepelaarplassen, Zuidelijk Flevoland.
Links: zicht vanaf de Vogelweg richting het open landbouwgebied in Zuidelijk Flevoland.

Categorie: beplantingsstructuren - samenhang en menselijke maat in open polder

De beplantingsstructuur van Flevoland is een samenhangend hiërarchisch raamwerk van lanen, singels en aaneengesloten boscomplexen. Het vormt een tweede laag in het landschap ten opzichte van de hoofdstructuren van elke polder. Hieronder vallen ook de stedelijke groenstructuren: stads- en dorpsbossen. Deze bossen liggen op de overgang van agrarisch gebied naar de woonkernen. De stads- en dorpsbossen vormen de basis voor de ontwikkeling en eigenheid van de woonkernen. De beplanting rond agrarische erven en fruitteeltpercelen vormt het derde niveau van beplantingsstructuren.

De beplantingsstructuren als geheel zorgen voor een menselijk maat, beschutting, ritme en oriëntatie in de polder. De beplanting is de basis voor de ruimtelijke en functionele leesbaarheid in het landschap. Daarnaast vertegenwoordigt de beplanting een ecologische waarde.

In deze categorie vallen de volgende kernkwaliteiten:
13. Lanen en singels
14. Erfbeplanting
15. Aaneengesloten boscomplexen
16. Stads- en dorpsbossen
17. Elzenhagen bij fruitteeltpercelen

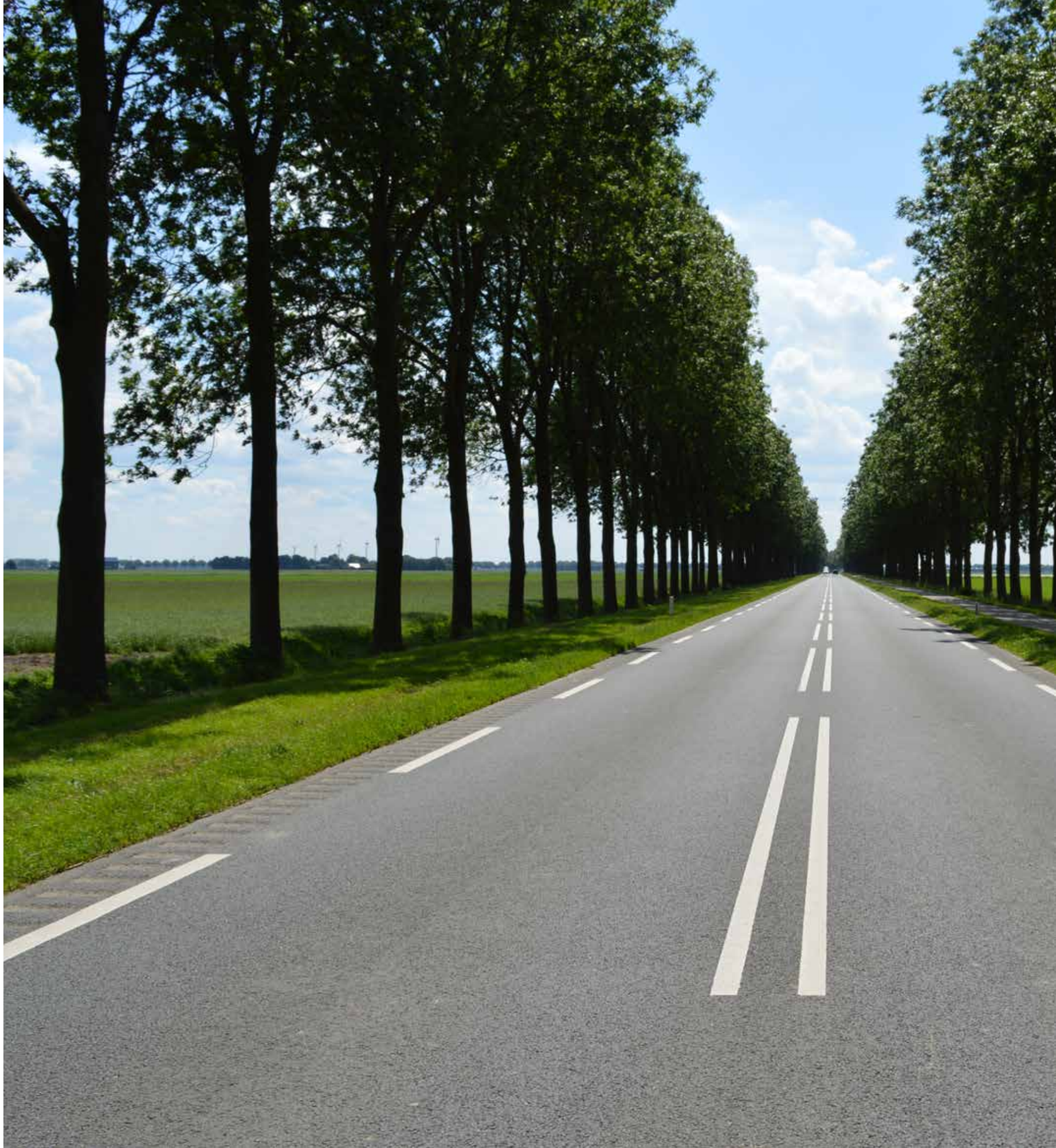

Bomenlaan Swifterweg, Oostelijk Flevoland

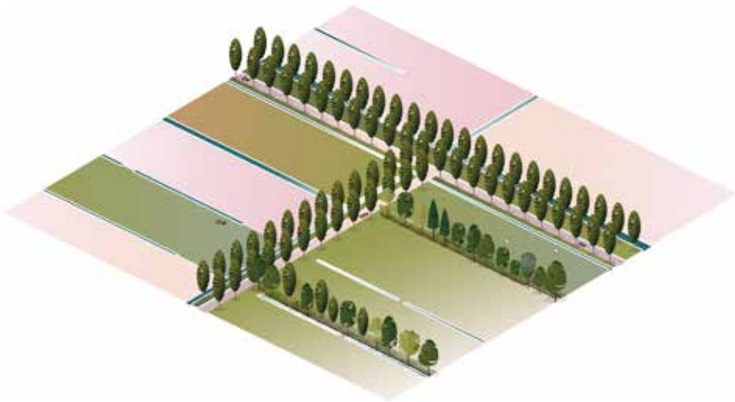

Kernkwaliteit 13: lanen en singels (zie Handboek p. 48)

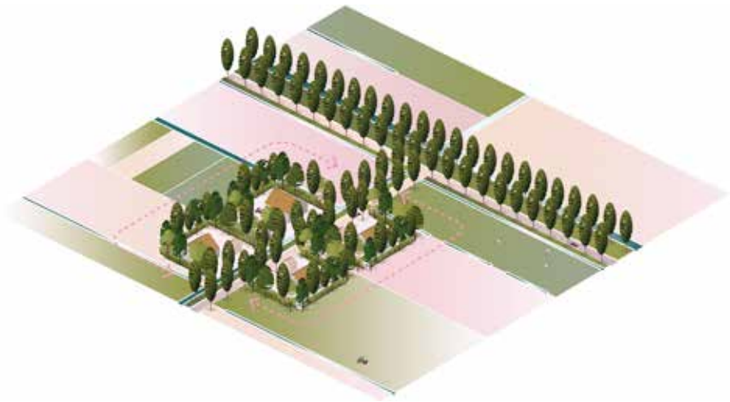

Kernkwaliteit 14: erfbeplanting (zie Handboek p. 50)

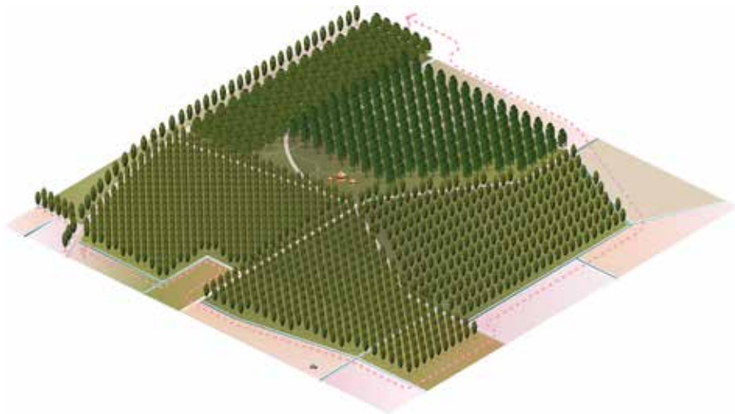

Kernkwaliteit 15: aaneengesloten boscomplexen (zie Handboek p. 52)

Kernkwaliteit 16: stads- en dorpsbossen (zie Handboek p. 54)

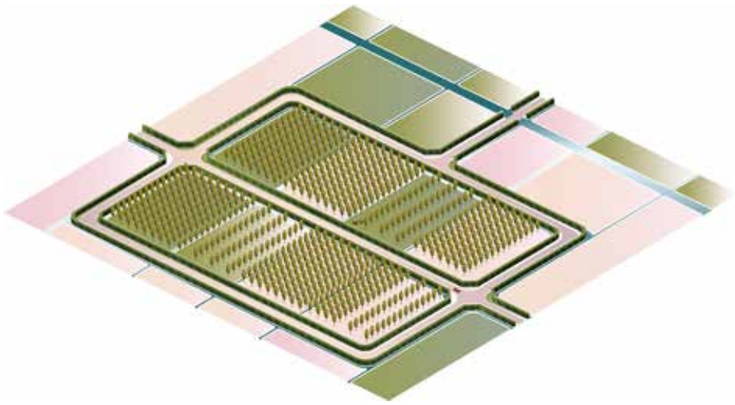

Kernkwaliteit 17: elzenhagen bij fruitteeltpercelen (zie Handboek p. 56)

‘Beplantingsstructuren zorgen voor een menselijk maat en leesbaarheid van het landschap’

Categorie: infrastructuur - gevarieerde beleving van polderpanorama's

De landmakers hebben de infrastructuur in de Flevolandse polder ontworpen als een hiërarchisch systeem van wegen. Ze vormen kenmerkende lange lijnen in de polder die het landschap beleefbaar maken. Het netwerk van wegen kent een zorgvuldig gekozen ligging in het landschap: tracering. En een specifieke inrichting – profilering - met kenmerkende bermen en begeleidende beplanting.

De entrees tot de polders bestaan uit infrastructuur. Zij vormen karakteristieke landschappelijke herkenningspunten en plekken van contrast. De entrees zijn de etalages van Flevoland.

In deze categorie vallen de volgende kernkwaliteiten:
18. Polderentrees
19. Geënsceneerde wegen
20. Spoorlijn Oostvaardersplassen

'Polderentrees vormen karakteristieke herkenningspunten en plekken van contrast'

Kernkwaliteit 18: polderentrees (zie Handboek p. 58)

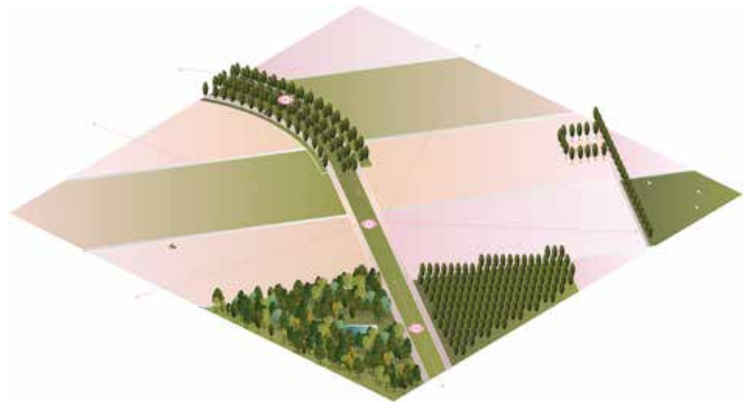

Kernkwaliteit 19: geënsceneerde wegen (zie Handboek p. 62)

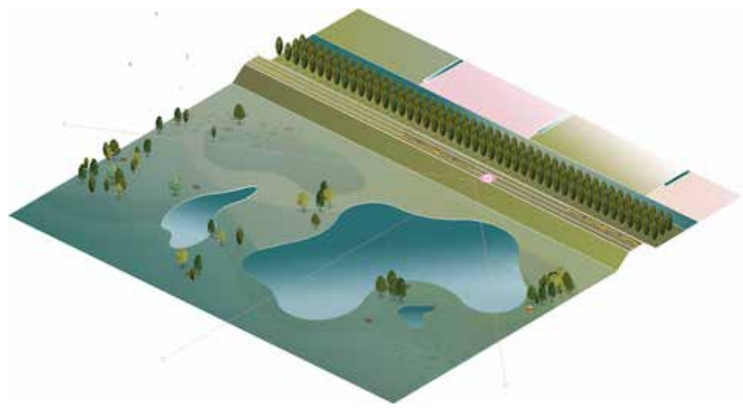

Kernkwaliteit 20: spoorlijn Oostvaardersplassen (zie Handboek p. 66)

Boven: zicht op de A6 in de Noordoostpolder

Pagina links: polderentree bij Vollenhove

Categorie: oud land in nieuw land

Het landschap van vóór de inpoldering is nog zichtbaar in het nieuwe land. Relicten van het landschap van de Zuiderzee vertellen hun deel van het verhaal van Flevoland. Het contrast - tussen het rationele polderlandschap en elementen als oude eilanden, havenhoofden en kustlijnen - is zichtbaar. En heeft een grote landschappelijke en cultuurhistorische waarde.

In deze categorie vallen de volgende kernkwaliteiten:
21. Urk
22. Schokland (UNESCO Werelderfgoed)
23. Grens (dijk) tussen oud en nieuw land in de Noordoostpolder
24. Havenhoofden aan de voormalige Zuiderzee

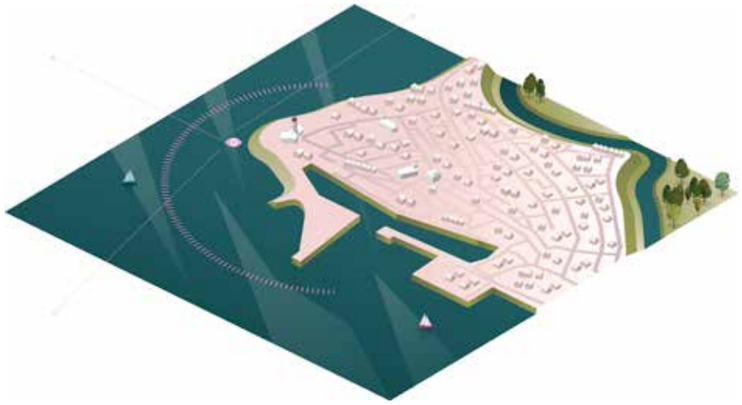

Kernkwaliteit 21: Urk (zie Handboek p. 68)

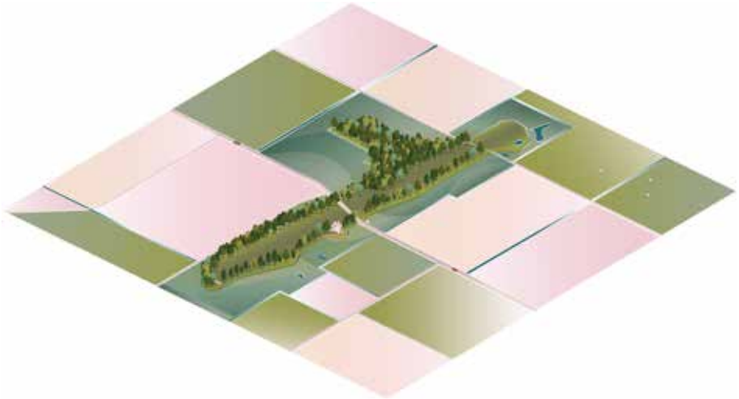

Kernkwaliteit 22: Schokland (zie Handboek p. 70)

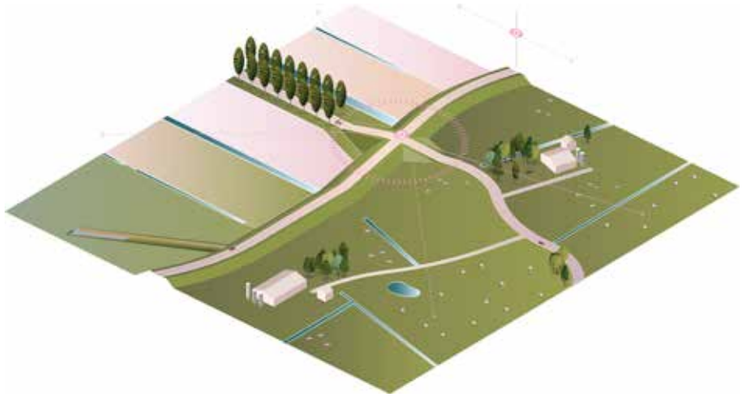

Kernkwaliteit 23: grens oud en nieuw land Noordoostpolder (zie Handboek p. 72)

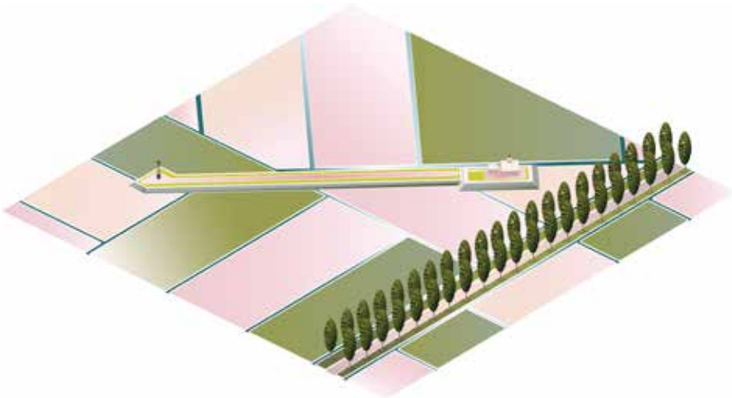

Kernkwaliteit 24: havenhoofden (zie Handboek p. 74)

‘Relicten van het landschap van de Zuiderzee vertellen hun deel van het verhaal van Flevoland’

Boven: zicht op Noordoostpolder vanaf de Blokzijlerdijk.

Links: Urk (Noordoostpolder) tijdens de aanleg van de dijken. Beeld: AVIODROME, Lelystad.

Bijzondere categorie: Flevolandse land art
Tijdens de aanleg van de polders werd besloten om een aantal grote kunstwerken te realiseren. Dit vanuit de Land Art traditie die in de jaren ‘70 vanuit Amerika overwaaide. Deze landschapskunst heeft een sterke relatie met de specifieke omgeving en reageert daarop. Het weer en de seizoenen beïnvloeden de beleving van land art. Deze beleving is elke dag anders.

Flevoland heeft inmiddels een uitgebreide collectie van land art. In totaal zijn er momenteel negen landschapskunstwerken te vinden. Onder meer van Robert Morris, Richard Serra, Antony Gormley en Daniel Libeskind. De kunstwerken liggen verspreid over Flevoland op bijzondere plekken. Aan het water, in het bos of in het open polderlandschap. Nergens ter wereld vind je zoveel land art objecten bij elkaar als in Flevoland.

Ruimte voor nieuwe kwaliteiten
Binnen het ontworpen polderlandschap zijn in de loop van de tijd spontane veranderingen en georganiseerde chaos ontstaan. Bijvoorbeeld op plekken waar de natuur de polder weer terug heeft genomen. Deze plekken hebben vaak met enkele menselijke ingrepen weer een vernieuwende ruimtelijke kwaliteit gekregen. Waardoor ze beleefbaar en toegankelijk zijn geworden. Voorbeelden hiervan zijn moerassen langs de randmeren bij Oostelijk Flevoland en het Waterloopbos in de Noordoostpolder.

Daarnaast ontstaan in de toekomst ongetwijfeld nieuwe kwaliteiten die extra waarde toevoegen aan het landschap van Flevoland. Het landschap staat immers nooit stil. Flevoland blijft zich vernieuwen.

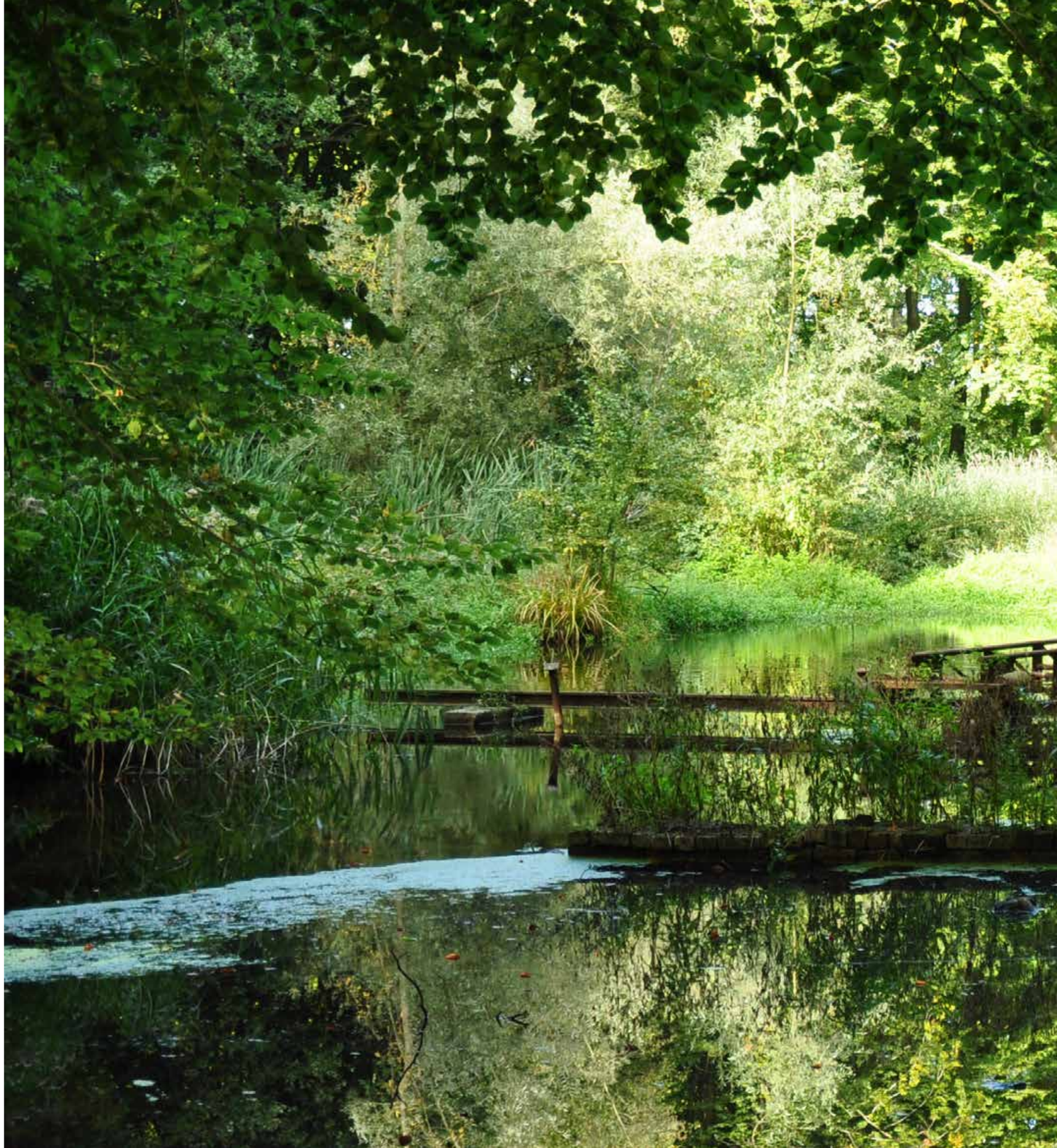

Natuur en oude installaties van het Waterloopkundig Laboratorium De Voorst, in het Waterloopbos in de Noordoostpolder

Kernkwaliteiten van Flevoland als geheel

Legenda

Basiskaart

Provinciegrens

Hoofdwegen

Steden en dorpen

Verkaveling oud land

Bos oud land

Kustlijn oud land

Land art object

Categorie: waterbouwkundig bouwwerk

Kernkwaliteit 1. Dijkzones

Dijkzones

Markant punt aan dijk

Kernkwaliteit 2. Gemalen en sluizen

Gemalen

Sluizen

Kernkwaliteit 3. Hoofdwaterwegen

Hoofdwaterwegen

Hoge bruggen (Noordoostpolder)

Markant punt aan vaart

Kernkwaliteit 4. IJsselmeer en Markermeer
Kernkwaliteit 5. Randmeren

Oppervlaktewater, grotendeels ook Natura 2000-gebied*

Openheid water

Kernkwaliteit 6. Marker Wadden

Marker Wadden

Categorie: hoofdstructuur per polder

Kernkwaliteit 7. dorpenring en assenkruis Noordoostpolder
Kernkwaliteit 8. netwerk van polderparkwegen Oostelijk Flevoland
Kernkwalieit 9. poldercarré en Vogelweg Zuidelijk Flevoland

Hoofdstructuur

Categorie: maaiveld

Kernkwaliteit 10. Openheid en Mondriaanlandschap

Mondriaanlandschap

Gradaties van openheid

Kernkwaliteit 11. Natuurlijke hoogtes en laagtes

Natuurlijke laagtes, geulen

Natuurlijke hoogtes

Kernkwaliteit 12. Poldernatuur

* Veel van de bossen, lanen, singels en het water vallen onder de poldernatuur. Voor de precieze ligging en begrenzing van de gebieden vanuit Natura-2000 en Natuur Netwerk Nederland, zie de deelkaart op pagina 45 in het Handboek kernkwaliteiten Flevoland.

Categorie: beplantingsstructuren

Kernkwaliteit 13. Lanen en singels

Lanen en singels huidig **
(streepjeslijn = deels aanwezig)

Lanen en singels oorspronkelijk **

Kernkwaliteit 14. Erfbeplanting

Lichtgroen = oorspronkelijk
Donkergroen = huidig**

Kernkwaliteit 15. Aaneengesloten boscomplexen
Kernkwaliteit 16. Stads- en dorpsbossen

Lichtgroen = oorspronkelijk
Donkergroen = huidig **
Veelal onderdeel poldernatuur*

Kernkwaliteit 17. Elzenhagen bij fruitteeltpercelen

Lichtgroen = oorspronkelijk
Donkergroen = huidig**

** De bossen, lanen en singels zijn op basis van actuele en historische luchtfoto's ingetekend. Enige afwijking is mogelijk. Zie ook toelichting op pagina 58.

Categorie: infrastructuur

Kernkwaliteit 18. Polderentrees

Polderentree

Kernkwaliteit 19. Geënsceneerde wegen

Geënsceneerde weg

Kernkwaliteit 20. Spoorlijn Oostvaardersplassen

Spoorlijn Oostvaardersplassen

Categorie: oud land in nieuw land

Kernkwaliteit 21. Urk

Urk

Kernkwaliteit 22. Schokland (UNESCO Werelderfgoed)

Schokland (stippellijn is de begrenzing van het werelderfgoed)

Kernkwaliteit 23. Grens (dijk) tussen oud en nieuw land in de Noordoostpolder

Oude dijk van de Zuiderzee

Kernkwaliteit 24. Havenhoofden van de voormalige Zuiderzee

Havenhoofd

Pagina rechts: overzichtskaart kernkwaliteiten van het Flevolandse landschap (zie volgende pagina's voor inzooms per polder, zie Handboek kernkwaliteiten Flevoland voor toelichting per kernkwaliteit)

Kernkwaliteiten per polder
In het volgende onderdeel staan de kernkwaliteiten van de drie polders van Flevoland samengevat. De kernkwaliteiten zijn ontstaan vanuit de verschillende filosofieën en concepten die de landmakers voor de polders hebben ontwikkeld. Dit heeft ertoe geleid dat elke polder onderscheidende landschappelijke kwaliteiten heeft. Het Handboek kernkwaliteiten Flevoland geeft een verdere verdieping van de verschillende kernkwaliteiten.

2.5 Noordoostpolder - gesamtkunstwerk van de wederopbouw

Dorpenring en assenkruis
De Noordoostpolder is een gesamtkunstwerk van de naoorlogse wederopbouwperiode. De consequente concentrische opbouw en het assenkruis staan hier centraal. Als ruimtelijke drager van de polder is de dorpenring inclusief de begeleidende beplanting van grote waarde. De boerenerven, arbeidershuisjes, dorpen en de stad zijn op een logische wijze met elkaar verbonden.
Een fijnmazig netwerk van verschillende landschapselementen zorgt hierin voor samenhang. Denk daarbij aan lanen en singels, erfbeplantingen, dorpsbossen en de grotere boscomplexen in het oosten van de polder. In z'n totaliteit heeft de polder hierdoor een bijzondere gaafheid, samenhang en leesbaarheid.

Landschap van rust en regelmaat
Deze landschapselementen zijn essentieel voor de karakteristiek van het gebied en omsluiten maatvaste open ruimtes. In deze open ruimtes is het agrarische landschap bepalend voor de beleving. Een rationele lappendeken van kavels met een grote diversiteit aan teelten en landgebruik zorgt voor het iconische Mondriaanlandschap.

Relicten van het oude land
Bijzonder van waarde is ook de zichtbaarheid van relicten van het oude landschap van de Zuiderzee. Relicten zoals de voormalige eilanden Urk en Schokland (UNESCO Werelderfgoed). Ook de bewaard gebleven havenhoofden bij Kuinre en Kraggenburg. En de oude zeedijk van de Zuiderzee in het noordoosten van de polder. Het zijn plekken waar het contrast tussen oud en nieuw land sterk is te ervaren.

Bijzondere accenten
Daarnaast zijn er architectonische objecten met een sterke landschappelijke component in de polder te vinden. Hieronder vallen de typerende boerenschuren van schokbeton. En de kenmerkende hoge bruggen over het netwerk van de vaarten. Deze bouwkundige elementen hebben een onderscheidende waarde.

Boven: zicht op de Noordoostpolder vanaf de Zwartemeerdijk.
Onder: voormalig eiland Schokland in de Noordoostpolder.
Pagina rechts: overzichtskaart kernkwaliteiten Noordoostpolder.

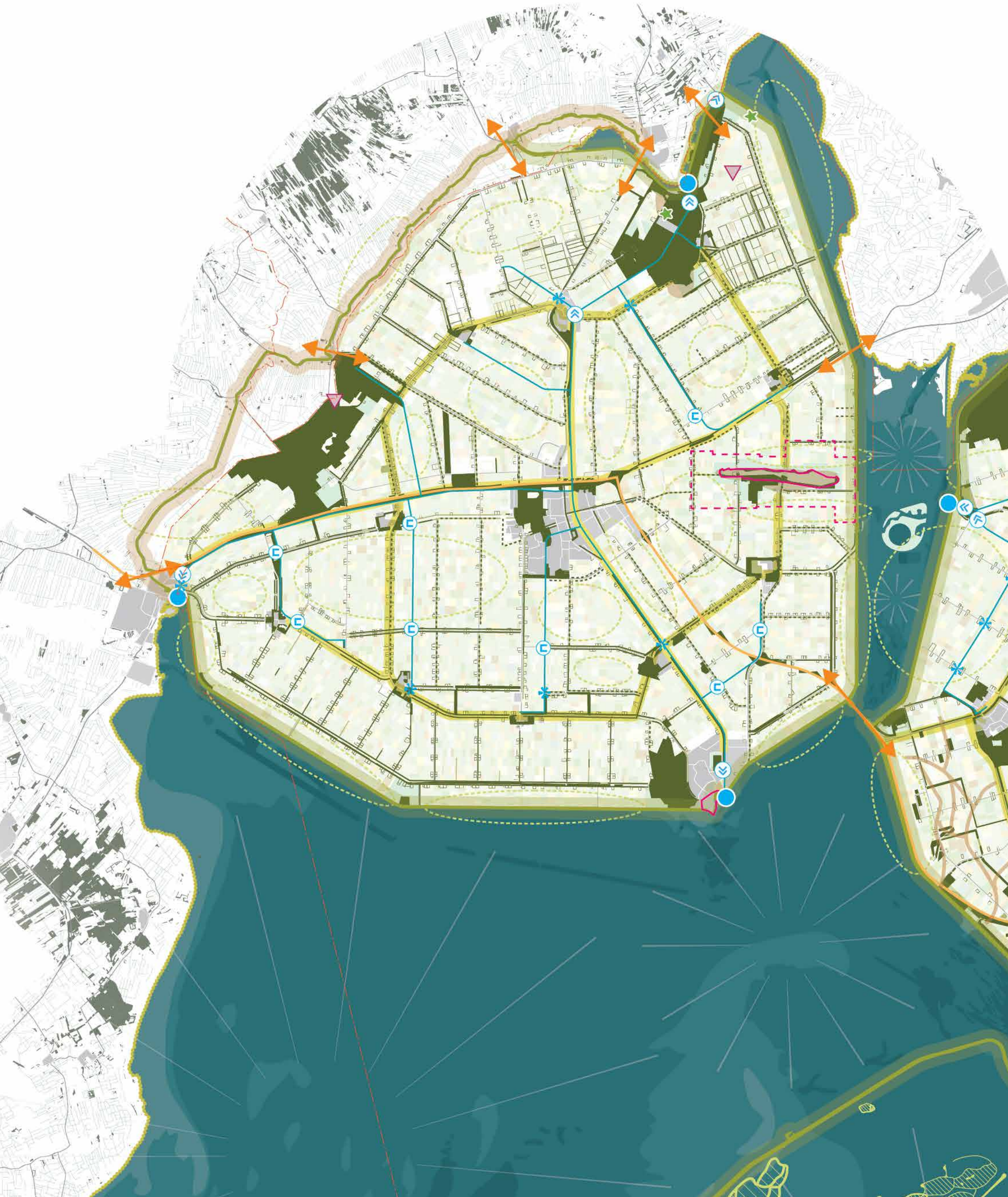

Overzichtskaart kernkwaliteiten Oostelijk Flevoland.

2.6 Oostelijk Flevoland - polderparkwegen aan een groene horizon

Herkenbare dijken
In Oostelijk Flevoland is een landschap ontstaan met een geheel ander karakter dan in de eerder aangelegde Noordoostpolder. Het waterbouwkundig bouwwerk vormt de basis, duidelijk en herkenbaar omringd door dijken.

Allereerst zijn de dijken belangrijk als symbool voor het ingenieurslandschap. Ze bieden een beleving verschillende contrasten: tussen water en land, tussen besloten bos en randmeren. De Knardijk is een bijzonder element als scheiding tussen Oostelijk en Zuidelijk Flevoland. Een dijk met aan beide zijden land. De dijk ten noorden van Lelystad langs de A6 vormt een iconisch element vanwege de parallel opgestelde windmolens.
Ten tweede is het systeem van vaarten en gemalen kenmerkend. Dit netwerk doorkruist de polder en biedt vanaf het water een beleving op zich.

Gevarieerde randmeren
Karakteristiek voor Oostelijk Flevoland is de ligging aan de randmeren in het oosten. En de overgang van dat water naar een ketting van boscomplexen. Deze oostelijke rand vertegenwoordigt een grote ecologische en recreatieve waarde en zorgt voor landschappelijke diversiteit. De randmeren hebben een gevarieerd oeverlandschap door een wisselende breedte en schaal van het water.

Netwerk van polderparkwegen
Naar het midden toe is een zorgvuldig ontworpen netwerk van polderparkwegen gerealiseerd. Dit netwerk is vormgegeven met een breed palet aan landschappelijke middelen. Al dan niet in samenhang met de vormgeving van de hoofdwaterwegen.

De licht gebogen polderparkwegen in de centrale driehoek hebben brede profielen. Met aan de ene zijde lange, continue en brede stroken van dichte singelbeplanting. En aan de andere zijde een bomenrij. Overige polderparkwegen hebben een opener karakter met enkele of dubbele bomenrijen of liggen geheel in de openheid. Dit laatste type is aangekleed met hier en daar een bospartij. Daarnaast wordt de onderscheidende kwaliteit bepaald door de ligging in het landschap met ruime bochten door de openheid.

De beplanting van de polderparkwegen bestaat uit zowel singels als laanbeplanting als losse bospartijen. Deze beplanting is bijzonder waardevol in het toevoegen van een meer menselijke maat aan de polder. Als dragende structuur verdeelt de beplanting de polder in meerdere deelgebieden. Daar is het open en weidse Mondriaanlandschap op een kleine én grotere schaal te ervaren.

De polderparkwegen verbinden daarnaast de stedelijke kernen met elkaar. Denk aan de karakteristieke dreven in Lelystad. Of de dorpsbossen, die net als in de Noordoostpolder waardevol zijn voor recreatie, ecologie en beschutting.

Boven: zicht op open landbouwgebied met boerenerven vanaf de Ketelmeerdijk.
Onder: de Rietweg, een van de polderparkwegen van Oostelijk Flevoland.

2.7 Zuidelijk Flevoland - landschap van grote gebaren

In het ontwerp van Zuidelijk Flevoland ging meer aandacht uit naar het belang van recreatie en natuur. En naar de ontwikkeling van stedelijke kernen. Hierdoor heeft deze polder een onderscheidend en waardevol karakter gekregen. Dit wordt bepaald door een aantal grote landschappelijke eenheden. Deze eenheden hebben allemaal een eigen identiteit en kwaliteit. Kenmerkend zijn de grote afmetingen van elke eenheid.

Oostvaardersplassen
De Oostvaardersplassen hebben een hoge ecologische en deels recreatieve waarde. Het gebied met begroeiing en wetlands is herkenbaar als eenheid. Deze wordt begrensd door de IJsselmeerdijk, Knardijk en de spoorlijn.

Horsterwold en Zeewolde
Het Horsterwold bij Zeewolde is onder meer waardevol vanwege de schaal van het boscomplex. Het is het grootste aaneengesloten loofbos van Nederland. Een samenhangend en robuust geheel met een nagenoeg gesloten en onaangetaste rand. Hiermee markeert het bos een duidelijk eigen gebied binnen de polder.

Binnen het bos is de verkavelingsstructuur van de polder zichtbaar. En zijn er allerlei bijzondere patronen van boomaanplant ontstaan. Het bos biedt daarnaast een belangrijke functie voor natuur en recreatie.

De kern Zeewolde is tegen het bos aangebouwd en heeft daarmee een groene rand gekregen. De kern heeft daardoor zowel een bos-zijde als een gezicht aan het water.

Meerkernige stad Almere met groengebieden
Ook Almere heeft als grootste stedelijke kern van Zuidelijk Flevoland een onderscheidend karakter. De stad werd ontworpen met verspreid gelegen woonkernen met daartussen groengebieden en lange verbindende lanen. Deze groengebieden werden al aangelegd voordat de stad werd gebouwd. In het huidige stedelijke landschap hebben deze groengebieden een grote recreatieve en ecologische waarde. Denk aan het Almeerderhout met het kenmerkende Cirkelbos. De afwisseling tussen groene gebieden en de stedelijke kernen, maakt de verspreide opzet van Almere leesbaar.

Groots open landbouwhart met poldercarré en Vogelweg
Het landbouwhart in het midden van Zuidelijk Flevoland is het grootste open gebied van de polder. Maar liefst 8 bij 12 kilometer groot. Hier is de weidsheid van het open agrarisch polderlandschap op een sublieme manier te ervaren. Het landbouwhart wordt doorkruist door de Vogelweg.

De Vogelweg heeft een lengte van 14 kilometer en een breedte van 100 meter. En is een essentiële landschappelijke drager van deze polder. Vooral door het royale en continue karakter van de weg. Met brede bermen en de monumentale driedubbele bomenlanen aan beide zijden.

Rondom het open midden van het landbouwhart staat het poldercarré. Het poldercarré is een sterk samenhangende beplantingsstructuur die de ruimtelijke begrenzing vormt van het open midden. Het poldercarré vormt een onmisbare drager van de polder. Enerzijds als belevingsas in het open polderlandschap. En anderzijds als groene rand aan de horizon.

Halfopen zuidlob
In de zuidlob ligt een landbouwgebied. Deze wordt begrensd door het grote loofbos Horsterwold en de dijken van de randmeren. Dit landbouwgebied onderscheidt zich door het halfopen karakter en heeft daarmee een eigen identiteit. Kenmerkend zijn de wegen die met flauwe bogen door het landschap bewegen. Van oorsprong zijn een aantal van deze wegen ook beplant.

Samenhang door het waterbouwkundig bouwwerk
De samenhang tussen de grote landschappelijke eenheden van Zuidelijk Flevoland wordt gevormd door het waterbouwkundig bouwwerk. Aan de horizon zijn de dijken en vaarten duidelijk zichtbaar als heldere structuren. Deze zorgen voor herkenbaarheid van het polderlandschap.

Contrasten en entrees
De grote landschappelijke eenheden zijn vormgegeven met de bedoeling ook een relatie met het oude land te leggen. Zo vormt het Horsterwold de spiegeling van de Veluwse bossen aan de overkant van de randmeren.

Tot slot zijn de entrees tot Zuidelijk Flevoland van grote waarde. Hier vind je lange zichten en panorama's richting de open polder en het water. Daardoor zijn bij de entrees sterke contrasten tussen het oude en nieuwe land te ervaren.

Overzichtskaart kernkwaliteiten Zuidelijk Flevoland.
Pagina links, boven: zicht op open landbouwgebied in de zuidlob.
Pagina links, onder: zicht op open landbouwhart met de Vogelweg.

2.8 IJsselmeer en Markermeer – het blauwe hart van Nederland

Eindeloze vergezichten

Het Markermeer en IJsselmeer zijn onderdeel van het samenhangende waterbouwkundig bouwwerk van Flevoland. En het resultaat van de inpoldering en afsluiting van de voormalige Zuiderzee. Het water kenmerkt het zich door grootschalige openheid. Bij helder weer met zichten van oever tot oever.

Verbinding tussen oud en nieuw land

De stedelijke waterfronten van het oude land en de nieuwere waterfronten van Flevoland vormen een serie. Herkenbare kapen en baaien langs de dijk aan het open water. Ze maken onderdeel uit van een rondje rond het Markermeer en IJsselmeer, het Gooimeer en IJmeer.

De openheid en leegte van het water vormt een contrast met de lagergelegen polders. Deze hebben ten opzichte van de meren een minder open karakter. Rondom de meren liggen verschillende landschapstypes op het oude land.

Het water heeft een hoge ecologische waarde. Maar ook voor waterrecreatie, scheepvaart en als onderdeel van het leesbare waterbouwkundig bouwwerk. Het vormt het blauwe hart van Nederland.

Het nieuwe landmaken

De Marker Wadden zijn een nieuw hoofdstuk in de traditie van het ingenieurslandschap van Flevoland. Het is de meest recente toevoeging aan het waterbouwkundig bouwwerk. Het gebied is een voorbeeld van Building with Nature. Door een kunstmatige ingreep is een natuurlijk landschap ontstaan binnen de rigiditeit van het Flevolandse waterbouwkundig bouwwerk. De Marker Wadden hebben een hoge ecologische, recreatieve en educatieve waarde.

Boven: zicht op Markermeer vanaf de Oostvaardersdijk.
Onder: nieuw landschap van de Marker Wadden (foto: provincie Flevoland).
Pagina links: overzichtskaart kernkwaliteiten IJsselmeer en Markermeer.

3. Dynamiek en opgaven in het Flevolandse landschap

3. Dynamiek en opgaven in het Flevolandse landschap

Het vorige hoofdstuk gaf een overzicht van het ontstaan en de kernkwaliteiten van het Flevolandse landschap. Dit hoofdstuk gaat in op hoe het landschap sinds de aanleg van de polder is veranderd. Daarnaast wordt ingegaan op de te verwachten veranderingen in de toekomst. Dit alles vormt de basis voor waar het Programma Landschap van de Toekomst op anticipeert.

3.1 Landschap van de verandering

Verandering als constante
Het landschap van Flevoland staat bekend als een landschap dat is bedacht vanaf de tekentafel. Waarin letterlijk elke vierkante centimeter tot in detail is uitgedacht. Van de verkaveling tot de wegenstructuur. En van de lanen en singels tot steden, dorpen en boerenerven.

Het tegendeel is waar. Het landschap van Flevoland werd al direct na aanleg dynamisch en veranderend. Onder meer door steeds nieuwe inzichten over de inrichting van de polder. Hierdoor zijn bijvoorbeeld de drie Flevolandse polders totaal verschillend van karakter. Ingenieurs en ontwerpers hielden al rekening met sommige veranderingen in het oorspronkelijk ontwerp van de polders. Zo reserveerden zij in de polders bijvoorbeeld al ruimte voor de mogelijke toekomstige aanleg van wegen.

De ingenieurs en ontwerpers van de polders hadden visionaire ideeën over de inrichting. Toch konden zij niet alle mogelijke toekomstige ontwikkelingen voorzien. Daardoor vonden gaandeweg ook vernieuwingen in het landschap plaats. De komst van snelwegen, bijvoorbeeld. Die waren er deels nog niet bij de aanleg van de polders. Ook schaalvergroting in de landbouw, stedelijke uitbreidingen en een nieuwe spoorlijn zijn hier voorbeelden van.

Veranderingen als deze hebben de afgelopen decennia daarom ook een duidelijk effect gehad op het landschap. Landschapselementen die worden gezien als kernkwaliteiten zijn onder druk komen te staan. Dit is bijvoorbeeld te zien in veranderingen in de beplantingsstructuur (lanen, singels, erfbeplanting) in de polders.

Beplantingsstructuren als symbool voor dynamiek
Van de polders zijn luchtfoto's gemaakt, vlak na de aanleg en recent. Een vergelijking van deze foto's laat de impact van ruimtelijke ontwikkelingen op de beplanting in het landschap zien*. Lanen en singels zijn bijvoorbeeld aangetast of soms geheel verdwenen. Ook is veel van de agrarische erfbeplanting uiteengevallen. De ruimtelijke samenhang van de polders niet overal meer herkenbaar.

Oorzaken hiervoor zijn ontwikkelingen als woningbouw, nieuwe infrastructuur en schaalvergroting in de landbouw. Beplanting moest wijken om ruimte te maken voor andere functies, of is niet meegegroeid met deze ontwikkelingen. Daarnaast zijn er ook natuurlijke oorzaken. Bijvoorbeeld ziektes en plagen, waarvan de essentaksterfte een actueel verschijnsel is.

Ook zijn er beplantingsstructuren bij gekomen. Denk bijvoorbeeld aan beplanting langs snelwegen die pas later zijn aangelegd of nieuwe groenstructuren in stedelijke uitbreidingsgebieden.

Het behoud, herstel en vernieuwen van de beplantingsstructuur vormt op zichzelf een opgave. Het is onderdeel van de beeldbepalende kernkwaliteiten van het Flevolandse landschap. Het geeft structuur aan het landschap en is van wezenlijk belang voor de identiteit van de polder. Beplanting geeft maat, schaal en beschutting aan de openheid. Groen heeft bovendien een belangrijke waarde voor ontspanning en biedt leefgebieden voor flora en fauna.

Bovenal laat de vergelijking zien dat veranderingen in de beplantingsstructuur een symbool zijn. Van hoe het landschap van Flevoland als gevolg van allerlei transities is veranderd en aangepast.

Vernieuwing vanuit kwaliteit
De polders zijn dus een dynamisch geheel. Die dynamiek heeft op allerlei elementen in het landschap een effect, waarvan de beplanting een voorbeeld is. Verandering is niet per definitie schadelijk. Dynamiek en vernieuwing zijn juist heel Flevolandse kenmerken. Maar de manier waarop dat effect heeft op de structuur en identiteit van het landschap vraagt blijvend om aandacht. Om te voorkomen dat kernkwaliteiten veranderen in non-kwaliteiten.

De kernkwaliteiten erkennen en inzetten in het inrichten van landschappen van de toekomst is een belangrijke opgave. We sluiten vernieuwing niet uit, maar gebruiken waardevolle elementen in het landschap als basis.

Aan verandering en vernieuwing komt voorlopig nog geen einde. Ook in de huidige situatie en in de toekomst zijn een aantal opgaven bepalend voor de ontwikkeling van het polderlandschap. Opgaven die het in zich hebben opnieuw een stempel te drukken op het gezicht van Flevoland. De volgende paragraaf geeft hiervan een overzicht.

Beeld van boombeplanting met wisselende kwaliteit en gebrek aan samenhang, nabij Urk in de Noordoostpolder

Beplantingsstructuren, vergelijking heden en verleden
Legenda

- Dijken
- Bomenrijen, singels en lanen huidige situatie
- Oorspronkelijke en verdwenen bomenrijen, singels en lanen
- Bossen huidige situatie
- Oorspronkelijke en verdwenen bossen

**De vergelijking van de situatie na aanleg en heden is gemaakt op basis van (oude) luchtfoto's. Enige afwijkingen of hiaten zijn door beperkingen van het beeldmateriaal (onder andere scherpte) niet uit te sluiten. De vergelijking is daarom vooral illustratief bedoeld om de dynamiek te laten zien. En niet zozeer om accuraat te zijn. De kaartbeelden tonen de beplantingsstructuur vlak na aanleg en de huidige situatie. De kaarten hebben betrekking op het schaalniveau van Flevoland als geheel en daarnaast de drie polders individueel. Tot slot geven we een overzicht van de veranderingen voor specifiek de agrarische erfbeplanting.*

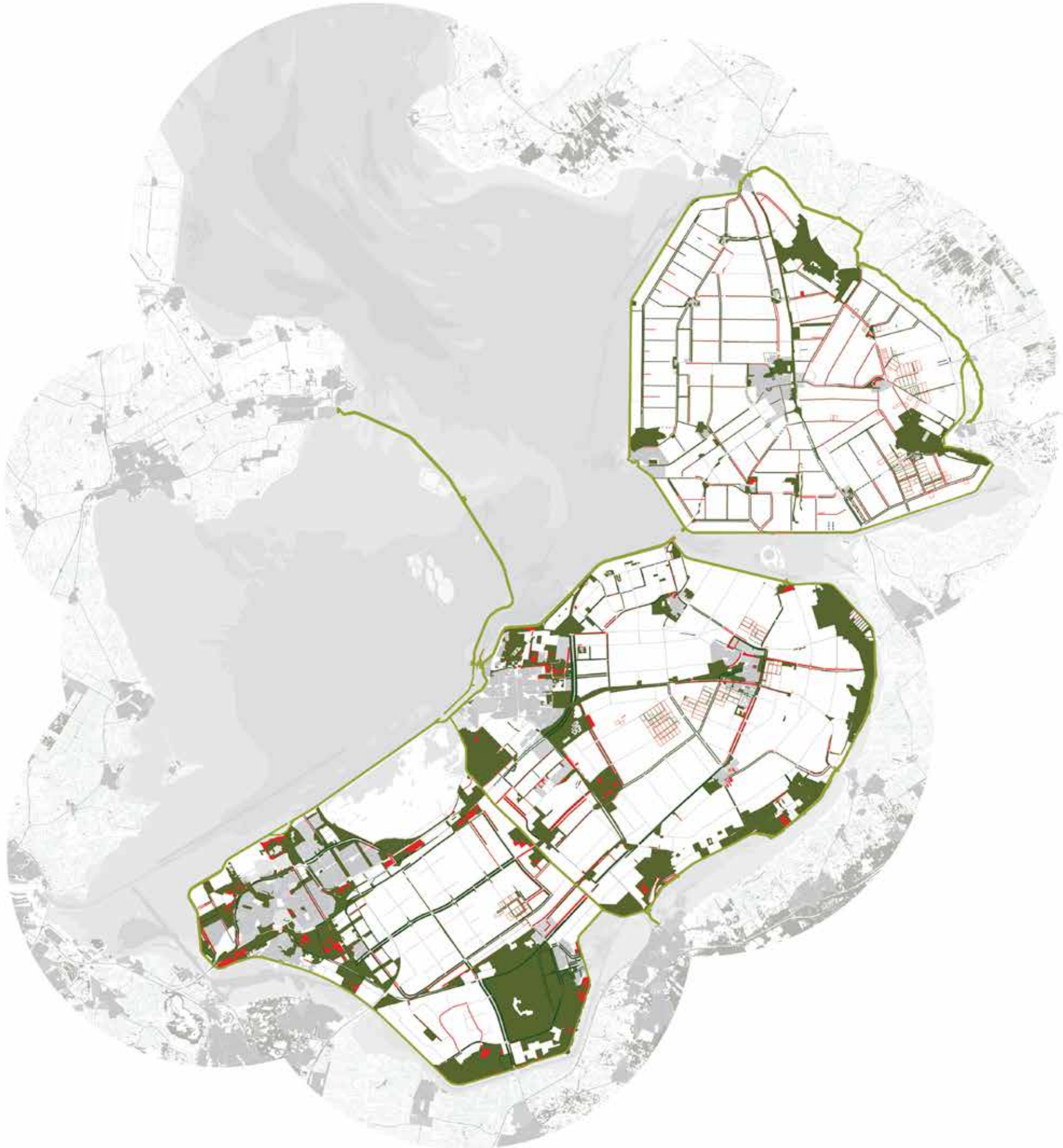

Overzichtskaart beplantingsstructuren.
Pagina rechts: overzichtskaart erfbeplantingsstructuren, voorbeeld Oostelijk Flevoland.

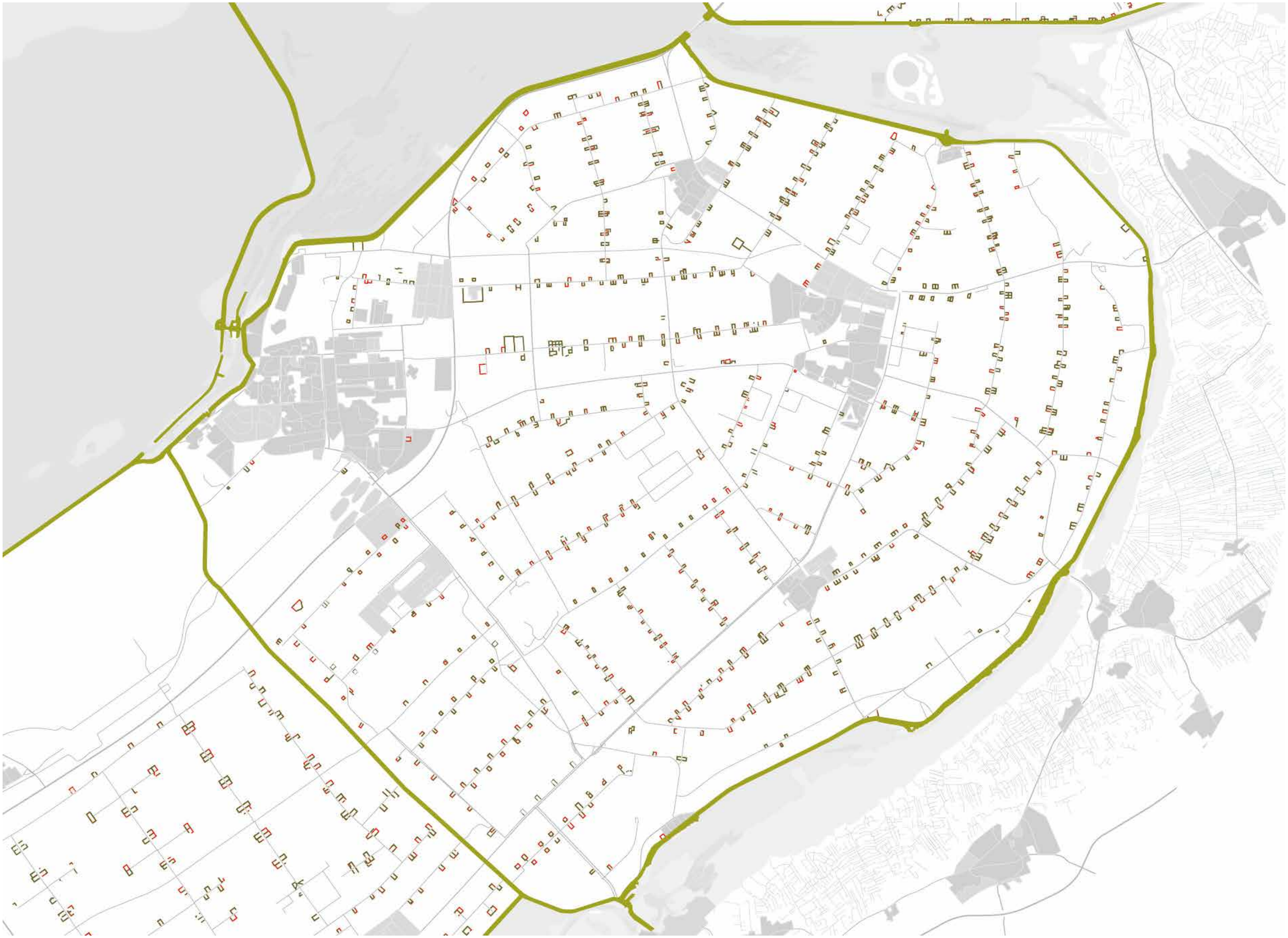

3.2 Dynamiek en opgaven van nu en de toekomst

De vorige paragraaf geeft weer hoe ontwikkelingen het landschap van Flevoland de afgelopen tientallen jaren hebben beïnvloed. De veranderingen in de beplantingsstructuur zijn daar het tastbare resultaat van. Deze paragraaf benoemt de opgaven die nu en in de nabije toekomst spelen. Het zijn opgaven met een grote ruimtelijke impact. Ze doen opnieuw een beroep op de flexibiliteit en robuustheid van het landschap.

Dit zijn de belangrijkste opgaven:
- Transities in de landbouw
- Verstedelijking en woningbouw
- Bedrijvigheid, logistiek, datacenters
- Infrastructuur, aanpassing en uitbreiding
- Energietransitie
- Bodemdaling, verminderde drooglegging en kwel
- Essentaksterfte
- Biodiversiteit
- Klimaatverandering

Transities in de landbouw
De agrarische sector is door schaalvergroting en technische vernieuwingen altijd in beweging. De algemene ontwikkeling is dat agrarische bedrijven in Flevoland groter worden. Net als in de rest van het land. Vooral de bedrijven met een grootte van meer dan 100 hectare groeien door. Meestal nemen deze bedrijven kleinere bedrijven die stoppen over (Vogelzang et. al., 2019).

Door de schaalvergroting veranderen de agrarische erven en het gebruik van de gebouwen. Een deel verliest zijn agrarische functie of komt helemaal leeg te staan. Andere erven zijn vaak niet groot genoeg of niet efficiënt te gebruiken voor de grootschalige landbouw. Het gevolg is dat ze letterlijk uit hun voegen barsten. Daarbij voegen agrariërs nieuwe grootschalige bebouwing toe, buiten het oorspronkelijke erf. De kenmerkende erfbeplanting die van oudsher het erf afschermde, gaat daarbij vaak verloren.

Er zijn meer veranderingen in de landbouw, dan alleen schaalvergroting.

We gaan over op kringlooplandbouw en natuurinclusieve landbouw (Waardevol en Verbonden, Ministerie LNV, 2018). Dat doet een nieuw beroep op innovatie. Dat geldt ook voor de stikstofcrisis. Daarbij worden duurzaamheid en circulariteit belangrijker. Dat kan op lange termijn leiden tot teelten van nieuwe gewassen, meer biodiversiteit en andere vormen van landbouw. Het karakteristieke beeld van het open en kleurrijke Mondriaanlandschap kan hierdoor veranderen. De landbouwsector in Flevoland is immers de grootse speler die het landschap verzorgt, beheert en ontwikkelt.

Beide ontwikkelingen in de landbouw spelen in heel Flevoland. Deze opgave hoort bij de Omgevingsvisie FlevolandStraks – Landbouw Meerdere Smaken.

Verstedelijking en woningbouw

Er ligt druk op de woningmarkt. De laatste jaren is er een constante vraag naar meer woonruimte en stedelijke in- en uitbreidingsgebieden. Dit speelt zowel in de grotere kernen (Almere en Lelystad) als in de middelgrote kernen en dorpen. De komende jaren vullen we al verschillende stedelijke uitbreidingslocaties in. Ook onderzoeken we op dit moment de mogelijkheid van de bouw van 100.000 extra woningen in Flevoland. Een ontwikkeling die opnieuw een stempel op het landschap van Flevoland kan drukken.

Het is van belang om deze verstedelijkingsopgave niet alleen als een woningbouwopgave te zien. Maar als een integrale gebiedsontwikkeling met ook grote landschappelijke kansen. Zowel bewoners als bedrijven hechten steeds meer waarde aan identiteit en een aangename, groene woon- en werkomgeving. Het bepaalt de keuze voor wonen en werken. Dit maakt het landschap een belangrijke economische troef.

Daarom moet Flevoland de aanwezige landschappelijke kwaliteit verder ontwikkelen. En inzetten op het realiseren van aantrekkelijke, gezonde steden en woonmilieus. Zo creëren we een vitale leefomgeving, die uitnodigt tot bewegen en ontmoeten. Vanuit de achtertuin naar omliggende grotere groengebieden en het open landschap.

Voorbeelden van ontwikkelingen op het gebied van verstedelijking en woningbouw zijn Almere Pampus en Almere/Zeewolde-Oosterwold.

Deze opgave hoort bij het Omgevingsprogramma Flevoland – Verstedelijking.

Boven: stedelijke ontwikkeling Almere Oosterwold.

Pagina links: schaalvergroting op agrarisch erf, buiten de erfbeplanting, Noordoostpolder.

Bedrijvigheid, logistiek, datacenters
Flevoland heeft een aantrekkelijk vestigingsklimaat. Centraal gelegen, een goed wegennet en dichtbij Schiphol en Lelystad Airport. De logistieke sector maakte de afgelopen jaren een enorme groei door. De verwachting is dat deze groei voorlopig aanhoudt. De 24 uurs-economie zorgde voor de komst van steeds meer distributiecentra. Met name door de toename van internetaankopen en de bijbehorende bezorging van pakketten. Ook de komst van datacenters hoort hierbij.

Deze ontwikkelingen gaan snel en nemen in omvang toe. Daarbij lijkt er niet altijd aandacht te zijn voor de ruimtelijke kwaliteit van het gebied. Er komen steeds grotere distributiecentra en datacenters. Dat noemen we ook wel de 'verdozing' van het landschap.
Door deze ontwikkelingen vervagen de oorspronkelijke overgangen tussen stad en landelijk gebied. Waar je eerder panorama's op de polder zag, staan nu anonieme bedrijfshallen. Ze zijn ongekend groot en van matige ruimtelijke kwaliteit.

Vanuit ruimtelijk perspectief ligt er een grote opgave in het zoeken naar geschikte locaties voor deze grote ontwikkelingen. En in het zoeken naar hoe deze ontwikkeling sterk bijdraagt aan de ruimtelijke kwaliteit van de omgeving.

Voorbeelden van ontwikkelingen rond bedrijvigheid en logistiek zijn het gebied rond de A6 en Lelystad Airport, Almere Stichtsekant en Trekkersveld Zeewolde. Daarnaast hebben ook veel kleinere kernen te maken (kleinere) uitbreidende bedrijvenlocaties.

Deze opgave hoort bij het Omgevingsprogramma Flevoland – Werklocaties.

Infrastructuur, aanpassing en uitbreiding
Veranderingen in infrastructuur zijn er altijd. We verbreden wegen, vanwege toenemend verkeer of een veranderende norm. Denk aan de recente aanpak van de A6, maar ook aan lokale wegen. Daarnaast worden sluizen, bruggen en andere kunstwerken aangepast. Een paar jaar geleden werd ook het nieuwe spoor van de Hanzelijn aangelegd. Recent speelt de discussie over de mogelijke komst van de Lelylijn.

Deze aanpassingen vragen steeds weer meer van schaarse ruimte. Daardoor moeten we concessies doen bij andere landgebruiksfuncties. Landschappelijke structuren worden aangepast of moeten wijken.

Er is behoefte aan een integrale blik. Een blik die infrastructuur in samenhang met landschappelijke kwaliteiten versterkt en vormgeeft. Daarbij is een goede inpassing van infrastructuur in het landschap van belang. Die werkwijze hanteerden we al succesvol bij het ontwerp en de aanleg van de polder.

Uitgangspunt daarbij was om infrastructuur als lange lijnen in het landschap te leggen. Dat kon je vanaf de polder op een fraaie manier beleven. Tegelijk ging veel aandacht naar de inrichting van de wegen, vaarten en spoorlijnen zelf. Bijvoorbeeld de vorm van beplantingen, inrichting van de bermen en het profiel van de weg.
Bij toekomstige infrastructurele ontwikkelingen kan de gereedschapskist van toen weer de inspiratie zijn.

We kunnen extra aandacht geven aan het realiseren van een aantrekkelijk fiets- en wandelnetwerk door de polder. Zodat we het Mondriaanlandschap sterker kunnen beleven.

Energietransitie
We schakelen om van fossiele energiebronnen naar duurzame bronnen. Ook zetten we in op het besparen van energie. Om de energietransitie mogelijk te maken, moeten we nieuwe vormen van energieopwekking in de leefomgeving integreren. En de elektriciteitsnetwerken worden uitgebreid en aangepast.

Een groot verschil met fossiele energie, is dat duurzame energie meestal bovengronds te zien is. Bijvoorbeeld zonne-energie en windenergie. Dit heeft een grote impact op het landschap. Je moet innovatief zijn om energielandschappen met een hoge ruimtelijke kwaliteit te ontwikkelen.

Deze opgave hoort bij de Regionale Energiestrategie en het Omgevingsprogramma Flevoland – Energie en duurzaamheid.

Bodemdaling, verminderde drooglegging en kwel
De bodem van de Flevolandse polders klinkt al sinds de aanleg in. Dat komt door rijping en oxidatie. Dit is een normaal verschijnsel nadat een polder is drooggelegd. Het proces kan decennialang doorzetten.

Lokaal zijn er grote verschillen in bodemdaling. Dat komt door verschillen in de opbouw van de bodem. Bodemdaling beperkt naar verwachting op de lange termijn het huidige agrarische landgebruik. Dit komt door vernatting van de grond. In combinatie met klimaatverandering kan dit in de toekomst leiden tot wateroverlast. Geschat wordt dat in 2040 zo'n 10% van de gronden niet meer beschikbaar is voor landbouw.

Een verschijnsel dat bij die vernatting hoort, is kwel. Dit is een ondergrondse waterstroom van hogergelegen gebied naar lagergelegen gebied. De Flevolandse polders liggen lager dan het oude land en het Markermeer en IJsselmeer. Daardoor komt kwelwater in de polders aan de oppervlakte. Pompen en gemalen voeren het kwelwater af. Van oudsher zijn er dus nattere plekken in de polder. In combinatie met bodemdaling neemt die vernatting verder toe.

Het agrarische grondgebruik moet op de nattere plekken inspelen op deze verwachte veranderingen. Bijvoorbeeld door andere gewassen te telen. En door op een andere manier landbouw te bedrijven. Het kenmerkende Mondriaanlandschap verschiet dus mogelijk van kleur. De agrarische sector is erg belangrijk voor de identiteit en uitstraling van de polders. Daarom heeft deze ontwikkeling een grote impact.

Het is een opgave om daarbij de koppelkansen te onderzoeken met andere functies zoals natuur, recreatie en wellicht de opwekking van energie.

Deze opgave hoort bij het Omgevingsprogramma Flevoland – Water.

Boven: recente verbreding en aanpassingen A6 bij Almere.
Onder: voorbeeld bestaand energielandschap van windturbines in de Noordoostpolder.
Pagina links: grootschalige ontwikkelingen van bedrijfshallen aan de stadsrand van Lelystad.

Drooglegging in het jaar 2050
Legenda

- Contour stedelijke kernen
- 0.01
- 0.5
- 0.6
- 0.7
- 0.8
- 0.9
- 1
- 1.1
- 1.2
- 1.3
- 1.4
- 1.5
- 2

Hoe geler-roder een gebied, hoe kleiner de drooglegging.

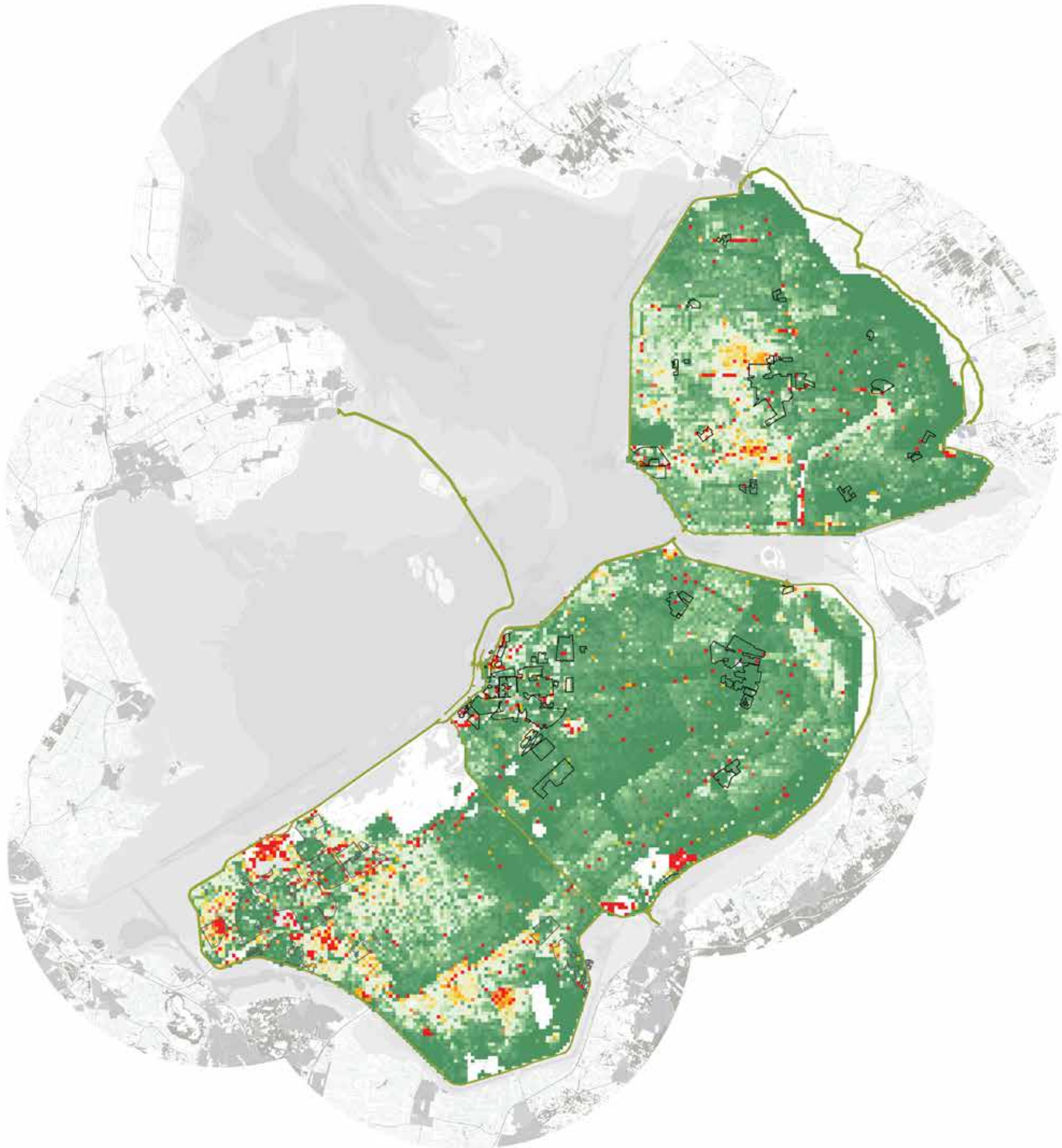

Overzichtskaart drooglegging.

Essentaksterfte
De polders van Flevoland werden in groten getale beplant met essen. Deze boomsoort werd hierdoor een kenmerkend element in het landschap. Maar er steken steeds vaker boomziektes de kop op. Essentaksterfte is één van de ziektes met een grote invloed. Beplantingsstructuren zoals lanen en singels in Flevoland bestaan vaak uit maar één soort. Daardoor heeft ziekte en sterfte van bomen vaak tot gevolg dat complete groenstructuren uitvallen. Of zelfs preventief gerooid moeten worden.

Dit tast de ruimtelijke samenhang van de polders binnen de groenstructuur sterk aan. Het streven naar meer soortenrijkheid in beplanting helpt bij het ontwikkelen van een veerkrachtiger groenstructuur. Daarmee kunnen we ziektes en uitval beter opgevangen. Deze ontwikkeling naar meer diversiteit is een belangrijke opgave.

Biodiversiteit
Biodiversiteit is een term voor hoeveel soorten er in de natuur zijn. In Nederland neemt het aantal soorten planten en dieren de laatste decennia sterk af. Oorzaken zijn onder meer de afname van leefgebieden. Bijvoorbeeld door verstedelijking en schaalvergroting van de landbouw.

Een groot aantal plant- en diersoorten is belangrijk voor de kwaliteit van leven en onze voedselproductie. Het helpt lucht en water schoon te houden. En bij het bestuiven van planten en gewassen. Het helpt ook bij het voorkomen van ziektes en plagen, doordat er meer natuurlijke vijanden zijn. Het is daarom van belang om het aantal verschillende plant- en diersoorten te vergroten. Bijvoorbeeld door aandacht te geven aan biodiversiteit in bodem, bermen en akkerranden.

Deze opgave hoort bij het Omgevingsprogramma Flevoland – Natuur.

Klimaatverandering
Een veranderend klimaat heeft ook in Flevoland een aantal concrete gevolgen. Denk aan het veranderende weer, verdroging, toename van storm-intensiteiten, waterveiligheid en de transitie naar een CO2-neutraal klimaat. Dijken moeten bijvoorbeeld versterkt en verzwaard worden. Daarnaast wil de provincie meer bos aanplanten. Dat is in lijn met de landelijke bossenstrategie en het klimaatakkoord. Ook dit brengt een verandering teweeg in het landschap.

Het voorkomen van wateroverlast en hittestress in stedelijke gebieden is eveneens een belangrijke opgave. Meer groen in het landschap én in de stad kan daaraan een positieve bijdrage leveren.

Deze opgave hoort bij het provinciale Waterprogramma en bijvoorbeeld aan de Watervisie van waterschap Zuiderzeeland.

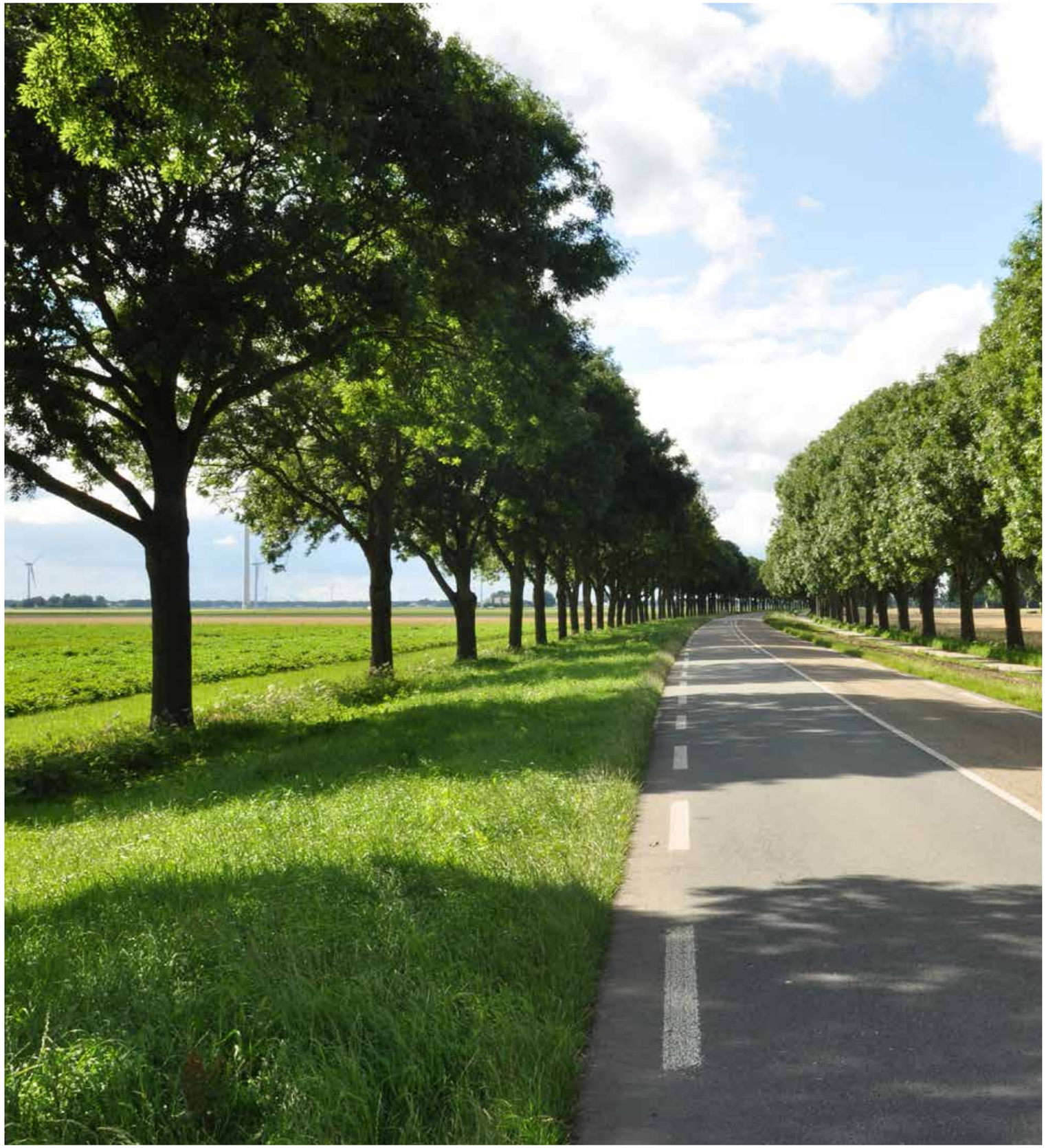

De Rietweg, voorbeeld van met essen beplante polderparkweg in Oostelijk Flevoland.

3.3 Van functiescheiding naar stapeling en verweving van opgaven en belangen

Van alle bovengenoemde opgaven staat vast dat ze gevolgen voor het Flevolandse landschap gaan hebben. Een effect dat de ontwerpers bij de aanleg van de polders niet hadden voorzien. Daarin heeft elke opgave z'n eigen complexiteit en uitdagingen. Deze opgaven bestaan niet naast elkaar, maar stapelen zich óp elkaar. Dat is misschien wel de grootste uitdaging.

In het landelijk gebied speelt bijvoorbeeld de verduurzaming van de landbouw. Tegelijk moeten we omgaan met droogte, wateroverlast en verzilting. Ook speelt het versterken van bijvoorbeeld groenstructuren en de biodiversiteit. In de steden spelen opgaven als klimaatadaptatie, mobiliteit en energieopwekking. Tegelijk worden de grenzen tussen stad en land vager. Doordat we de groeiende stad meer in samenhang met het landelijk gebied moeten bekijken.

Omslagpunt van scheiding naar verweving
Er breekt daarmee definitief een tijdperk aan van verweving van functies en opgaven in het landschap. Traditioneel ging de ruimtelijke ordening in Nederland uit van een sterke scheiding van functies. Een filosofie die ook bij de aanleg en inrichting van Flevoland werd gehanteerd. De diversiteit aan claims op de schaarse ruimte wordt groter. Dat wordt duidelijk met de grote opgaven van nu. Daarmee groeit ook de diversiteit aan belangen die in het landschap een plek moeten krijgen.

Stapeling van opgaven
De stapeling van opgaven speelt Flevoland-breed. Maar er zijn enkele gebieden in Flevoland waar de dynamiek extra groot is. De vorige paragraaf stipte deze bij de diverse opgaven al kort aan. Dit zijn enkele belangrijke aandachtsgebieden met majeure opgaven en dynamiek:

- Almere/Zeewolde-Oosterwold: verstedelijking op de grens van landbouw en landschap.
- Almere Pampus: verstedelijking aan de rand van - en in verbinding met - het blauwe hart van Nederland.
- Lelystad A6-Airport: verstedelijking, bedrijvigheid, logistiek in combinatie met klimaatadaptatie en energie.
- Lelystad kust: mix van wonen, bedrijvigheid, klimaatadaptatie en recreatie aan het blauwe hart van Nederland.
- Gebied ten zuiden van Emmeloord: bodemdaling en de toekomst van de landbouw. Dit in relatie tot de landschappelijke waarden en het werelderfgoed Schokland.

Noodzaak voor een integrale, cross-sectorale aanpak
In de genoemde gebieden staat het landschap voor grote veranderingen. Of is het al aan het veranderen. Dat vraagt om zorgvuldigheid en aandacht. Toch biedt het tegelijk ook kansen. Bijvoorbeeld om bij het werken aan die opgaven ook de kwaliteit van het landschap te versterken. Om weloverwogen te bouwen aan de schoonheid van het landschap van de toekomst. Net als bij de aanleg van de polders.
Het werken aan de grote opgaven van vandaag en morgen vraagt daarom om een integrale aanpak.

Poldernatuur van de Noorderplassen nabij Almere, Zuidelijk Flevoland

4. Conclusies en overwegingen

4. Conclusies en overwegingen

Dit hoofdstuk benoemt de belangrijkste conclusies naar aanleiding van de voorgaande hoofdstukken. Daarnaast gaan we in op het belang van landschap en ruimtelijke kwaliteit. Dit vormt de basis voor het Programma Landschap van de Toekomst en voorbeelduitwerkingen verderop in dit document.

4.1 Kernkwaliteiten als bouwsteen voor vernieuwing en ruimtelijke kwaliteit

Kernkwaliteiten zijn de onderscheidende, karakteristieke en waardevolle elementen in het landschap. Het zijn de cruciale bouwstenen voor de identiteit en ruimtelijke kwaliteit van Flevoland. De kernkwaliteiten vertellen het verhaal van het ontstaan en de ontwikkeling van een uniek ingenieurslandschap met een eigen schoonheid.

Het is daarbij van belang om te beseffen dat de kernkwaliteiten niet vanzelfsprekend zijn. Ze zijn de uitkomst van de visionaire plannen die voor elke polder van Flevoland zijn ontwikkeld. De druk op de ruimte neemt toe. Opgaven worden complexer en groter. Daardoor komen ook de kernkwaliteiten onder druk te staan. Het landschap vraagt dus om zorg en aandacht.

De gevolgen van de geschetste ruimtelijke opgaven voor het landschap zijn groot. De aanleg van de Zuiderzeewerken en Flevolandse polders betekende decennia geleden eveneens een grote verandering. Zowel ruimtelijk als maatschappelijk. Toch heeft die verandering geleid tot een landschap wat inmiddels sterk gewaardeerd wordt.

Bij het inrichten van het landschap van de toekomst kunnen we dus leren van de visionaire plannen van vroeger. Door de gewaardeerde kwaliteiten van nu te koppelen aan noodzakelijke vernieuwing en verandering. Met dezelfde precisie, hetzelfde bewustzijn én het lef van toen.

De kernkwaliteiten zijn daarin behulpzaam als aanknopingspunten bij het inrichten van het landschap van de toekomst. Zo bouwen we voort op wat er al is, zonder dat we vernieuwing en verandering uitsluiten. Met de ambitie dat die verandering en vernieuwing leidt tot een rijk, divers, onderscheidend en hoogwaardig Flevolands landschap.

4.2 Pioniers van de toekomst: hybride gebieden als kans voor landschapsinnovatie

Het is daarin cruciaal dat we het landschap van de toekomst integraal vormgegeven. En we opgaven in hun samenhang bekijken. Eerder kreeg elke functie in het landschap een eigen plek. Vanaf nu combineren we opgaven en functies. Paragraaf 3.3 noemt gebieden waarin die verschuiving zichtbaar wordt. Er ontstaan dus multifunctionele, hybride landschappen.
Daaruit spreekt een grote urgentie. Door de verweving van functies en gebieden ontstaat het risico dat lokale identiteiten vervagen en het landschap verrommelt. Deze hybride gebieden moeten we daarom actief vormgeven. Om vanuit kwaliteit en identiteit te werken aan een goede inbedding van opgaven in het landschap. Losse ontwikkelingen en initiatieven gaan we niet meer ad-hoc *inpassen*. In plaats daarvan gaan we het Flevolandse landschap met vooruitziende blik integraal *inrichten*.

Bovenal ligt hier een kans. Door passend in de Flevolandse traditie nieuwe kwaliteiten te ontwikkelen. En het landschap van de toekomst ontwerpend te onderzoeken. Als pioniers van de toekomst. Door te zoeken naar aantrekkelijke combinaties tussen bijvoorbeeld stad en landbouw. En ook tussen duurzame energie, klimaatadaptatie en biodiversiteit, tussen bedrijvigheid, vergroening en recreatie. Hybride gebieden kunnen de kraamkamers zijn voor innovatie in het landschap van heel Flevoland. Plekken waar we succesvolle uitwerking van opgaven koppelen aan een hoge ruimtelijke kwaliteit.

Op die manier krijgen de woorden van De Blocq van Kuffeler (Directeur der Zuiderzeewerken, 1950) een nieuwe betekenis.

...een visie op het landschap van de toekomst dat aan de opvolgende generaties een plek zal bieden waar met vreugde geleefd en economisch gewerkt zal worden.

(Zie ook Hoofdstuk 2, paragraaf 2.2.)

4.3 Het belang van landschap en een hoge ruimtelijke kwaliteit

Ons doel is dat onze bijdrage in projecten en ontwikkelingen in het landschap leidt tot een hoge ruimtelijke kwaliteit.

De noodzaak om integraal aan de slag te gaan met het landschap staat niet op zichzelf. Het is verbonden aan belangrijke maatschappelijke ontwikkelingen. In de samenleving is een toenemende behoefte aan een kwalitatief hoogwaardige leefomgeving voelbaar. Gelijk met globalisering groeit de behoefte aan identiteit, geworteldheid en een sterke binding met de omgeving. Daarin is een aantrekkelijk landschap niet zomaar een extraatje meer.

Een aantrekkelijk landschap is meer dan ooit een strikte voorwaarde voor de vestiging van werknemers en bedrijven. Binnen de Nederlandse kenniseconomie staat menselijk kapitaal centraal. Talenten zijn kieskeurig over waar zij zich vestigen. Ze hebben hoge verwachtingen van het landschap. Dat blijkt uit publicaties. (Vereniging Deltametropool, 2016). Een aantrekkelijk landschap wordt dus meer en meer de drager voor economische functies en waarden.

Voorwaarde voor een aantrekkelijk landschap is het nastreven van een hoge ruimtelijke kwaliteit. Een landschap dat voor een diversiteit aan functies bruikbaar is en tegelijk ook een aantrekkelijke beleving biedt. Een landschap dat een eigen identiteit heeft en tegelijk ook toekomstbestendig is. Daarin komen verleden, heden en toekomst samen.

4.4 Handvatten ruimtelijke kwaliteit: HARK

Ruimtelijke kwaliteit is een cruciaal begrip. De precieze plek van een ontwikkeling of initiatief in het landschap bepaalt de ruimtelijke kwaliteit. Maar hoe het eruitziet en beleving bepalen dat net zoveel. Dit werken we uit in Handvatten Ruimtelijke Kwaliteit (HARK). HARK maakt verschillende belangen en waarden in het landschap duidelijk.

Definitie ruimtelijke kwaliteit
Het beste evenwicht tussen herkomstwaarde, gebruikswaarde, belevingswaarde en toekomstwaarde van de leefomgeving heeft ruimtelijke kwaliteit als resultaat. (Naar: Dauvellier en Alkema, 2008).

Herkomstwaarde
Hierin komen de kenmerken van het landschap, identiteit en de unieke kernkwaliteiten samen. Het is de basis van wat Flevoland tot Flevoland maakt.

Gebruikswaarde
Hierin komen doelmatigheid en functionele samenhang van het Flevolandse landschap bij elkaar.

Belevingswaarde
De eigenschappen en schoonheid van het landschap horen bij de belevingswaarde. Als het landschap mooier wordt, wordt de belevingswaarde over het algemeen hoger. Dat is ook zo, als er meer verschillende dier- en plantsoorten leven.

Toekomstwaarde
Hoe duurzaam en beheersbaar het landschap en de landschapselementen zijn, bepaalt de toekomstwaarde. En daarnaast door hoe het landschap zich aan nieuwe omstandigheden kan aanpassen.

HARK als hulpmiddel voor een integrale aanpak
De genoemde waarden helpen bij de integrale benadering van opgaven in het landschap. De noodzaak van een hoge ruimtelijke kwaliteit raakt daarnaast ook aan meerdere belangen. Denk aan de gestegen aandacht voor duurzaamheid en duurzame gebiedsontwikkeling. Ook aan de ontwikkeling van decentralisatie. Daarbij worden initiatieven in het landschap die komen uit de samenleving steeds belangrijker. We moeten daarom de herkomstwaarde, gebruikswaarde, belevingswaarde en toekomstwaarde verbinden aan economische, ecologische en sociaal-culturele belangen.

We hebben HARK uitgewerkt in de matrix hiernaast. De matrix koppelt de definitie van ruimtelijke kwaliteit voor Flevoland aan de verschillende waarden en belangen. Deze matrix is geen harde waarheid maar meer een handvat voor het Programma Landschap van de Toekomst. HARK is behulpzaam in projecten als gids voor planprocessen en ruimtelijke kwaliteit.

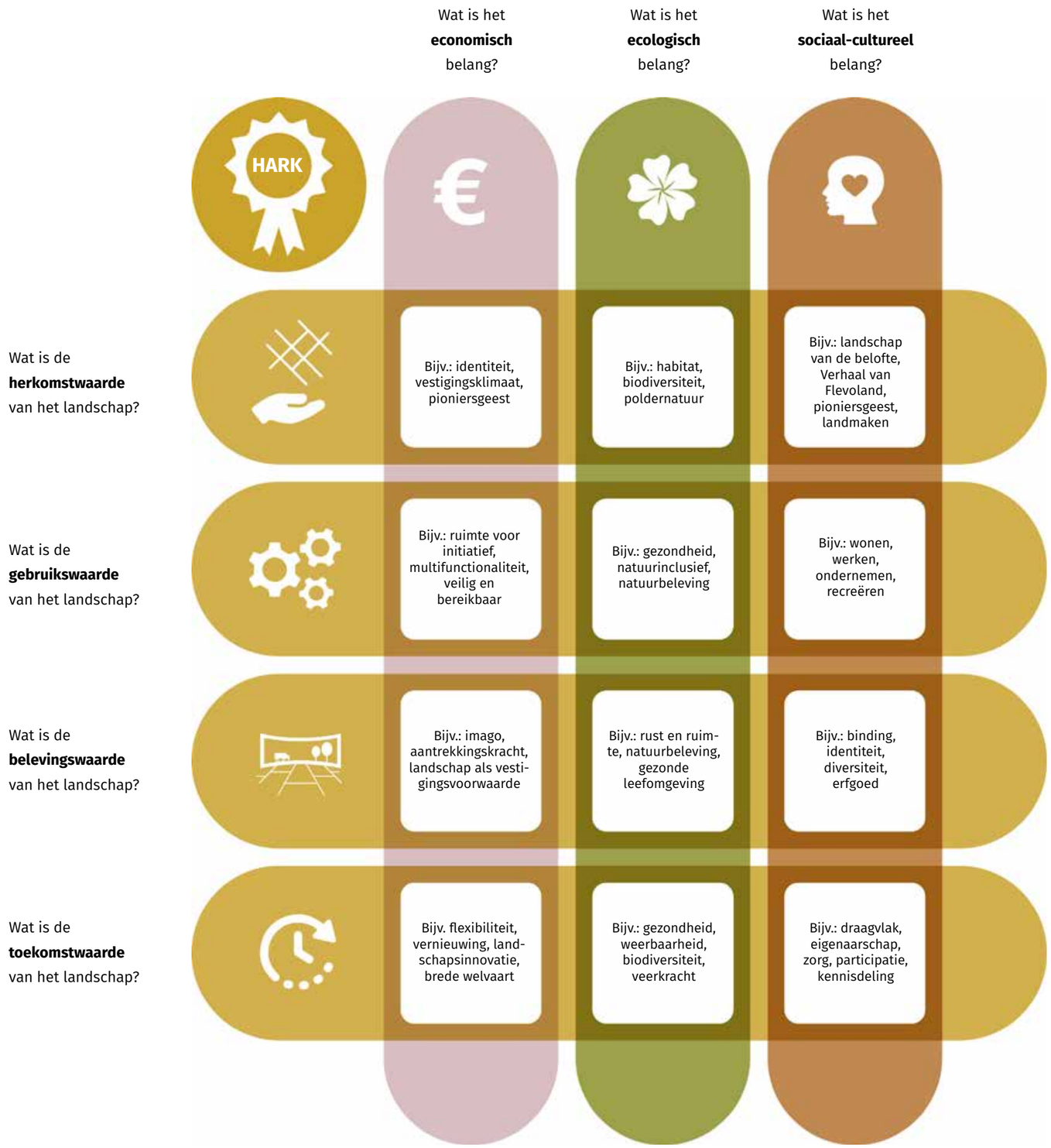

HARK: Handvatten Ruimtelijke Kwaliteit, voorbeeld invulling matrix

Zicht op hybride gebied Almere Pampus, Zuidelijk Flevoland

4.5 Uitwerking in overwegingen voor ruimtelijke kwaliteit

De vorige paragrafen maakten duidelijk welke waarden en belangen je kunt verbinden aan ruimtelijke kwaliteit. Het begrip ruimtelijke kwaliteit is dus breed. De te verwachten veranderingen in het landschap horen bij meerdere beleidsterreinen. Dat komt ook uit de geschetste opgaven naar voren. Variërend van verstedelijking tot infrastructuur, van natuur tot recreatie. Dat betekent dat we samen aan ruimtelijke kwaliteit moeten werken. Meerdere beleidsterreinen kunnen daaraan meehelpen. Samenwerking is hierin onmisbaar.

De onderdelen van de visie (zie volgende hoofdstukken) hebben we daarom uitgewerkt in *overwegingen*. Dit zijn handreikingen voor het bewaren, versterken en ontwikkelen van de ruimtelijke kwaliteit in het landschap. We gaan van het *inpassen* van losse initiatieven, naar het actief samenhangend *inrichten* van het landschap.

We hebben de overwegingen primair beredeneerd vanuit het landschappelijke belang. Iedereen die aan het landschap van de toekomst werkt, kan ze inzetten. Zo nemen we ruimtelijke kwaliteit mee in de integrale afweging binnen projecten en ontwikkelingen.

Lichtwachtershuis op de noordpunt van voormalig eiland Schokland, Noordoostpolder.
Beeld: T. Penders, Rijksdienst Cultureel Erfgoed (OF-09081)

5. Landschapsvisie

5. Landschapsvisie

De kracht van het landbouwkundige en waterstaatkundige landschap, in combinatie met het regionale landschapsontwerp. Daar ligt de herkenbaarheid en ruimtelijke kwaliteit van het landschap van Flevoland. Het landschap ontleent er veel van de kernkwaliteiten aan.

In het ontwerp van het landschap is de logica van systemen intens met elkaar verweven. Bijvoorbeeld verkaveling, waterlopen en beplanting. Zo intens, dat er een robuuste en vanzelfsprekende samenhang tussen de systemen is ontstaan. Een synthese. Een samenhang die over een lange periode veranderingen en dynamiek doorstond en haar kwaliteit behouden heeft.

Voor de huidige en toekomstige grootschalige transities moeten we de gereedschapskist en het ontwerp van toen doorontwikkelen. Om opnieuw tot een vol te houden samenhang te komen. Beginpunt bij deze ontwerpopgave is aandacht voor de ruimtelijke karakteristieken per individuele polder, waarbinnen het landschap vernieuwt. Het Programma Landschap van de Toekomst zorgt dat de toekomst ons niet overkomt. In plaats daarvan zorgen we voor een integrale vormgeving. Het stuurt de inrichting en vernieuwing van het Flevolandse landschap.

Overzichtskaart landschapsvisie met 4 overwegingen. Voor legenda en toelichting zie pagina rechts.

5.1 Essentie van de visie: een volhoudbare synthese

De kern van het Programma Landschap van de Toekomst, de synthese, bestaat uit vier overwegingen. Deze geven richting bij het behouden van de landschappelijke kernkwaliteiten en geven ruimte voor vernieuwing en ontwikkeling.

Overweging 1: waterbouwkundig bouwwerk als polder-DNA
Behoud het waterbouwkundig bouwwerk als fundament van de polders en de landschappelijke identiteit. Maak de verschillende onderdelen (dijkzones, gemalen, vaarten, sluizen) daarvan zichtbaar. Maak deze sterker beleefbaar. Bijvoorbeeld extra fiets- en wandelroutes aan te leggen en betere uitzichten op gemalen en pompen te realiseren.
Behoud de dijken als strakke, doorgaande, obstakelvrije landschappelijke zones die zichtbaar het maaiveld en water raken. Ontwikkel een samenhangende visie op het hele kustlandschap. Geef Flevoland een herkenbaar gezicht naar de omgeving. Verbind initiatieven langs de kust en voeg nieuwe kwaliteiten toe.

Overweging 2: panorama's langs lange lijnen
Versterk monumentale belevingsassen om de beleving van het open polderpanorama te garanderen. De netwerken van wegen en vaarten zijn de lange lijnen die de verschillende (deel)gebieden met elkaar verbinden. Geef hieraan per polder onderscheidend vorm. Versterk bij de entrees tot Flevoland contrasten tussen oud- en nieuw land en vergezichten de polder in.

Overweging 3: drie onderscheidende polderconcepten
Geef het landschap vorm op basis van de onderscheidende ruimtelijke concepten van de drie polders. Ontwikkel de concepten door, om ruimtelijke opgaven in het landschap een plek te geven. Met de specifieke hoofdstructuren als ruimtelijke drager voor elke polder. Deze structuren zijn bepalend voor de identiteit en ruimtelijke kwaliteit. De dorpenring en het assenkruis (Noordoostpolder). Het netwerk van polderparkwegen (Oostelijk Flevoland). Het poldercarré en de Vogelweg (Zuidelijk Flevoland).

Overweging 4: hybride gebieden - aandacht voor landschapsinnovatie
Werk Flevoland-breed integraal aan opgaven en doe ontwerpend onderzoek. Geef extra aandacht aan hybride gebieden met een hoge dynamiek en waar meerdere opgaven samen komen. Hier is de urgentie hoog om tussen meerdere ruimteclaims integraal te werken aan sterke en nieuwe ruimtelijke kwaliteit.

Benut kansen voor multifunctioneel en efficiënt ruimtegebruik. Door te zoeken naar aantrekkelijke combinaties. Bijvoorbeeld tussen stad en landbouw, tussen duurzame energie, klimaatadaptatie en biodiversiteit, tussen bedrijvigheid, vergroening en recreatie. Anticipeer daarbij op de opgaven en kernkwaliteiten die voor elk hybride gebied anders zijn.

Hybride gebieden zijn plekken waar het landschap verandert. Door ontwikkelingen juist hier te bundelen, smeer je deze niet uit over het landschap. Ontwikkelingen die elders ongewenst zijn kunnen we in hybride gebieden mogelijk succesvol integreren.

Hybride gebieden kunnen voorbeeldstellend zijn voor innovatie en verrijking van het Flevolandse landschap. Plekken met een succesvolle uitwerking van opgaven en een uitgesproken ruimtelijke kwaliteit.

Onderstaande aandachtsgebieden zijn voorbeelden van hybride gebieden met een stapeling van opgaven (zie ook hoofdstuk 3). De ruimtelijke kwaliteit staat in dit soort gebieden onder druk. Elk gebied kent eigen opgaven en heeft daarnaast specifieke landschappelijke kwaliteiten. De volgende paragrafen en de voorbeeldduitwerkingen van hoofdstuk 6 lichten deze gebieden nader toe en werken ze uit. Aan de hand van overwegingen voor ruimtelijke kwaliteit.

Almere/Zeewolde-Oosterwold: verstedelijking op het grensvlak van landbouw en landschap.

Lelystad kust: mix van wonen, bedrijvigheid, klimaatadaptatie en recreatie aan het blauwe hart van Nederland.

Almere Pampus: verstedelijking aan de rand van - en in verbinding met - het blauwe hart van Nederland.

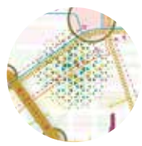

Gebied ten zuiden van Emmeloord: bodemdaling en de toekomst van de landbouw. Dit in relatie tot de landschappelijke waarden en het werelderfgoed Schokland.

Lelystad A6-Airport: verstedelijking, bedrijvigheid, logistiek in combinatie met klimaatadaptatie en energie.

5.2 Verdieping aan de hand van vijf thema's

We diepen de essentie van de visie (synthese) uit aan de hand van vijf thema's. Hierin beantwoorden we de grootste ruimtelijke opgaven die een stempel gaan drukken op het Flevolandse landschap. Daarmee zetten we grote ruimtelijke opgaven op de agenda. En geven we overwegingen voor het versterken van de ruimtelijke kwaliteit.

Deze overwegingen zijn de handreikingen die laten zien hoe diverse opgaven in het landschap een plek kunnen krijgen. Door zo het landschap samenhangend in te richten, kunnen nieuwe kwaliteiten in het landschap ontstaan.

Vijf thema's van het landschap van de toekomst

Thema 1: het gezicht van Flevoland in het blauwe hart van Nederland
In het landschap van de toekomst presenteert Flevoland zich sterker naar de omgeving. Met fraaie dijklandschappen en aantrekkelijke stedelijke kapen aan het water. Waar een sterke ecologie en recreatieve functies het blauwe hart betekenis geven.

Thema 2: veranderende condities in het landelijk gebied
In het landschap van de toekomst beweegt de landbouw mee met geleidelijk veranderende klimatologische omstandigheden. We maken een omslag naar natuurinclusieve landbouw binnen krachtige kavel- en erfstructuren.

Thema 3: nieuwe stad-land relaties
In het landschap van de toekomst zijn stad en land in balans. De kenmerkende Flevolandse lange lijnen verbinden ze met elkaar. Water- en groenstructuren zijn de basis voor aantrekkelijke stadsranden en een toegankelijk landschap.

Thema 4: een regionaal perspectief voor energielandschappen
In het landschap van de toekomst zijn energielandschappen efficiënt en zorgvuldig ontworpen. Met aandacht voor ruimtelijke kwaliteit, biodiversiteit en beleving.

Thema 5: rijke en robuuste groenstructuren
In het landschap van de toekomst zijn de kenmerkende Flevolandse lanen, singels en bossen aantrekkelijk, veerkrachtig en toekomstbestendig. Met aandacht voor variatie, een grote soortenrijkheid, biodiversiteit.

Uitwerking
De uitwerking op de volgende pagina's noemt bij elk thema de belangrijkste opgaven. Vervolgens benoemt het overwegingen voor ruimtelijke kwaliteit. Die overwegingen sluiten aan bij de eerder omschreven synthese (essentie van de visie). Fragmenten van de voorbeelduitwerkingen illustreren de overwegingen. Het volgende hoofdstuk werkt de overwegingen verder uit. Dit alles sluit aan bij de kernkwaliteiten van het landschap.

Zicht op de randmeren langs Oostelijk Flevoland

5.3 Thema 1: het gezicht van Flevoland in het blauwe hart van Nederland

In het landschap van de toekomst presenteert Flevoland zich sterker naar de omgeving. Met fraaie dijklandschappen en aantrekkelijke stedelijke kapen aan het water. Waar een sterke ecologie en recreatieve functies het blauwe hart betekenis geven.

OPGAVEN:

Behouden van herkenbare en contrastrijke Flevolandse kust met kapen, baaien en dijken.

Ontwikkelen van stedelijke kapen vanuit bestaande Flevolandse steden langs het 'rondje IJsselmeer'.

Versterken van de ecologische en recreatieve kwaliteiten en functies van het blauwe hart.

OVERWEGINGEN VOOR RUIMTELIJKE KWALITEIT:

Geef Flevoland een herkenbaar gezicht naar buiten. Maak de Flevolandse kust onderdeel van het 'rondje Markermeer-IJsselmeer'. Met stedelijke kapen en baaien aan het water. Ontwikkel een integrale visie op een samenhangende Flevolandse kust. Op basis van herkenbare typologieën (rationele kust, natuurlijke kust, bedrijvige kust, stedelijke kust). Breng initiatieven langs de waterkant meer in samenhang met elkaar.

Versterk de mix van gebruiksfuncties van het Markermeer als 'Central Lake' van de Metropoolregio Amsterdam. Geef het water meer betekenis voor recreatie en ecologie. Bijvoorbeeld door verdere ontwikkeling van de Marker Wadden en natuurvriendelijke vooroevers bij de Oostvaardersplassen. Behoud de kenmerkende openheid met lange vergezichten over het water.

Houd de oevers van Flevoland aan het Markermeer en IJsselmeer herkenbaar. De dijk blijft herkenbaar als dijk: als strakke lijn, een zone vrij van obstakels. De groene skyline van Flevoland. Benut de kansen voor biodiversiteit in de taluds.

Zorg bij de randmeren voor contrast tussen de rationele Flevolandse kust en het meer grillige oude land. Houd het profiel van de dijk van de polder strak en overzichtelijk om het contrast voelbaar te maken.

Versterk de ecologische en recreatieve betekenis van het netwerk van hoofdwaterwegen in de polders. Realiseer meer verblijfsplekken voor recreanten, koppel recreatieve routenetwerken aan elkaar en benut de water-entrees tot Flevoland. De vaarten vormen een kenmerkende eigen wereld in de polder. Ze verbinden stad en land en binnen- en buitendijks gebied.

Beschouw de polderentrees als de etalage van Flevoland. Accentueer de entrees en maak ze herkenbaarder. Versterk contrasten tussen oud- en nieuw land, herstel panorama's en zichten de polder in. Ook bij het realiseren van nieuwe entrees tot Flevoland.

VOORBEELDUITWERKINGEN:

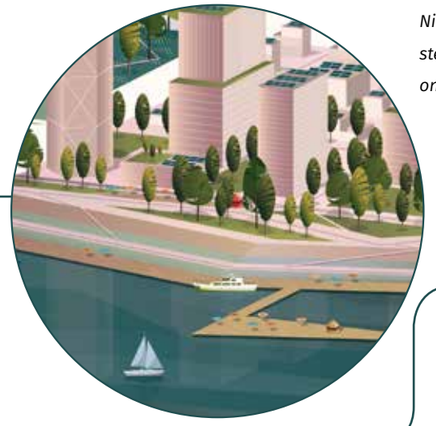

Nieuwe waterfronten en bestaande stedelijke kapen met een multifunctionele oever. Zie p. 112 en 120

Ontwikkeling van vooroevers voor robuuste ecologische waarden langs de dijk. Zie p. 120

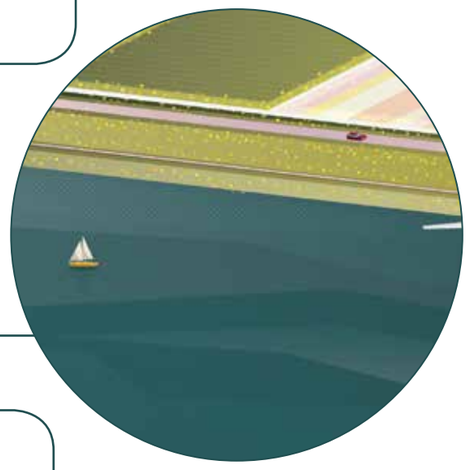

De dijk blijft de dijk: strak en rationeel, met ruimte voor biodiverse taluds. Zie p. 120

Herkenbare rationele Flevolandse kust aan de randmeren. Zie p. 106

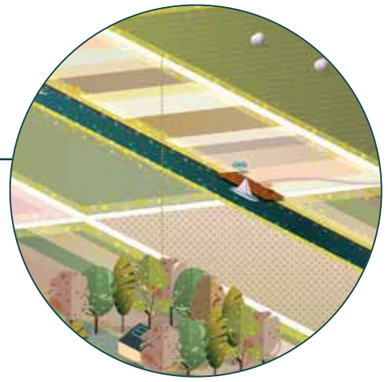

Hoofdwaterwegen als aantrekkelijke ecologisch-recreatieve lijnen met voorzieningen. Zie p. 106

Herkenbare entrees door contrasten tussen nieuw en oud land. Zie p. 100

VOORBEELDEN GERELATEERDE KERNKWALITEITEN:

Randmeren

Polderentrees

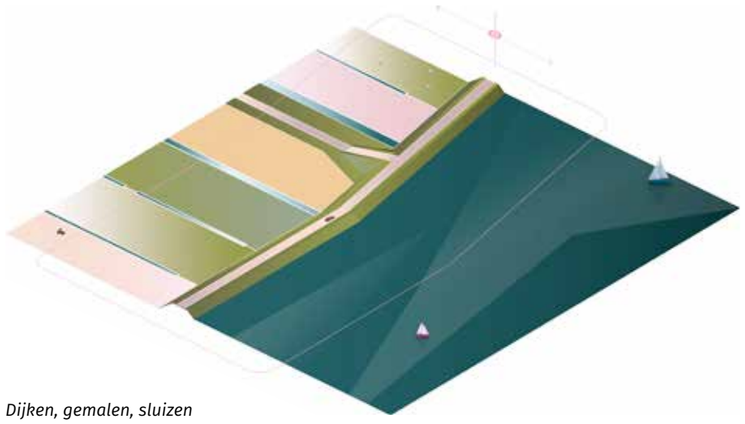

Dijken, gemalen, sluizen

5.4 Thema 2: veranderende condities in het landelijk gebied

In het landschap van de toekomst beweegt de landbouw mee met geleidelijk veranderende klimatologische omstandigheden. We maken een omslag naar natuurinclusieve landbouw binnen krachtige kavel- en erfstructuren.

OPGAVEN:

Veranderende klimatologische omstandigheden: kwel, verdroging, vernatting.

Transitie naar kringlooplandbouw en natuurinclusieve landbouw.

Schaalvergroting en ketenverlenging op bestaande agrarische erven.

OVERWEGINGEN VOOR RUIMTELIJKE KWALITEIT:

Neem de landbouwkundige verkaveling van elke specifieke polder als uitgangspunt bij initiatieven en veranderingen in het Mondriaanlandschap. Het agrarisch landgebruik kent veel verschillende kleuren en gewassen. Het vormt een onmisbare drager van het open Mondriaanlandschap.

Koppel de transitie naar kringlooplandbouw en natuurinclusieve landbouw aan het anticiperen op veranderende bodemcondities. Zoals kwel, bodemdaling en droogte. Hierdoor verschiet het Mondriaanlandschap op lange termijn van kleur. Koppel deze transitie aan het versterken van de biodiversiteit, recreatiemogelijkheden of de opwekking van duurzame energie. Doe dit met respect voor de lokale kernkwaliteiten van het landschap. Aandachtsgebied is bijvoorbeeld het landschap ten zuidwesten van Emmeloord.

Geef ruimte aan experiment met nieuwe vormen van landbouw. Bijvoorbeeld ‘agroforestry’ (de inzet van bomen en struiken t.b.v. landbouw), voedselbossen, strokenteelt, natte gewassen en waterboeren. Koppel agroforestry en voedselbossen aan het versterken van de boscomplexen, dorps- en stadsbossen of erfbeplanting. Houd het Mondriaanlandschap verder open.

Ontwikkel een wenkend en realistisch perspectief op hybride gebieden in het landelijk gebied. Plekken waar het landschap door het mengen van landbouw met bijvoorbeeld stedelijke functies verandert. Aandachtsgebied is bijvoorbeeld het open landbouwhart binnen het poldercarré van Zuidelijk Flevoland en Almere/Zeewolde-Oosterwold.

Maak per polder gebruik van bestaande - of ontwikkel nieuwe - beplantingsprincipes voor grotere bebouwing op agrarische erven. Zodat ketenverlenging en schaalvergroting in de landbouw zich weer verhouden tot de verkaveling en boerenerven. Behoud hierbij het karakter van erven als ‘groene eilanden in de openheid’.

VOORBEELDUITWERKINGEN:

Het grid van het Mondriaanlandschap als uitgangspunt voor vernieuwing.

Veranderende bodemcondities koppelen aan transitie naar kringlooplandbouw. Zie p. 98

Koppeling tussen verduurzaming landbouw en natuur, energie en recreatie. Zie p. 104

Vernieuwende landbouw d.m.v. natte teelten en agroforestry binnen het Mondriaanlandschap. Zie p. 106

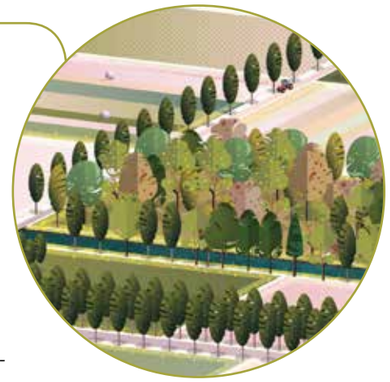

Natuurinclusieve landbouw d.m.v. strokenteelt, akkerranden en agroforestry. Zie p. 100

Functiemenging en aantrekkelijke hybride zones. Bijvoorbeeld: wonen en bedrijvigheid koppelen aan landbouw en natuur. Zie p. 114

Schaalvergroting in de landbouw loopt parallel met herstel en ontwikkeling erfbeplanting. Zie p. 98

VOORBEELDEN GERELATEERDE KERNKWALITEITEN:

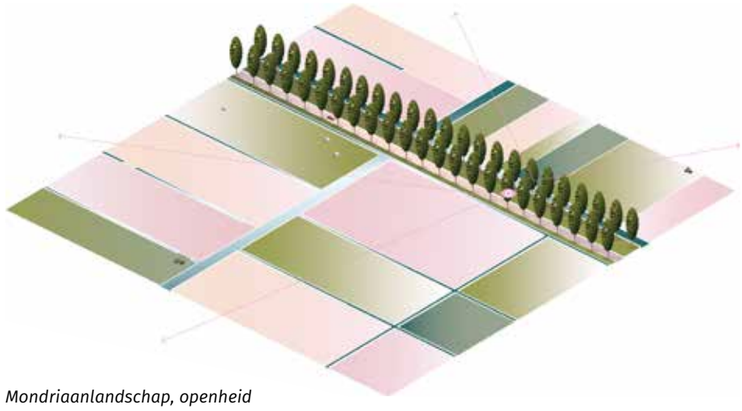

Mondriaanlandschap, openheid

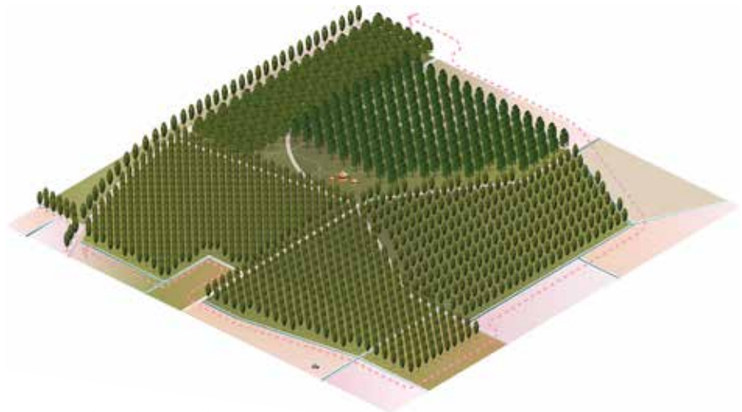

Aaneengesloten boscomplexen

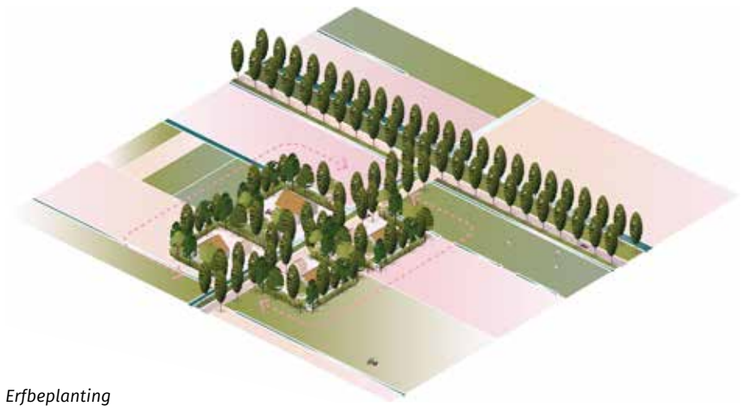

Erfbeplanting

5.5 Thema 3: nieuwe stad-land relaties

In het landschap van de toekomst zijn stad en land in balans. De kenmerkende Flevolandse lange lijnen verbinden ze met elkaar. Water- en groenstructuren zijn de basis voor aantrekkelijke stadsranden en een toegankelijk landschap.

OPGAVEN:

Ontwikkelingen op grote schaal in bedrijvigheid, distributie en datacenters.

Stedelijke uitbreiding en woningbouw in dorps- en stadsranden.

Meer mobiliteitsbehoefte en nieuwe infrastructuur.

OVERWEGINGEN VOOR RUIMTELIJKE KWALITEIT:

Laat landschappelijke structuren meegroeien met de stedelijke ontwikkeling. Bouw verder op de groene ordeningsprincipes van elke kern. Zoals de groene lobben in de meerkernige stad Almere, en de groengebieden en lange groene lijnen in Lelystad. En bijvoorbeeld ook de kenmerkende samenhangende groene randen rond de andere kernen.

Ontwikkel nieuwe en versterk bestaande landschappelijke structuren. Geef zo verstedelijking, bedrijvigheid, energie, klimaatadaptatie, recreatie en mobiliteit een plek. Koppel deze opgaven aan elkaar. Versterk de ruimtelijke kwaliteit, zodat aantrekkelijke multifunctionele dorps- en stadsranden ontstaan. Voorbeelden van hybride gebieden met dat soort opgaven zijn:

- Almere/Zeewolde-Oosterwold
- Almere Pampus
- het gebied tussen N302 en Knardijk bij Lelystad
- de bedrijventerreinen rond de kleinere kernen.

Maak bestaande én nieuwe stedelijke gebieden gezond, natuurinclusief en biodivers. Gebruik daarvoor de unieke Flevolandse lange, groen-blauwe lijnen. Zet in op het ontwikkelen van bijzondere Flevolandse woonmilieus. Met aantrekkelijke groengebieden en waterfronten voor ontspanning en verblijf. Bijvoorbeeld stedelijke kapen aan het water, als onderdeel van het ‘rondje IJsselmeer’ en de Metropoolregio Amsterdam.

Zet in op een wederkerige relatie tussen stad en land. Bijvoorbeeld door landbouw te verweven met stedelijke gebieden. En steden met lange groen-blauwe lijnen te verbinden met natuur- en recreatiegebieden.

Smeer grootschalige ontwikkelingen als woningbouw, nieuwe bedrijventerreinen en datacenters niet uit over het landschap. Wees zorgvuldig in de locatiekeuze als basis voor een goede ruimtelijke kwaliteit. Bundel en combineer met bestaand stedelijk gebied en andere ruimtelijke opgaven in de stadsranden. Concentreer opgaven in hybride gebieden waar al actief wordt gewerkt aan een hoge ruimtelijke kwaliteit. Zodat we waardevol (open) landschap kunnen sparen.

Ontwikkel nieuwe wegen, spoorlijnen en waterwegen als landschappelijk geensceneerde lijnen die de beleving van afwisselende polderpanorama’s versterken. Geef aandacht aan de ligging van de lijnen in het landschap. En aan vormgeving van bijbehorende beplanting en zichten.

Versterk de beleving en toegankelijkheid van het Mondriaanlandschap met een goede ontsluiting voor fietser en voetganger. Breid routenetwerken uit.

VOORBEELDUITWERKINGEN:

Laat landschappelijke structuren meegroeien met stedelijke ontwikkelingen, bijvoorbeeld bij de stads- en dorpsbossen. Zie p. 104

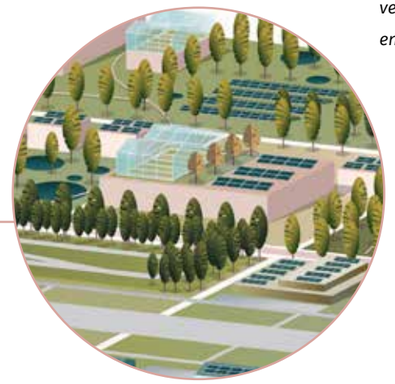

Bundel opgaven in de stadsrand: verstedelijking, groen, klimaat, water, energie. Zie p. 108

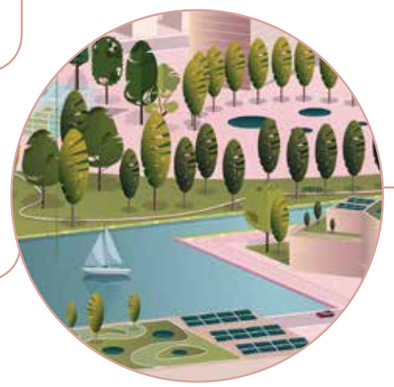

Benut groen-blauwe structuren voor aantrekkelijke woonmilieus en een natuurinclusieve stad. Zie p. 112

Wederkerige relatie stad-land door verweving met bijvoorbeeld landbouw. Zie p. 114

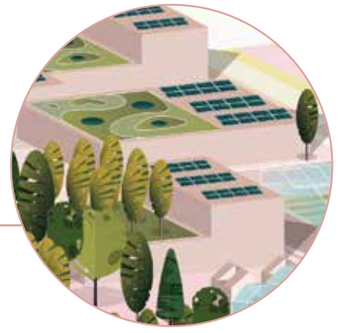

Bundel en combineer grootschalige ontwikkelingen zoveel mogelijk met bestaand stedelijk gebied. Zie p. 112

Nieuwe infrastructuur als belevingsassen van het landschap. Zie p. 112

Toegankelijk Mondriaanlandschap voor fietser en voetganger. Zie p. 114

VOORBEELDEN GERELATEERDE KERNKWALITEITEN:

Dorps- en stadsbossen

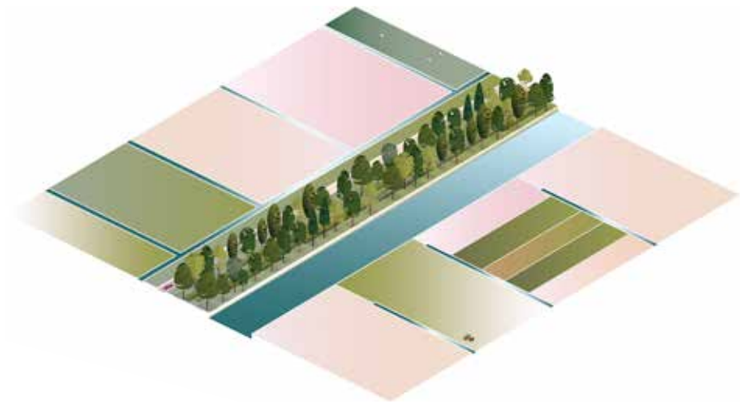

Hoofdwaterwegen

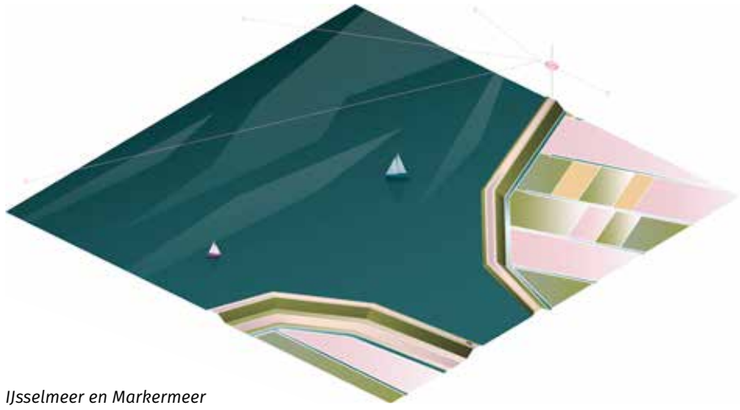

IJsselmeer en Markermeer

5.6 Thema 4: een regionaal perspectief voor energielandschappen

In het landschap van de toekomst zijn energielandschappen efficiënt en zorgvuldig ontworpen. Met aandacht voor ruimtelijke kwaliteit, biodiversiteit en beleving.

OPGAVEN:

Inrichten van energielandschappen met een hoge ruimtelijke kwaliteit.

Combineren van energielandschappen met opgaven als biodiversiteit en klimaatadaptatie.

Ontwikkeling van gebiedsgerichte inrichtingsprincipes voor energielandschappen die passen bij de kwaliteiten van een gebied of plek.

OVERWEGINGEN VOOR RUIMTELIJKE KWALITEIT:

Bekijk de energietransitie in het landschap vanuit een integraal langetermijnperspectief. Vraag en aanbod verbindt energie, water, woningbouw, mobiliteit, en landbouw nauw met elkaar. Verbinding van energie aan andere ontwikkelingen zorgt voor koppelkansen. En voor een efficiënte en multifunctionele inrichting van een duurzaam energielandschap waarmee verrommeling wordt voorkomen.

Wees creatief en origineel. Geef ruimte aan het experimenteren met vernieuwende vormen van energieopwekking. Met een minimale ruimtelijke impact en die inpassing in het open polderlandschap eenvoudig maken. Bijvoorbeeld biomassa, geothermie en warmte-koude winning en opslag.

Geef bij zonnevelden aandacht aan zorgvuldige locatiekeuze en efficiëntie in landgebruik. Vanuit de ruimtelijke kwaliteit van het landschap is de overweging om zoveel mogelijk daken te benutten. Aangezien zon op land een grote ruimtelijke impact heeft.

Richt toekomstbestendige energielandschappen in met zorgvuldigheid en een hoge ruimtelijke kwaliteit. Gebaseerd op de kernkwaliteiten van het landschap en de karakters van de drie polders. Sluit aan op de karakteristieken van een gebied of plek. Bijvoorbeeld met een groot gebaar of juist een patchwork van initiatieven. In het open landschap of juist als onderdeel van een beplantingsstructuur.

Dit in plaats van het ad-hoc inpassen van losse initiatieven. Zo vermijd je algemene oplossingen die niet plek-specifiek zijn. Regioplan Wind zet bijvoorbeeld in op meer orde en structuur in de polders. Het plan baseert zich op de lange lijnen van het landschap. Dit draagt bij aan de leesbaarheid van het polderlandschap.

Redeneer vanuit de beleving op ooghoogte. Geef aandacht aan de schaal en maat van een initiatief. Doe dat in relatie tot verkaveling, beplanting en afstand tot wegen en sloten. Combineer met andere opgaven zoals biodiversiteit en klimaat.

VOORBEELDUITWERKINGEN:

Koppel de energietransitie aan bijvoorbeeld stedelijke ontwikkelingen. Zie p. 112

Andere vormen van energieopwekking zoals energiegewassen, geothermie en warmte en koude winning/opslag verhouden zich beter tot een open landschap. Zie p. 98

Benut zoveel mogelijk de daken voor zonne-energie. Zie p. 108

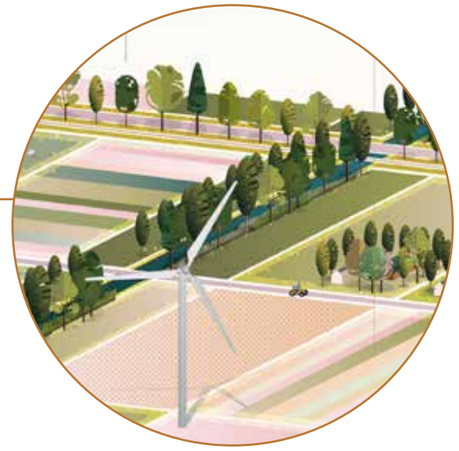

Sluit aan bij de karakteristieken van een gebied of plek: in de openheid of juist als onderdeel van een beplantingsstructuur. Zie p. 114 en 104

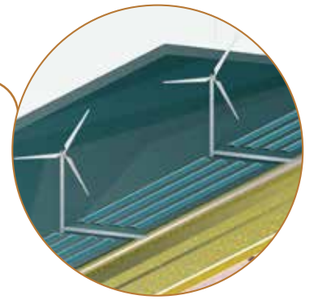

Redeneer vanuit de beleving op ooghoogte, geef aandacht aan maat en schaal. Zie p. 104

VOORBEELDEN GERELATEERDE KERNKWALITEITEN:

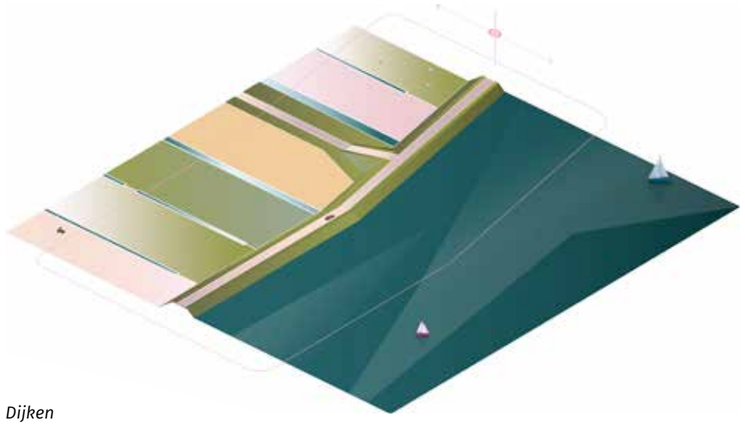

Dijken

Dorps- en stadsbossen

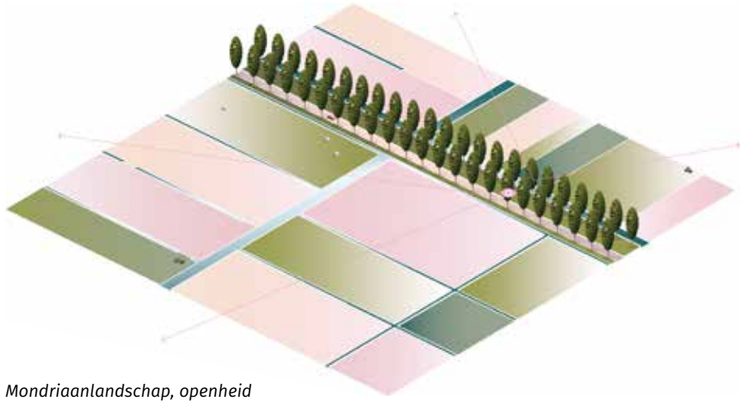

Mondriaanlandschap, openheid

5.7 Thema 5: rijke en robuuste groenstructuren

In het landschap van de toekomst zijn de kenmerkende Flevolandse lanen, singels en bossen aantrekkelijk, veerkrachtig en toekomstbestendig. Met aandacht voor variatie, een grote soortenrijkheid, biodiversiteit.

OPGAVEN:

Behouden, herstellen en versterken beplantingsstructuren binnen de polders.

Versterken biodiversiteit en weerbaarheid van beplantingsstructuren en bermen.

Verbinding en toegankelijkheid van natuur- en groengebieden.

OVERWEGINGEN VOOR RUIMTELIJKE KWALITEIT:

Behoud, herstel en versterk per polder de dragende hoofdbeplantingsstructuur:

- het poldercarré met de Vogelweg voor Zuidelijk Flevoland
- het netwerk van polderparkwegen in Oostelijk Flevoland
- de dorpenring en het assenkruis in de Noordoostpolder

Deze structuren zijn de onmisbare ruimtelijke dragers van de polder-identiteit.

Zet in op meer variatie, soortenrijkheid, en natuurlijke plaagbestrijding. Maak zo lanen, singels en bossen weerbaar en toekomstbestendig. Richt bermen en dijktaluds op een natuurlijke manier in met een hoge soortenrijkheid.

Ga spaarzaam om met beplantingsstructuren en lanen in de polder. Het zijn waardevolle belevingsassen van de polder. Ze zorgen voor ritmiek in de openheid en maken deelgebieden onderscheidend. Ze geven het grootse polderlandschap een meer menselijke schaal. Bouw verder op de diversiteit in vormgeving van beplantingsstructuren in de drie polders.

Gebruik bestaande of ontwikkel per polder nieuwe beplantingsprincipes voor agrarische erven. Zodat de schaalvergroting in de landbouw zich verhoudt tot het landschap. Behoud de erven als herkenbare, samenhangende ‘groene eilanden’ in de openheid. Onderzoek kansen voor biodiversiteit en agroforestry in combinatie met erfbeplanting.

Versterk de meervoudige betekenis van (grote) natuur- en groengebieden voor flora en fauna, klimaatadaptatie en recreatie. Bijvoorbeeld door het leggen van groene verbindingen tussen gebieden en een betere toegankelijkheid.

We kunnen de bijzondere collectie van land art in Flevoland mogelijk verder ontwikkelen. De provincie heeft hierin geen leidende rol maar juicht initiatieven uit het gebied toe. Houd bij ruimtelijke ontwikkelingen rekening met de waarde en werking van de kunstwerken.

VOORBEELDUITWERKINGEN:

Behoud, herstel en versterk dragende beplantings-structuren als basis van de drie polder-identiteiten. Noordoostpolder. Zie p. 98.

Behoud, herstel en versterk dragende beplantings-structuren als basis van de drie polder-identiteiten. Oostelijk FLevoland. Zie p. 106

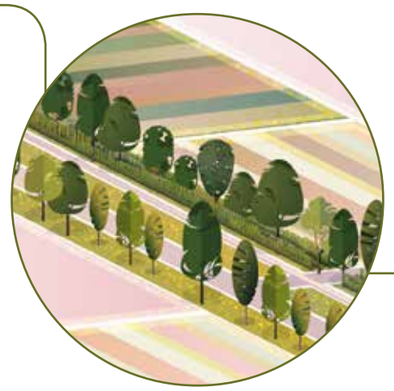

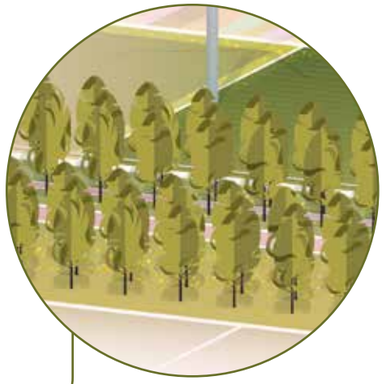

Behoud, herstel en versterk dragende beplantings-structuren als basis van de drie polder-identiteiten. Zuidelijk Flevoland. Zie p. 114

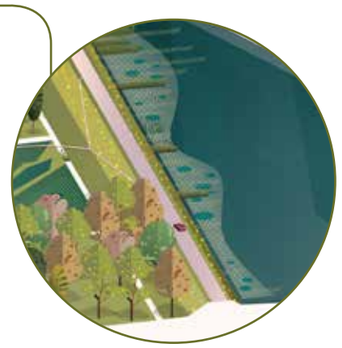

Weerbaarheid en robuustheid door na-tuurlijke inrichting en meer soortenrijkheid. Zie p. 106

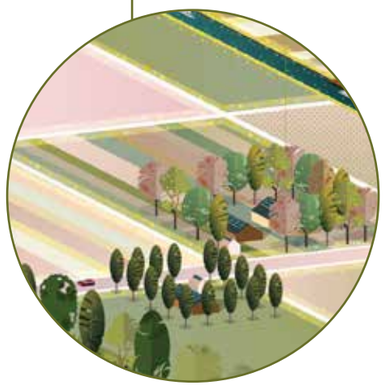

Continuiteit en robuustheid bij erfbeplanting versterkt het beeld van 'groene eilanden' in de leegte. Zie p. 106

Versterken waarde van grote groengebieden door betere verbondenheid en toegankelijk-heid. Zie p. 100

Samenhang en continuiteit in lanen en lange lijnen draagt bij aan de unieke pol-derbeleving. Zie p. 98

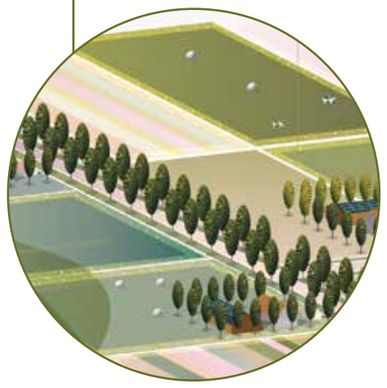

VOORBEELDEN GERELATEERDE KERNKWALITEITEN:

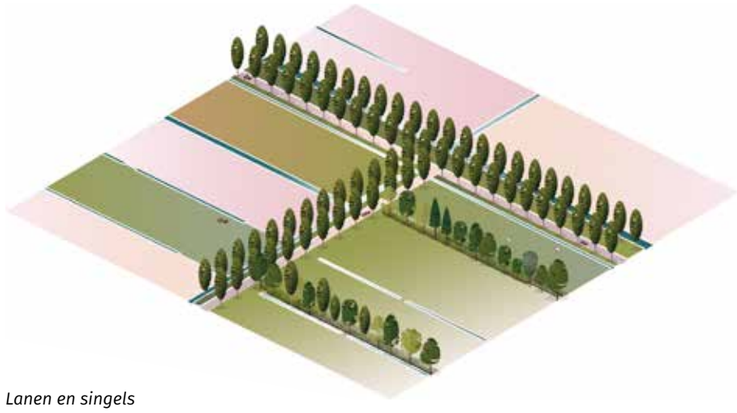

Lanen en singels

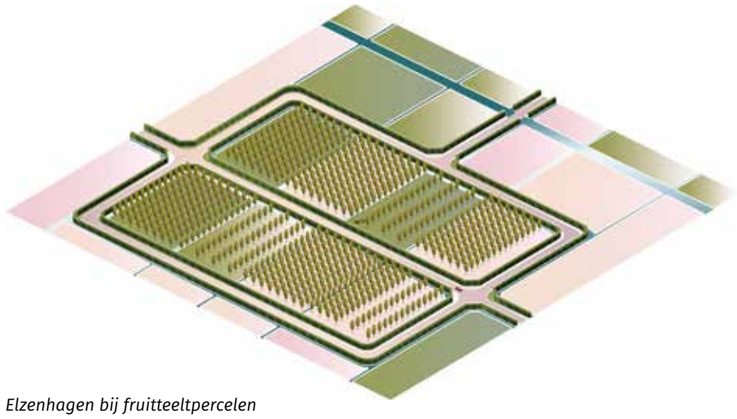

Elzenhagen bij fruitteeltpercelen

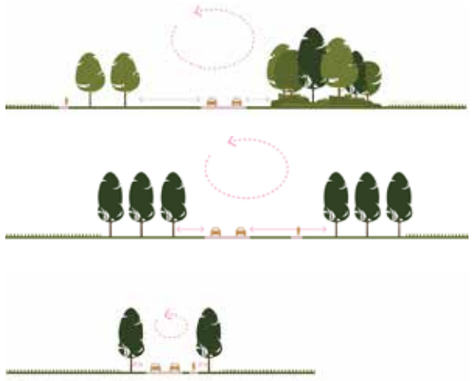

Hoofdstructuur per polder

5.8 Samenhang tussen de thema’s

De thema’s en de opgaven staan niet op zichzelf. Ze zijn meer en meer met elkaar verbonden en verweven. In de polders en hun deelgebieden is dus sprake van een stapeling van opgaven. Het kaartbeeld op de volgende pagina illustreert als voorbeeld welke thema’s met elkaar in de verschillende gebieden voorkomen. Flevoland-breed spreekt hieruit de noodzaak om integraal en gebiedsgericht met het landschap aan de slag te gaan.

Belangrijk hierin zijn de hybride gebieden zoals genoemd in 5.1. Plekken waar de dynamiek hoog is en waar de complexiteit van stapeling van opgaven extra groot is. Om een hoge ruimtelijke kwaliteit te realiseren vragen die gebieden om extra aandacht.

Het volgende hoofdstuk geeft per polder overwegingen en voorbeelduitwerkingen. Daarmee wordt inzichtelijk hoe we vanuit landschap aan opgaven en ontwikkelingen kunnen bijdragen. Met als resultaat een hoge ruimtelijke kwaliteit voor het landschap van de toekomst.

Zicht op het Markermeer vanaf de Oostvaardersdijk.

Overzichtskaart (illustratief, voorbeeld) van diverse gebieden waar opgaven en transities samenkomen.
Legenda

Bebouwingskernen

Wegennet

Open water

Dijken

Voorbeelden van gebieden waarin opgaven samenkomen (illustratief)

Voorbeelden van hybride gebieden (zie 5.1 voor toelichting)

Thema 1: het gezicht van Flevoland in het blauwe hart van Nederland (zie 5.3 voor toelichting)

- Geef Flevoland een herkenbaar gezicht naar buiten.
- Versterk de functie van het Markermeer als 'Central Lake'.
- Houd de oevers van Flevoland aan het Markermeer en IJsselmeer herkenbaar.
- Zorg voor contrast tussen de rationele Flevolandse kust en het grillige oude land.
- Versterk de ecologische en recreatieve betekenis van het netwerk van hoofdwaterwegen.
- Accentueer de entrees en maak ze herkenbaarder.

Thema 2: veranderende condities in het landelijk gebied (zie 5.4 voor toelichting)

- Neem de landbouwkundige verkaveling van elke specifieke polder als uitgangspunt.
- Koppel de transitie naar kringlooplandbouw aan het anticiperen op veranderende bodemcondities.
- Geef ruimte aan experiment met nieuwe vormen van landbouw.
- Ontwikkel een wenkend en realistisch perspectief op hybride gebieden in het landelijk gebied.
- Maak per polder gebruik van bestaande - of ontwikkel nieuwe - erfbeplantingsprincipes.

Thema 3: nieuwe stad-land relaties (zie 5.5 voor toelichting)

- Laat landschappelijke structuren meegroeien met stedelijke ontwikkeling.
- Ontwikkel nieuwe en versterk bestaande landschappelijke structuren.
- Maak bestaande en nieuwe stedelijke gebieden gezond, natuurinclusief en biodivers.
- Zet in op een wederkerige relatie tussen stad en land.
- Smeer grootschalige ontwikkelingen niet uit over het landschap.
- Ontwikkel nieuwe infra als landschappelijk geënsceneerde lijne.
- Versterk de beleving en toegankelijkheid van het Mondriaanlandschap.

Thema 4: een regionaal perspectief voor energielandschappen (zie 5.6 voor toelichting)

- Bekijk de energietransitie vanuit een integraal langetermijnperspectief.
- Geef ruimte aan het experimenteren met vernieuwende vormen van energieopwekking.
- Geef bij zonnevelden aandacht aan zorgvuldige locatiekeuze en efficiëntie in landgebruik.
- Richt energielandschappen in met zorgvuldigheid en een hoge ruimtelijke kwaliteit.
- Redeneer vanuit de beleving op oog-hoogte.

Thema 5: rijke en robuuste groenstructuren (zie 5.7 voor toelichting)

- Behoud, herstel en versterk de hoofdstructuren.
- Zet in op meer variatie, soortenrijkheid, en natuurlijke plaagbestrijding.
- Ga spaarzaam om met beplantingsstructuren en lanen in de polder.
- Gebruik bestaande of ontwikkel per polder nieuwe beplantingsprincipes voor agrarische erven.
- Versterk de meervoudige betekenis van (grote) natuur- en groengebieden voor flora en fauna, klimaatadaptatie en recreatie.
- Houd bij ruimtelijke ontwikkelingen rekening met de waarde en werking van de land-art objecten.

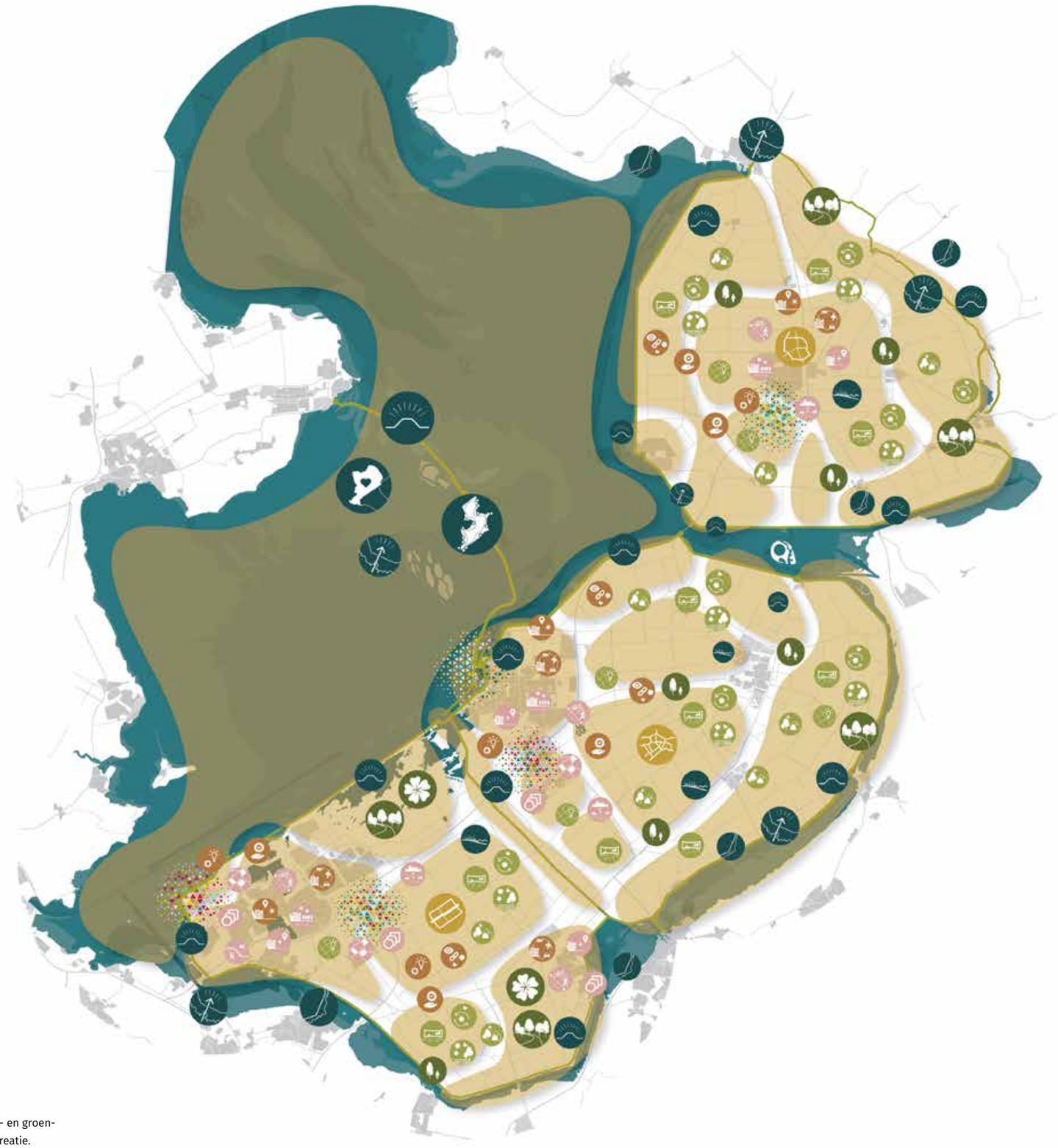

6. Voorbeelduitwerkingen Landschap van de Toekomst

6. Voorbeelduitwerkingen Landschap van de Toekomst

In dit hoofdstuk worden de kern van de visie (synthese) en de overwegingen voor ruimtelijke kwaliteit verder uitgediept. Daarbij koppelen we opgaven, overwegingen en de drie polders van Flevoland.

6.1 Inrichten met samenhang en ruimtelijke kwaliteit

De overwegingen uit het vorige hoofdstuk hebben we hier voor elke polder op hoofdlijnen uitgewerkt. Zo zie je concreet hoe de overwegingen in het polderlandschap kunnen landen. Daarnaast maakten we voor elke polder globale visualisaties. Ze laten zien hoe we de verschillende veranderingen en transities kunnen vormgegeven. Dit zijn geen blauwdrukken. Wel voorbeelden en handreikingen die je als inspiratie bij ontwikkelingen kunt gebruiken. Bij elke visualisatie worden pictogrammen getoond. Die horen bij de overwegingen voor ruimtelijke kwaliteit die in het vorige hoofdstuk bij elk thema zijn benoemd. De kaart hiernaast geeft globaal de gebieden weer waar de visualisaties representatief voor zijn.

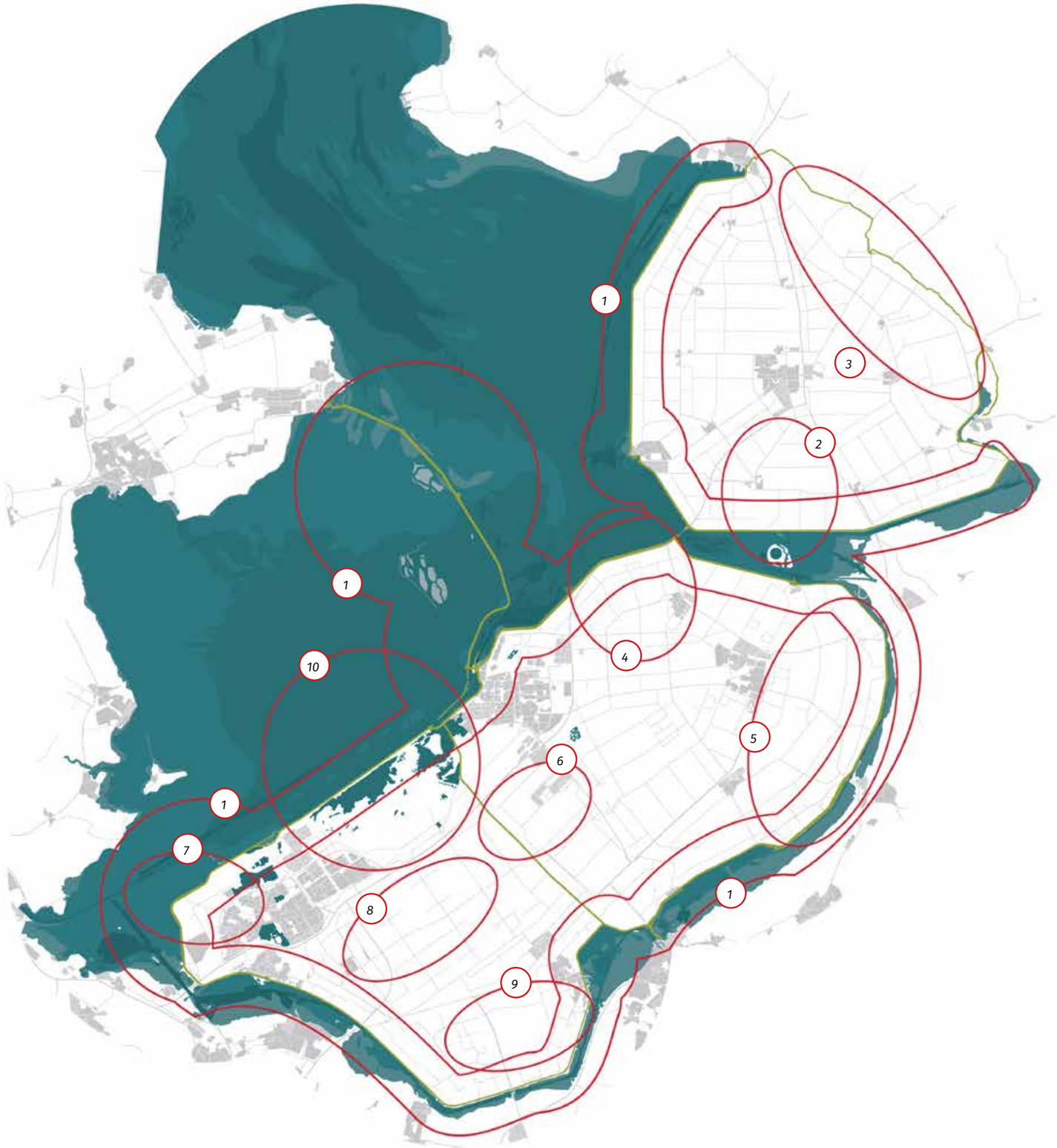

De rode contouren op de kaart geven geen precieze begrenzing aan maar markeren globaal de gebieden die illustratief zijn uitgewerkt in de visualisaties.

1. Kustlandschap geheel Flevoland, zie p. 120
2. Noordoostpolder, dorpenring en zuidelijk deel polder, zie p. 98
3. Noordoostpolder, polder en bossen nabij de grens tussen oud- en nieuw land, zie p. 100
4. Oostelijk Flevoland, overgang tussen IJsselmeer, A6 en Swifterbantcultuur, zie p. 104
5. Oostelijk Flevoland, overgang tussen bos, randmeren en open polder, zie p. 106
6. Oostelijk Flevoland, gebied rond de A6 bij Lelystad en de Knardijk, zie p. 108
7. Zuidelijk Flevoland, stedelijke kaap in de westhoek, zie p. 112
8. Zuidelijk Flevoland, overgang Oosterwold en landbouwhart, zie p 114
9. Zuidelijk Flevoland, overgang Zuidlob en Horsterwold, zie p. 116
10. Markermeer, zie p. 122

Overzichtskaart gebieden m.b.t. tot de visualisaties op de volgende pagina's.

Pagina rechts: zicht vanaf Vogelweg richting de openheid, Zuidelijk Flevoland.

6.2 Noordoostpolder - herkenbare dorpenring en krachtige lanen in een veranderend Mondriaanlandschap

De Noordoostpolder is opgebouwd vanuit een karakteristiek concentrisch model gebaseerd op de Christaller-theorie. Deze is bepalend voor de ruimtelijke beleving en ordening van de polder. De leesbaarheid van deze hoofdstructuur is dus cruciaal. Tegelijk moet ruimte blijven voor (grote) ruimtelijke opgaven.

De visie op het landschap van de Noordoostpolder bestaat uit deze overwegingen over de ruimtelijke kwaliteit.

- Versterk de dorpenring en het assenkruis als dragende en herkenbare ruimtelijke structuur. Maak de dorpenring herkenbaarder met een onderscheidend wegprofiel en natuurlijke berminrichting. En door het herstel van de begeleidende laanbeplanting. Zet bij de beplanting in op een mix van soorten ten behoeve van meer robuustheid en soortenrijkheid.

- Behoud het kenmerkende Mondriaanlandschap met in verschillende deelgebieden een verschillende mate van openheid.

- Geef per woonkern aandacht aan de kenmerkende dorpsbossen. De dorpsbossen markeren als een ‘groene kraag’ de overgang tussen bebouwing en open polder. Door deze te herstellen of plaatselijk uit te breiden vormen ze een kansrijk landschappelijk kader voor ontwikkelingen. Zoals woningbouw, energie, klimaatadaptatie, voedselbossen, biodiversiteit, ecologie en recreatie. Zo groeien de bossen met de kernen mee. Ook blijven de karakteristieke en aangename overgangen tussen stad en land behouden.

- Zet op agrarische erven in op het herstel van de kenmerkende beplanting. Zodat de erven als ‘groene eilanden’ in de open polder zichtbaar zijn. Waar nodig kunnen we bestaande beplantingsprincipes aanvullen om erfuitbreiding door schaalvergroting goed vorm te geven.

- Behoud en herstel het netwerk van beplanting langs wegen. De lanen en singels in de Noordoostpolder hebben een sterke samenhang. Ze zijn bepalend voor de beleving van dit gesamtkunstwerk. Ze markeren het verschil in beleving van het centrale open middengebied en de karakteristieke randzones.

- Maak de dijk aan de oostzijde van de polder, op de grens van oud- en nieuw land, toegankelijker en beleefbaarder. Deze heeft cultuurhistorisch een grote betekenis als relict van het oude land.

- Behoud de unieke kwaliteiten van UNESCO Werelderfgoed Schokland. Geef aandacht aan goede zichtbaarheid van het oude eiland in de omgeving. Respecteer bij ontwikkelingen in de omgeving de onderscheidende waarden van het werelderfgoed.

Beeld van een laan in de Noordoostpolder

- Zoek in overeenstemming met het oorspronkelijk ontwerp van de polder een hernieuwde relatie tussen bodemgesteldheid en landgebruik. Bijvoorbeeld in gebieden met bodemdaling, verminderde drooglegging of kwel. Zoals het hybride gebied ten zuidwesten van Emmeloord. Hier kunnen we andere vormen van landgebruik verkennen, zoals natuurinclusieve landbouw, natte teelten, voedselbossen en agroforestry. Koppel in deze hybride gebieden het landgebruik aan kansen voor natuur, recreatie, klimaatadaptatie, waterbuffering en energie. Met oog voor de kenmerkende kwaliteiten en schaal van het open Mondriaanlandschap.

- Zet bij de boscomplexen aan de oostrand in op behoud, een sterke samenhang, robuustheid en soortenrijkheid. Eventuele (kleinschalige) ontwikkelingen moeten onderdeel zijn van de bosstructuur en mogen deze niet doorbreken. Versterk de relatie van het bos met de aanliggende landbouwgebieden door kansen te onderzoeken voor agroforestry.

- Werk aan toekomstbestendige energielandschappen met een hoge ruimtelijke kwaliteit. Behoud de helderheid van het polderontwerp, richt het landschap zorgvuldig en efficiënt in. Kies bij elke ontwikkeling een geschikt inrichtingsprincipe met een passende schaal voor het landschap. Een voorbeeld is de bestaande windmolens langs de dijken van de Noordoostpolder. Deze dragen bij aan de leesbaarheid en herkenbaarheid van het landschap.

  Vanuit de ruimtelijke kwaliteit van het landschap is de overweging bij zonnevelden om zoveel mogelijk daken te benutten. Aangezien zon op land een grote ruimtelijke impact heeft.

  Ontwikkel nieuwe ruimtelijke principes om vergelijkbare kwaliteiten als bij de windturbines te realiseren. Voorbeelden voor zonne-energie zijn:
  - realisatie op daken
  - combinatie met bestaande opstellingen van windenergie
  - inrichten van zonnevelden in voormalige fruitteeltpercelen met elzenhagen
  - combinatie met glastuinbouw
  - ontwikkeling van kleinschalige zonnevelden als onderdeel van het versterken van de dorpsbossen.

Versterk de dorpenring als basis voor vernieuwing

Overwegingen voor ruimtelijke kwaliteit

1. Behoud de dijk, het DNA van de polder, als een obstakelvrije, gave structuur. Een landschappelijke zone die aan beide kanten land en water raakt, met ruimte voor biodiversiteit op de taluds. De strakke Flevolandse kust contrasteert met de grillige kustlijn van het oude land.
2. Versterk de samenhang in het netwerk van laanstructuren in de Noordoostpolder. Behoud deze voor een menselijke maat en beschutting in het verder open landschap.
3. Behoud openheid in het landbouwgebied als basis voor een divers Mondriaanlandschap en de typische polder-beleving. De openheid leent zich voor de ontwikkeling van natuurlijke akkerranden en strokenteelt als onderdeel van natuurinclusieve landbouw.

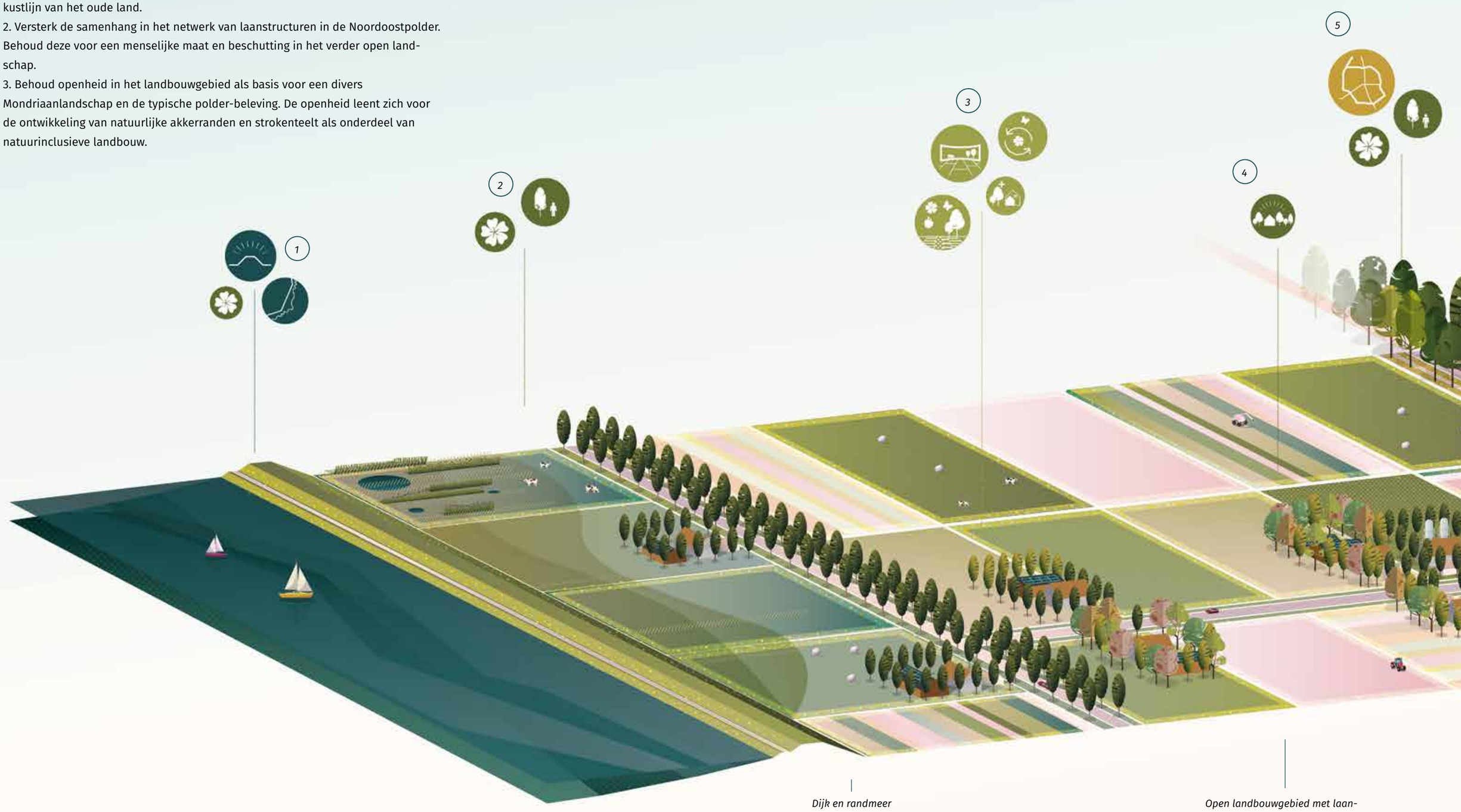

Dijk en randmeer

Open landbouwgebied met laanstructuren en erven

4. Ontwikkel nieuwe principes voor erfbeplanting die meegaan met de schaalvergroting in de landbouw. Combineer dit met natuurinclusieve waarden in de beplanting. Denk aan kleinschalige agroforestry en voedselbossen.
5. Behoud, herstel en versterk de dorpenring als ruimtelijke drager van de polder. Maak deze weer herkenbaar door beplanting terug te brengen.
6. Houd rekening met veranderende klimatologische omstandigheden zoals vernatting, droogte en bodemdaling. Binnen het poldergrid verandert het landschap geleidelijk van kleur. Onderzoek de landschappelijke kansen voor combinaties van natuurinclusieve landbouw. Bijvoorbeeld met natuur, recreatie, energieopwekking en de teelt van energiegewassen.

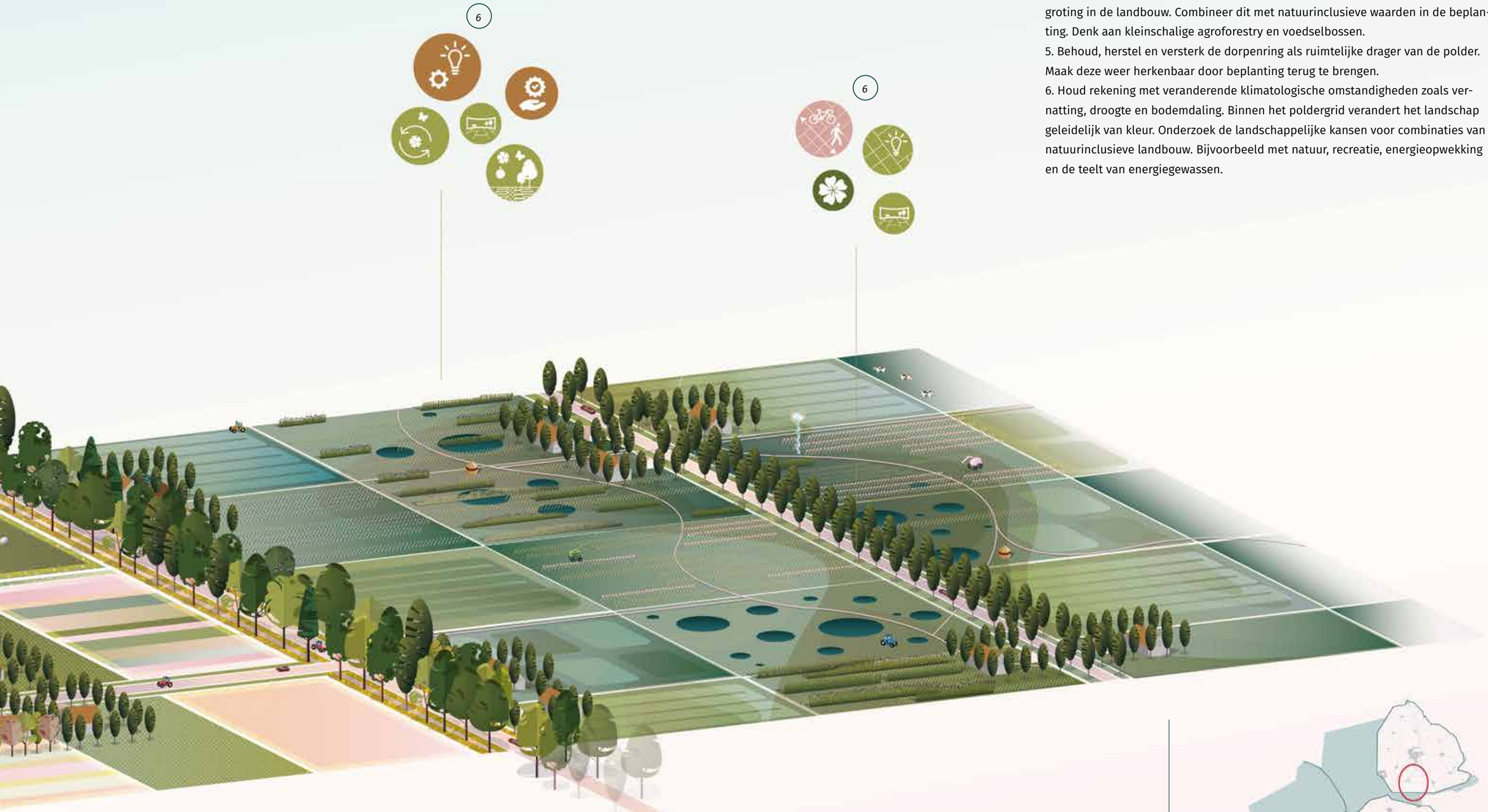

Dorpenring Noordoostpolder

Gebied met bodemdaling en verminderde drooglegging

Een beleefbaar contrast tussen oud en nieuw land

Overwegingen voor ruimtelijke kwaliteit

1. Zet het netwerk van hoofdvaarten in als recreatief en ecologisch systeem van betekenis. Een wereld met eigen kwaliteiten, natuurvriendelijke oevers en verblijfsplekken.
2. Versterk het samenhangende groen van de dorpsbossen als kader voor nieuwe ontwikkelingen. Maak van de dorpsrand een toegankelijke zone. Met ruimte voor opgaven als woningbouw, bedrijvigheid, energie, waterberging en fiets- en wandelroutes.
3. Behoud, herstel en versterk de dorpenring als ruimtelijke drager van de polder. Maak deze weer herkenbaar door beplanting terug te brengen.
4. Ontwikkel nieuwe principes voor erfbeplanting die meegaan met de schaalvergroting in de landbouw. Combineer dit met natuurinclusieve waarden in de beplanting. Denk aan kleinschalige agroforestry en voedselbossen.
5. Behoud de samenhang van de boscomplexen. Maak de bossen diverser door een grotere soortenrijkheid aan bomen. Op de overgangen naar landbouwgebieden liggen kansen voor combinaties van bos en landbouw in de vorm van agroforestry.
6. Versterk bij de entrees tot de Noordoostpolder de contrasten tussen oud en nieuw land.

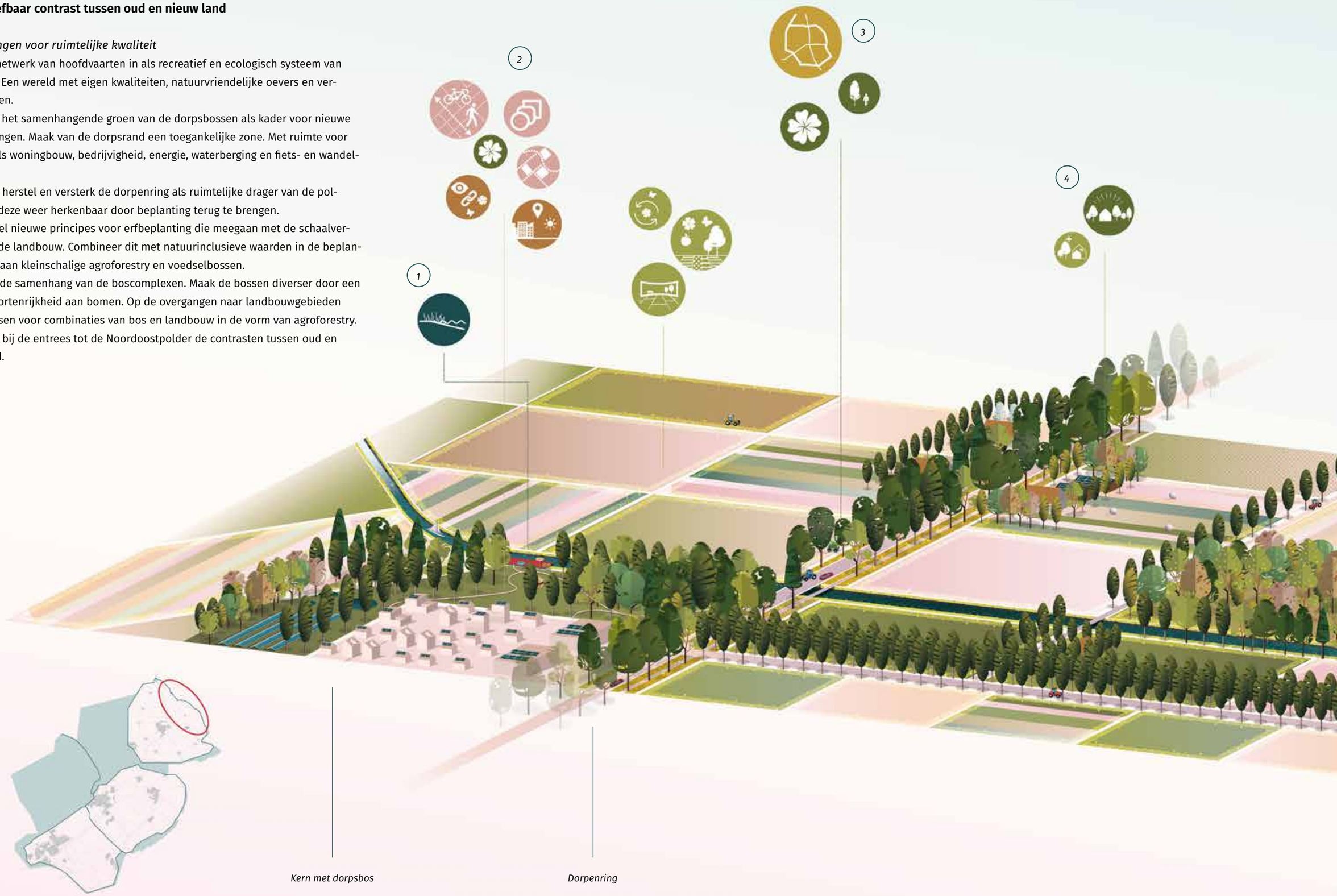

7. Behoud de dijk van de voormalige Zuiderzeekust als een obstakelvrije, gave structuur. Een landschappelijke zone die oud en nieuw land zichtbaar raakt. Maak de dijk toegankelijker en interessanter voor recreatie. Door relicten van de Zuiderzee – zoals oude havenhoofden – zichtbaarder maken. Onderzoek daarnaast in de natte zones met kwel, kansen voor natuur en natuurinclusieve landbouw.

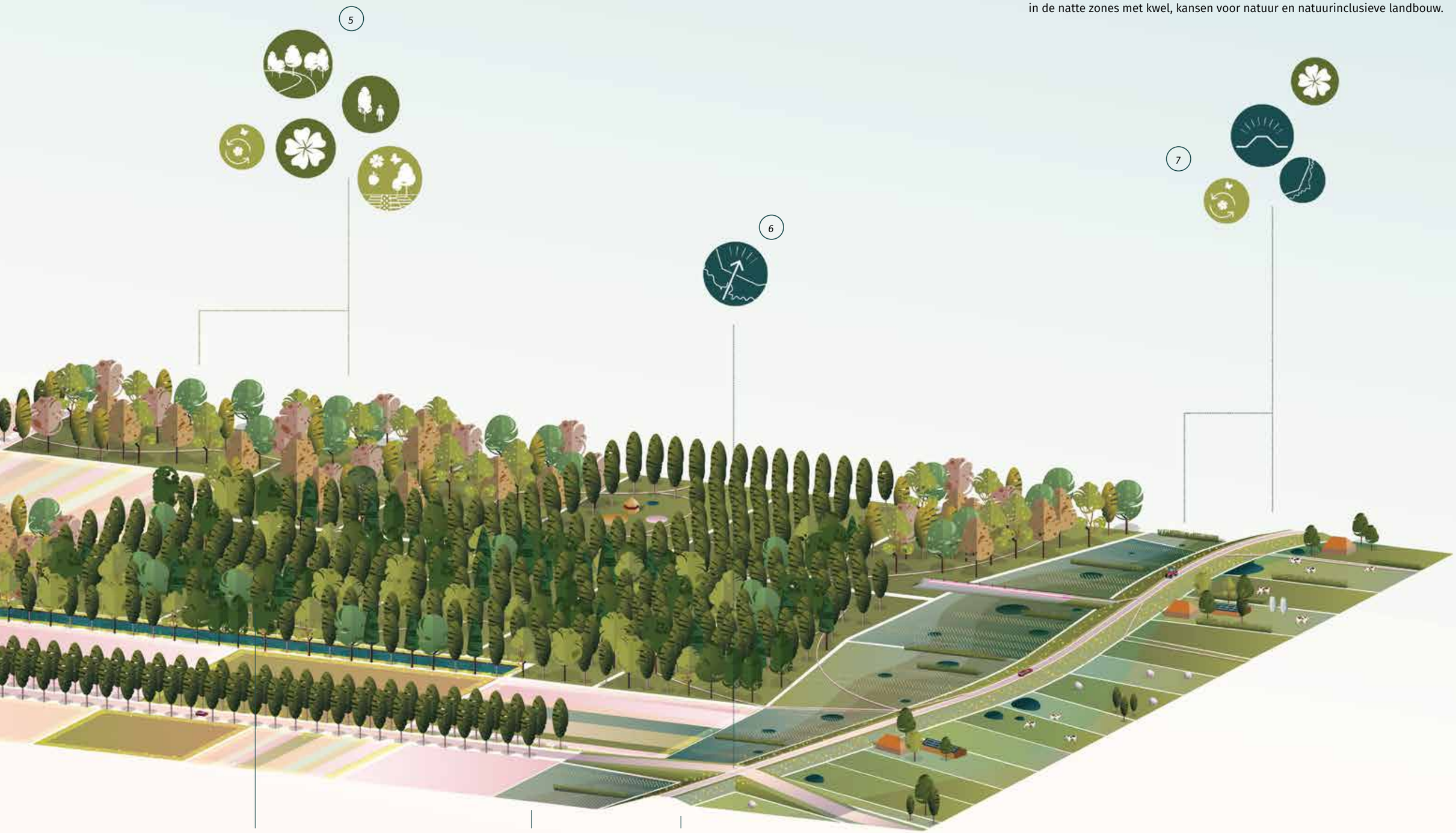

Oostelijke boscomplexen

Kwelzone met kansen voor natuur en natuurinclusieve landbouw

Dijk Zuiderzee-kust, polderentree

Oud land

6.3 Oostelijk Flevoland – netwerk van polderparkwegen als basis voor dynamiek

Door nieuwe ontwikkelingen in Oostelijk Flevoland verschieten deelgebieden van kleur. Hybride gebieden geven deze polder een dynamisch gezicht. We moeten het samenhangende netwerk van polderparkwegen krachtiger maken. Zo geef je de dynamiek een plek in het landschap. En geef je vanuit het landschap actief vorm aan de hybride gebieden.

De visie op het landschap van Oostelijk Flevoland bestaat uit deze overwegingen over de ruimtelijke kwaliteit.

- Zet in op het versterken van het netwerk van polderparkwegen en stedelijke dreven als dragende ruimtelijke structuur. Maak ze herkenbaar als randen van verschillende deelgebieden. De centrale driehoek van polderparkwegen is grotendeels intact maar vraagt plaatselijk om herstel. De andere polderparkwegen zijn niet meer overal herkenbaar. Ontwikkel hiervoor diverse nieuwe beplantingsprincipes, met aandacht voor biodiversiteit. Bijvoorbeeld in de vorm van bomenlanen of juist singels en hagen. Zo krijgen de polderparkwegen meer gewicht en betekenis. Als 'belevingsassen' van de polder en routes tussen oud en nieuw land.

- Houd de gebieden tussen de polderparkwegen herkenbaar als agrarisch Mondriaanlandschap. Met de nadruk op openheid en herkenbare agrarische erven. Die met robuuste erfbeplanting als groene eilanden in de leegte liggen.

- Onderzoek kansen voor nieuwe vormen van landbouw aan de oostkant van de polder. Parallel aan verdere recreatieve en ecologische ontwikkeling. Aan deze groene horizon van boscomplexen kan het landgebruik veranderen door bijvoorbeeld kwel. Hier ontstaan kansen voor agroforestry waarin we landbouw en versterking van de boscomplexen kunnen combineren. Streef hierbij naar samenhang van de bossen en een aantrekkelijke overgang naar de randmeren en het Mondriaanlandschap.

- Geef aandacht aan het hybride gebied rond het vliegveld en richting de A6 bij Lelystad. Zet in dit hoogdynamische gebied in op het ontwikkelen van een aantrekkelijke stadsrandzone. Door het introduceren van een nieuwe dragende landschappelijke beplantingsstructuur als raamwerk voor deze ontwikkelingen. Als voortzetting van de ruimtelijke opbouw van Lelystad met groenvlakken op verschillende schaalniveaus en lange landschappelijke dreven. Combineer in deze hybride stadsrandzone bedrijvigheid en logistiek aan klimaatadaptatie, waterberging, recreatieve routes tussen stad en land en de inpassing van duurzame energie.

Beeld van een oud havenhoofd nabij Elburg, Kop van 't Ende, in Oostelijk Flevoland

- Verbind initiatieven bij het waterfront van Lelystad aan het Markermeer en IJsselmeer. In dit hybride gebied werken we integraal aan aantrekkelijke combinaties. Van wonen en werken, natuur, eilanden, een haven, recreatie en bedrijvigheid. Met de Houtribdijk als oprijlaan is dit waterfront een essentiële entree tot de polder. Een integrale ruimtelijke ontwikkeling biedt kans aan te sluiten bij de herkenbare kapen en baaien aan het Markermeer en IJsselmeer. In aansluiting op bestaande visies.

- Wees zuinig op de Knardijk. Als herkenbare landschappelijke grens, laag-dynamisch en vrij van objecten en ontwikkelingen. Waar het contrast tussen Oostelijk en Zuidelijk Flevoland duidelijk voelbaar is. En met een hoge landschappelijke en cultuurhistorische waarde.

  Houd de openheid en oorspronkelijke laan- en erfbeplanting in stand of herstel ze. Aan beide kanten van de dijk. Het versterkt het contrast. Daardoor blijven de karakters van beide polders zichtbaar. Vergroot de toegankelijkheid van de dijk voor recreanten.

- Werk aan energielandschappen met een hoge ruimtelijke kwaliteit. Behoud de helderheid van het polderontwerp, richt het landschap zorgvuldig en efficiënt in. Kies bij elke ontwikkeling een geschikt inrichtingsprincipe met een passende schaal voor het landschap. Op een groter schaalniveau kun je met een groot gebaar aansluiten bij een bestaand energielandschap. Bijvoorbeeld langs de A6 ten noorden van Lelystad. Hier zijn de windturbines al een herkenbaar energielandschap.

Vanuit de ruimtelijke kwaliteit van het landschap is de overweging bij zonnvelden om zoveel mogelijk daken te benutten. Omdat zon op land een grote ruimtelijke impact heeft.

Ontwikkel nieuwe ruimtelijke principes om vergelijkbare kwaliteiten als bij de windturbines te realiseren. Voorbeelden voor zonne-energie zijn:
- plaatsing op daken
- combinatie met bestaande opstellingen van windenergie
- inrichten van zonnevelden in voormalige fruitteeltpercelen met elzenhagen
- combinatie met glastuinbouw
- ontwikkeling van kleinschalige zonnevelden als onderdeel van het versterken van de dorpsbossen.

Robuuste dorpsbossen en bundelen en combineren in energielandschappen

Overwegingen voor ruimtelijke kwaliteit

1. Bundel en combineer in energielandschappen met bestaande opwekking.
2. Behoud de dijk, het DNA van de polder, als een obstakelvrije, gave structuur. Een landschappelijke zone die aan beide zijden land en water raakt, met ruimte voor biodiversiteit op de taluds. De strakke Flevolandse kust contrasteert met de grillige kustlijn van het oude land.
3. Onderzoek nieuwe vormen van energieopwekking die kwaliteit toevoegen aan het landschap. Bijvoorbeeld (natte) gewasteelten die de geulenstructuur van de Swifterbantcultuur zichtbaar maken, in combinatie met klimaatadaptatie en recreatieve toegankelijkheid.
4. Ontwikkel nieuwe principes voor erfbeplanting die meegaan met de schaalvergroting in de landbouw. Combineer dit met natuurinclusieve waarden in de beplanting. Denk aan kleinschalige agroforestry en voedselbossen.
5. Versterk en behoud het netwerk van polderparkwegen als dragende polderstructuur. Met meer soortenrijkheid en biodiversiteit, in de bomen en bermen.

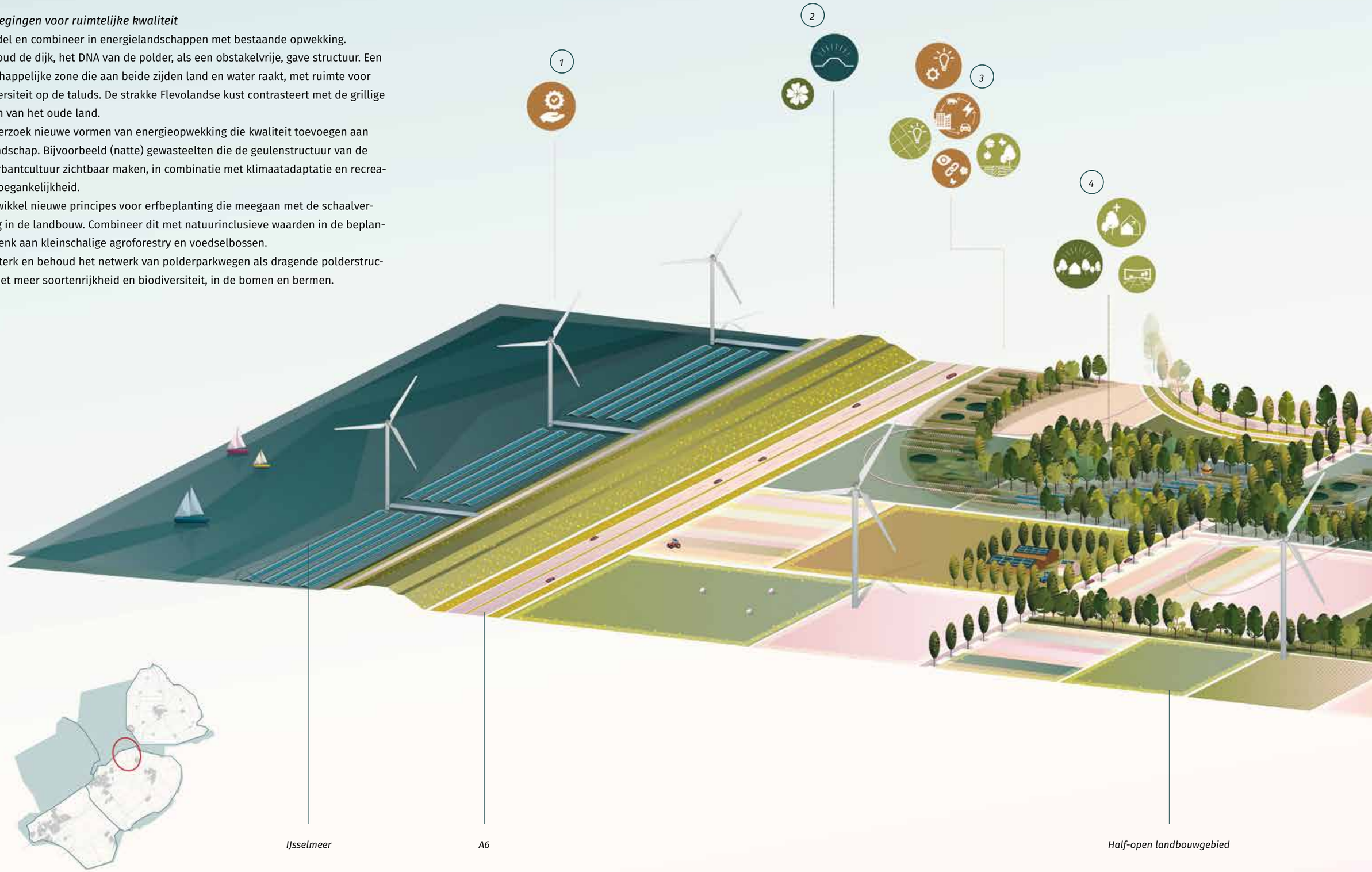

6. Behoud de variatie in openheid in de landbouwgebieden als basis voor een gevarieerd Mondriaanlandschap. Benut kansen voor natuurinclusieve landbouw in de vorm van natuurlijke akkerranden en strokenteelt.
7. Zet het netwerk van hoofdvaarten in als recreatief en ecologisch systeem van betekenis. Met natuurvriendelijke oevers en verblijfsplekken, een wereld in zichzelf. Behoud en herstel begeleidende beplanting voor een menselijke schaal in het open landschap.
8. Versterk het samenhangende groen van de dorpsbossen als raamwerk voor nieuwe ontwikkelingen. Maak van de dorpsrand een toegankelijke zone. Met ruimte voor opgaven als woningbouw, bedrijvigheid, energie, waterberging en fiets- en wandelroutes.

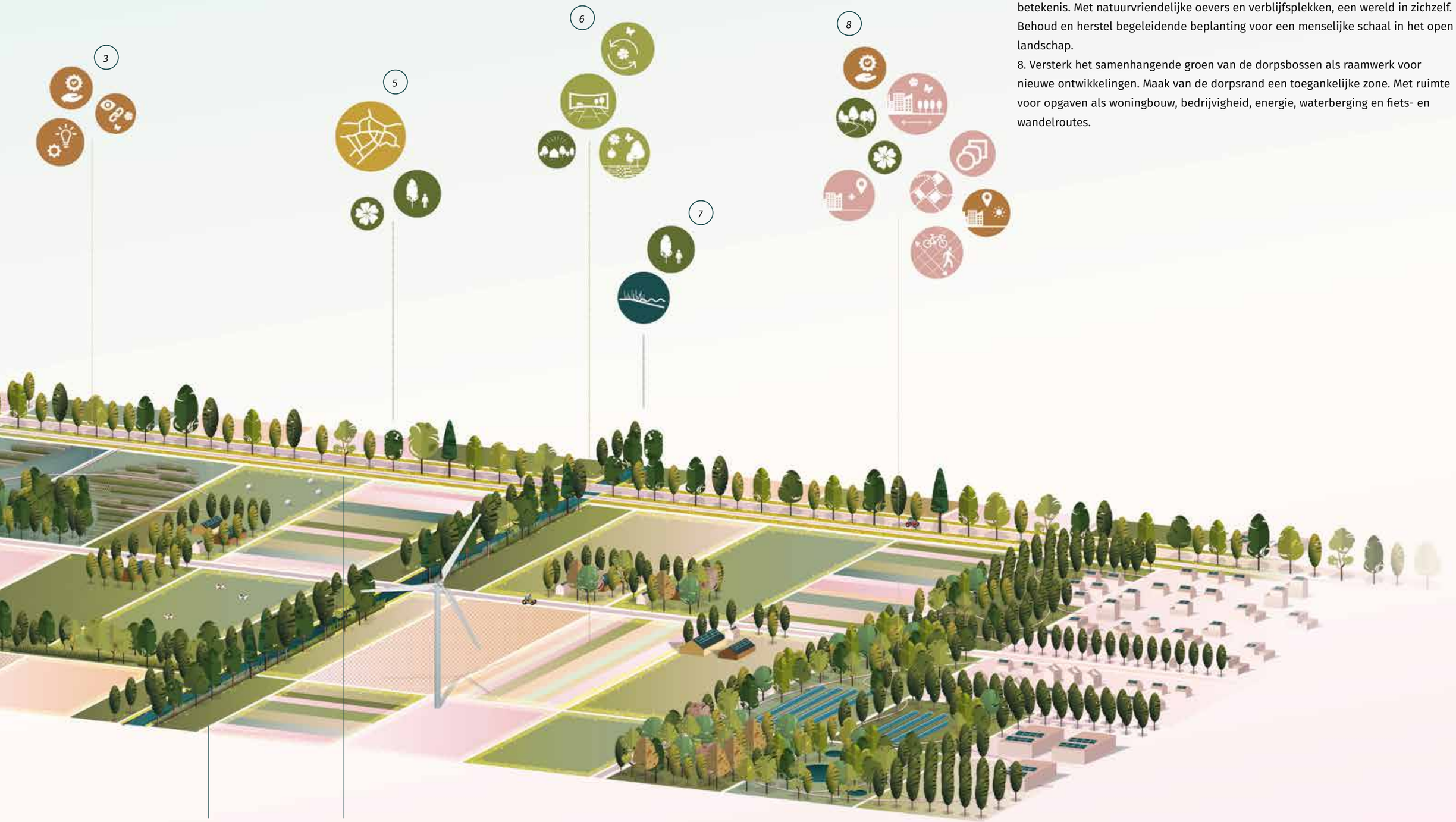

Meer biodiversiteit in beplanting en een geleidelijk veranderend Mondriaanlandschap

Overwegingen voor ruimtelijke kwaliteit

1. Versterk en behoud het netwerk van polderparkwegen als dragende polderstructuur. Met meer soortenrijkheid en biodiversiteit, in de bomen en bermen.
2. Behoud en herstel de kenmerkende elzenhagen rond fruitteeltpercelen. Het zijn waardevolle landschapselementen voor de polders. Ze dragen bij aan de leesbaarheid van het landschap.
3. Uitvoering van Regioplan Wind zorgt voor meer structuur en orde in het landschap.
4. Zet het netwerk van hoofdvaarten in als recreatief en ecologisch systeem van betekenis. Met natuurvriendelijke oevers en verblijfsplekken, een wereld in zichzelf. Breid de recreatieve voorzieningen en toegankelijkheid uit.
5. Ontwikkel nieuwe principes voor erfbeplanting die meegaan met de schaalvergroting in de landbouw. Combineer dit met natuurinclusieve waarden in de beplanting. Denk aan kleinschalige agroforestry en voedselbossen.

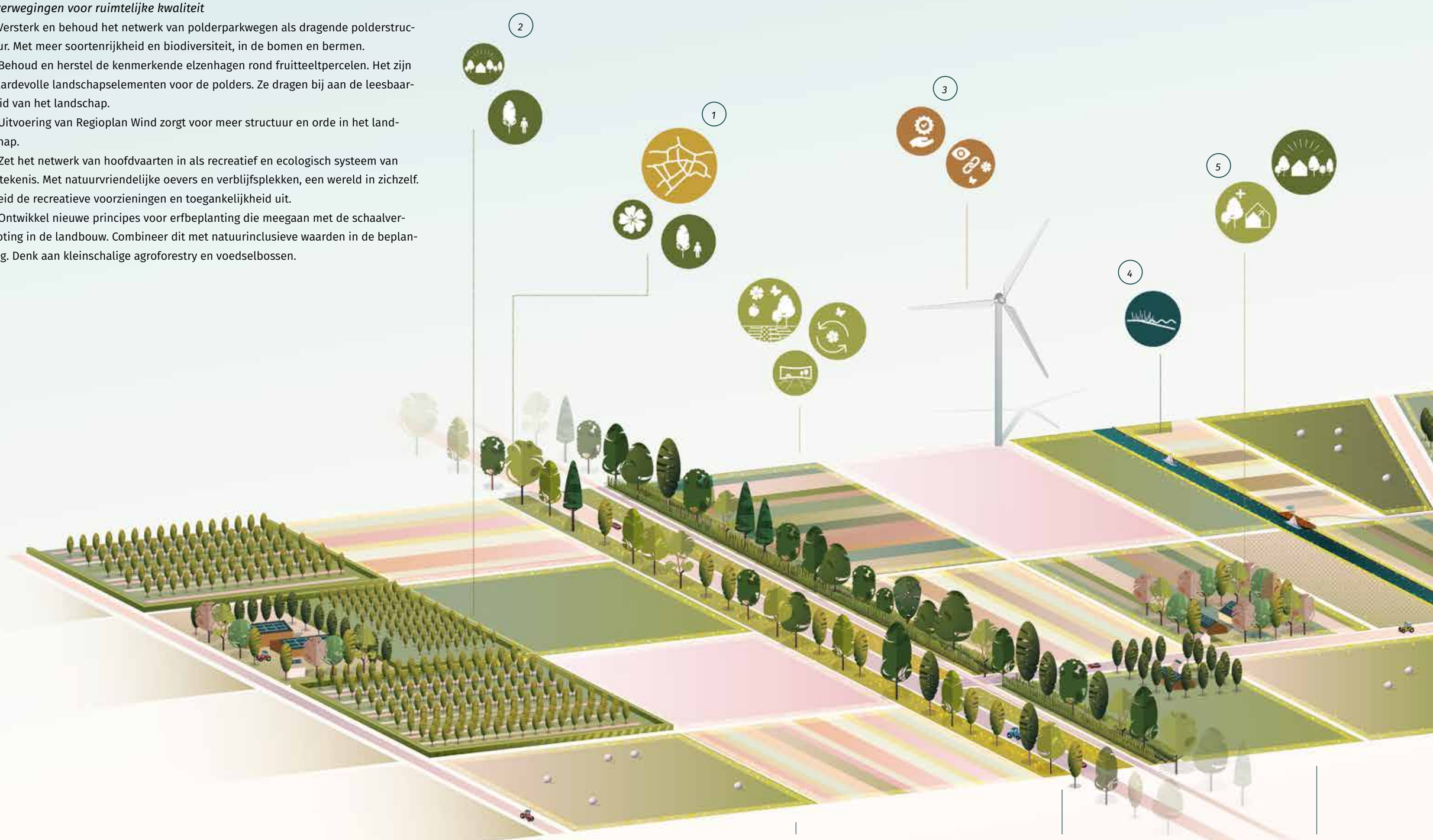

Open landbouwgebied met deels fruitteelt

Polderparkweg

Open landbouwgebied

6. Onderzoek kansen voor waardevolle hybride gebieden op de overgang van bos naar landbouwgebied. De versterking of uitbreiding van de bosstructuur kan hand in hand gaan met natuurinclusieve landbouw. Bijvoorbeeld in de vorm van agroforestry.
7. Maakt de boscomplexen toekomstbestendig en gevarieerd door geleidelijk in te zetten op meer soortenrijkdom en biodiversiteit. Langs de dijk treedt door kwel vernatting op en ontstaan moerassen. Dit vormen kenmerkende open plekken in de bosstructuur.
8. Behoud de dijk, het DNA van de polder, als een obstakelvrije, gave structuur. Een landschappelijke zone die aan beide zijden land en water raakt, met ruimte voor biodiversiteit op de taluds. De strakke Flevolandse kust contrasteert met de grillige kustlijn van het oude land aan de randmeren.

Hoofdvaarten

Bestaande boscomplexen langs de randmeren, met plaatselijk moerassen

Dijk

Open randmeren

Van barrière naar toegankelijke, aantrekkelijke en hybride stadsrand

Overwegingen voor ruimtelijke kwaliteit

1. Zet in dit hoogdynamische gebied in op het ontwikkelen van een aantrekkelijke, groene stadsrandzone. Met een nieuwe dragende landschappelijke beplantingsstructuur als raamwerk voor ontwikkelingen.
2. Combineer in deze hybride stadsrandzone bedrijvigheid en logistiek aan klimaatadaptatie, waterberging, recreatieve routes tussen stad en land en de inpassing van duurzame energie.
3. Benut het dakoppervlak voor energie, groen en klimaatadaptatie.
4. Versterk en behoud het netwerk van polderparkwegen als dragende polderstructuur. Met meer soortenrijkheid en biodiversiteit, in de bomen en bermen.
5. Zet het netwerk van hoofdvaarten in als recreatief en ecologisch systeem van betekenis. Met natuurvriendelijke oevers en verblijfsplekken, als een wereld in zichzelf. Breid de recreatieve voorzieningen en toegankelijkheid uit.
6. Wees zuinig op de Knardijk als DNA van de polder. Behoud de dijk als een obstakelvrije, gave structuur. Een landschappelijke zone die aan beide zijden land zichtbaar raakt, met ruimte voor biodiversiteit in de taluds. Maak de dijk toegankelijk als cultuurhistorisch object.

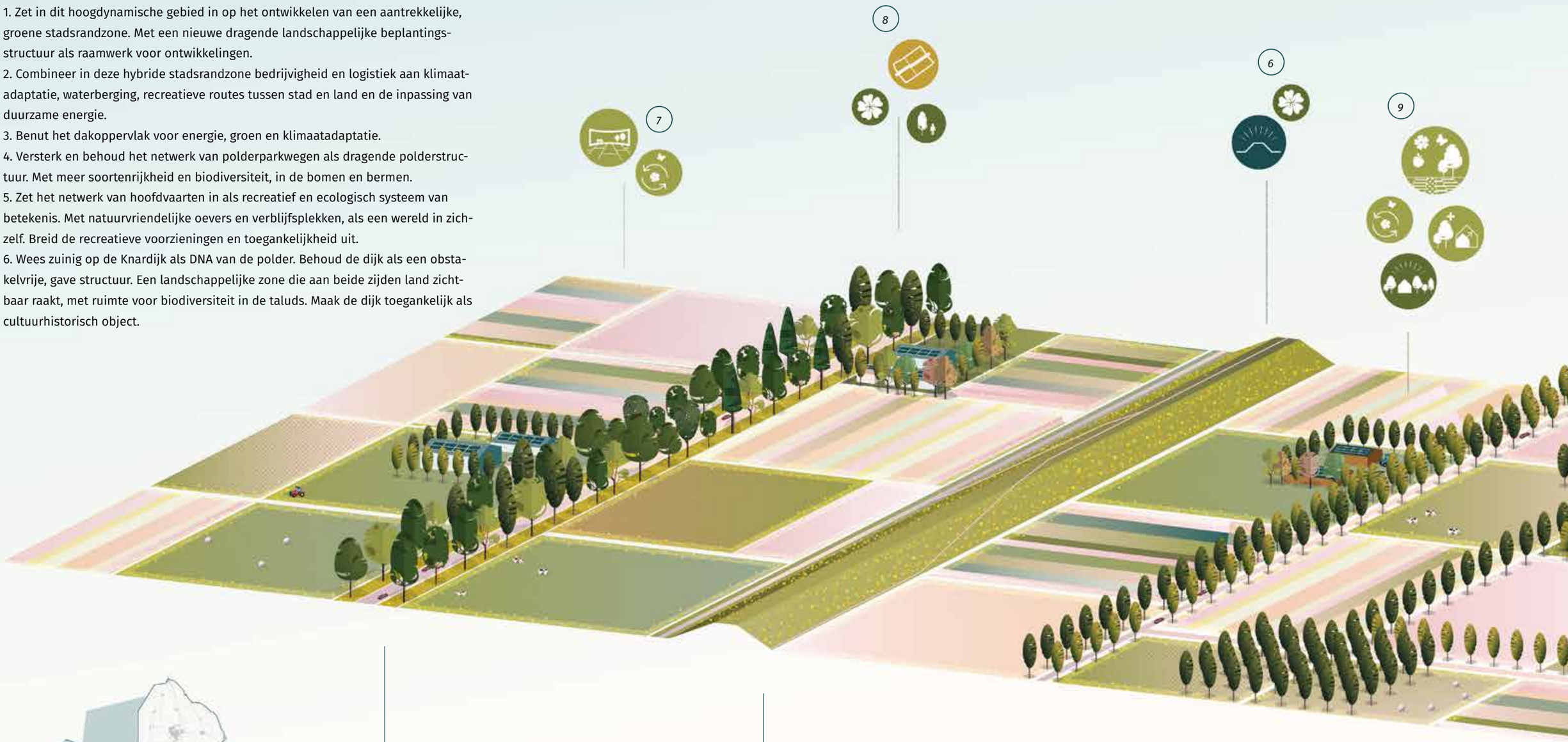

Poldercarré van beplanting, grens landbouwhart Zuidelijk Flevoland

Knardijk-zone

Overgang luchthaven / industrie naar landbouwgebied

7. Behoud het contrast van Oostelijk Flevoland met het open landbouwhart van Zuidelijk Flevoland.
8. Behoud en versterk het poldercarré van beplanting als dragende polderstructuur van Zuidelijk Flevoland. Met meer soortenrijkdom en biodiversiteit, in de bomen en bermen.
9. Ontwikkel nieuwe principes voor erfbeplanting die meegaan met de schaalvergroting in de landbouw. Koppel het aan biodiversiteit en natuurinclusieve landbouw.

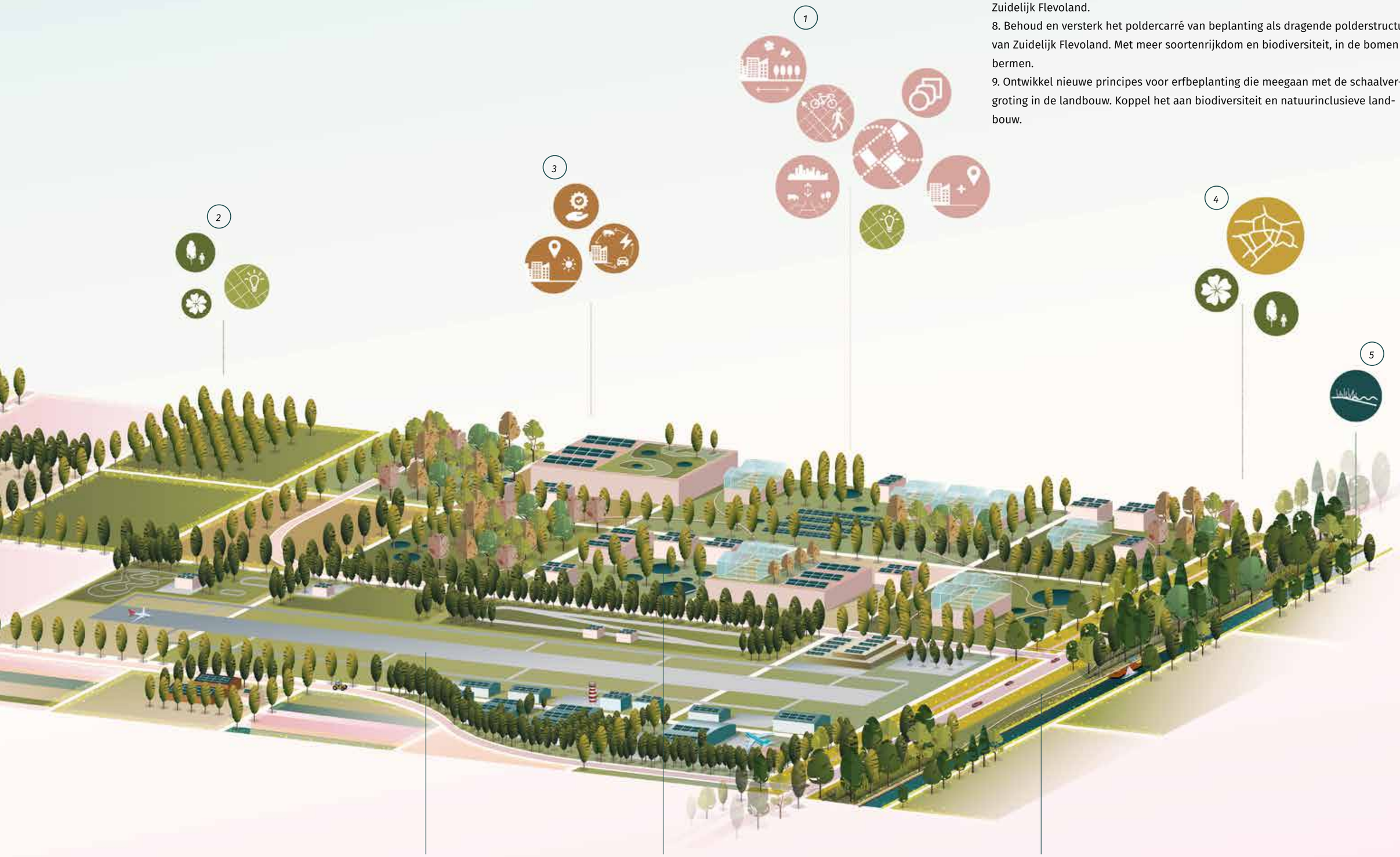

Luchthavengebied

Bedrijventerrein langs A6, nieuwe stadsrand

Polderparkweg met hoofdvaart

6.4 Zuidelijk Flevoland - grote eenheden verbonden door poldercarré en Vogelweg

Het landschap van de grote eenheden staat nooit stil. Huidige en nieuwe ruimteclaims zorgen ervoor dat de onderhandelingsplanologie ook in de toekomst door gaat. Met het poldercarré en de Vogelweg, de meerkernige stad Almere, de Oostvaardersplassen, het Horsterwold en de zuidlob.

Lange tijd bestonden deze grote eenheden naast elkaar. Nu komen ze in beweging. Ze verweven zich meer en meer met elkaar. Er ontstaan hybride gebieden. Dit vraagt om een landschappelijk perspectief per eenheid en daarnaast een sterk samenbindend ruimtelijk raamwerk. Zo maken we het specifieke karakter en de kwaliteiten van deze polder toekomstbestendig.

De visie op het landschap van Zuidelijk Flevoland bestaat uit de volgende overwegingen voor de ruimtelijke kwaliteit.

- Hanteer een samenbindend ruimtelijk concept om binnen de dynamische polder de eenheid en herkenbaarheid te bewaren. Zet het poldercarré en de Vogelweg in als de belangrijkste ruimtelijke dragers, met een rationele en uniforme uitstraling. Betrek hierin de Grote Trap die als dragende groenstructuur steeds belangrijker wordt. Maak bij deze drie hoofdstructuren de beplanting robuuster door de soortenrijkheid te vergroten.
  Herstel en versterk de structuren door verdwenen beplanting terug te brengen. Respecteer de herkenbare wegprofielen van het poldercarré en de Vogelweg. Benut de ruimte voor het aanleggen van biodiverse bermen.

- Geef het grootse open landbouwhart opnieuw betekenis en koester de sublieme polderervaring. Door stedelijke groei vanuit Oosterwold (Almere en Zeewolde) vervagen namelijk de grenzen. De Grote Trap wordt hierin een belangrijke nieuwe ruimtelijke overgang. Ten westen hiervan ontstaat geleidelijk een hybride landschap. Stedelijke functies vermengen met (stads)landbouw, recreatie en natuur. Een patchwork van functies waarin de rationele landbouwkundige verkaveling het raamwerk vormt. Dat versterkt de wederkerigheid tussen stad en land.

  Ten oosten van de Grote Trap ontstaat het landbouwhart van de toekomst. Zet hier in op maximaal behoud van de openheid en de ultieme beleving van het Mondriaanlandschap. Waarin agrarische erven als groene eilanden in de leegte liggen.

- Verbind de Oostvaardersplassen en Lepelaarplassen meer met de omgeving, als onderdeel van Nationaal Park Nieuw Land. Denk bijvoorbeeld aan het ontwikkelen van vooroevers en een verbinding met de Marker Wadden. Zodat een bijzondere landschappelijke overgang van open water, wetlands en bos ontstaat. Betrek hierin de nabijgelegen stadsranden. Zo kunnen we de toegankelijkheid van de natuur verbeteren. Tegelijk krijgt het stedelijk weefsel een groen-blauwe impuls. Hierdoor ontstaan aantrekkelijke natuurinclusieve woonmilieus.

- Behoud het aaneengesloten karakter van het Horsterwold. Met een samenhangende, ononderbroken rand. Als grootste aaneengesloten loofhoutbos op een kleibodem, heeft het een unieke landschappelijke, ecologische en recreatieve waarde in Nederland.
  Bij ontwikkelingen in het bos, bijvoorbeeld op het gebied van recreatie, vormen deze kenmerken het uitgangspunt. Voor de kern Zeewolde is het bos een essentiële identiteitsdrager en uitloopgebied.

- Maak de zuidlob als eenheid onderscheidend om zo het polderlandschap van Zuidelijk Flevoland te verrijken. Versterk het karakter van een halfopen polderlandschap op deze plek. Bijvoorbeeld door de slingerende wegen in het gebied weer te beplanten. Zodat deze als kleinschalige groene lijnen door het landbouwgebied slingeren. Aansluitend op de afwisselende landbouwkundige verkaveling die het gebied rijk is.

- Koppel de groei van de meerkernige stad Almere aan het versterken van het gezicht van Flevoland in het blauwe hart van Nederland. Bijvoorbeeld bij de ontwikkelingen in Almere Pampus. Daar kun je verstedelijking verbinden aan het ontwikkelen van een multifunctioneel waterfront.
  Een hybride gebied dat het open water van het Markermeer naar de binnenzijde van de polder verbindt. In deze verbinding liggen kansen voor nieuwe recreatienetwerken, groen-blauwe verbindingen en ecologie.

- Versterk de grote groengebieden en hun onderlinge verbindingen. Als overgang van stad naar land zijn ze belangrijker dan ooit. Ze vormen waardevolle landschappelijke verbindingen voor flora en fauna. En voor fietsers en voetgangers. Vanuit het groen-blauwe raamwerk van Almere wordt ingezet op het versterken van deze verbindingen. Hierin is ook de groene verbinding met het Horsterwold via de Gooiseweg van grote waarde.

- Verbind de kernkwaliteiten van het landschap aan de nieuwe vormen van landgebruik. Binnen alle grote eenheden is de ondergrond in beweging. Bodemdaling, kwel en een veranderende drooglegging kunnen het landgebruik op termijn veranderen. Daardoor komen oude structuren als de Eemvallei naar de oppervlakte. Dit betekent dat in deze gebieden andere vormen van landgebruik een kans kunnen krijgen. Voorbeelden zijn natuurinclusieve landbouw of natte teelten, mogelijk in combinatie met natuur, klimaatadaptatie en recreatie. Koppel deze transitie aan het versterken van de biodiversiteit, recreatiemogelijkheden of de opwekking van duurzame energie.

- Werk aan energielandschappen met een hoge ruimtelijke kwaliteit. Behoud de helderheid van het polderontwerp, richt het landschap zorgvuldig en efficiënt in. Kies bij elke ontwikkeling een geschikt inrichtingsprincipe met een passende schaal voor het landschap. Op een groter schaalniveau kun je bijvoorbeeld met een serie initiatieven aansluiten bij het patchwork van toekomstige functies. Bijvoorbeeld langs de A27 bij Almere/Zeewolde-Oosterwold of in het profiel van de A6.

  Vanuit de ruimtelijke kwaliteit van het landschap is de overweging bij zonnevelden om zoveel mogelijk daken te benutten. Aangezien zon op land een grote ruimtelijke impact heeft.

  Ontwikkel nieuwe ruimtelijke principes om vergelijkbare kwaliteiten als bij de windturbines te realiseren. Mogelijkheden voor zonne-energie zijn:
  - plaatsing op daken
  - combinatie met bestaande opstellingen van windenergie
  - het inrichten van zonnevelden in voormalige fruitteeltpercelen met elzenhagen.

Beeld van een boerenerf met beplanting, op de achtergrond de Vogelweg, Zuidelijk Flevoland

Grootschalige ontwikkelingen als onderdeel van een vernieuwend en herkenbaar gezicht van Flevoland naar de omgeving

Overwegingen voor ruimtelijke kwaliteit

1. Zie het Markermeer als het 'Central Lake' van de Metropoolregio Amsterdam. Een actief blauw vlak met ruimte voor recreatie en ecologische doorontwikkeling. Omringd door stedelijke kapen van oud en nieuw land.
2. Ontwerp de stedelijke kapen als onderdeel van het 'rondje IJsselmeer-Markermeer'. Als hybride gebieden met meerdere functies en hoog-dynamische waterfronten. Daarmee onderscheiden ze zich ten opzichte van historische Zuiderzeeplaatsen. Door hun moderne skyline, schaal en veelheid aan functies.
3. Laat de dijk bij stedelijke kapen van gedaante veranderen. Van strakke groene zone naar actieve en levendige stedelijke boulevard.
4. Benut de ruimtelijke kwaliteit van landschappelijke structuren als lanen en waterwegen. Zet in op meer verwevenheid tussen natuur en stad, waardoor aantrekkelijke en natuurinclusieve woonmilieus ontstaan. Groen-blauwe verbindingen maken van de stadsranden aantrekkelijke zones voor flora, fauna én recreant.
5. Bundel en combineer het opwekken van energie zoveel mogelijk met bebouwing in de stad. Omdat zon op land een grote impact heeft. Benut het dakoppervlak voor energie en groen.
6. Versterk de structurerende groenprincipes van de stad om nieuwe (grootschalige) ontwikkelingen te koppelen aan bestaande. Maak van de stadsrand een aantrekkelijke en toegankelijke zone. Met ruimte voor opgaven als energie, waterberging en fiets- en wandelroutes.

Markermeer,
Central Lake van de Metropoolregio Amsterdam,
ecologische en recreatieve waarden

Dijk

Voorbeeld,
nieuwe stedelijke
kaap

Natuurinclusieve stad, op basis van Flevolandse groen-blauwe lijnen

Diversiteit en multifunctionaliteit in de stadsrand

Nieuwe betekenis voor het open landbouwhart in Zuidelijk Flevoland, hybride gebied met wederkerigheid tussen stad, land en natuur

Overwegingen voor ruimtelijke kwaliteit

1. Versterk het poldercarré van beplanting en behoud het als dragende polderstructuur. Met meer soortenrijkdom en biodiversiteit, in de bomen en bermen.
2. Vermeng stedelijke functies en (stads)landbouw in Almere/Zeewolde-Oosterwold tot een aantrekkelijke hybride zone met een goede toegankelijkheid. Zo ontstaat een wederkerigheid tussen stad en land.
3. Richt energielandschappen efficiënt en zorgvuldig in. Realiseer een energielandschap volgens een regionaal samenhangend ruimtelijk dragend principe.
4. Uitvoering van Regioplan Wind zorgt voor meer structuur en orde in het landschap.

Poldercarré van beplanting

Almere Oosterwold,
1e fase in ontwikkeling

A 27

Oosterwold,
2e fase van ontwikkeling,
geulenstructuur van de Eemvallei

5. Onderzoek kansen voor natuurinclusieve vormen van landbouw en combinaties met natuur en recreatie. Door bodemdaling en klink veranderen de bodemcondities en komen oude structuren als de Eemvallei naar boven. Maak deze in het landgebruik zichtbaar.
6. Benader de Grote Trap als landschappelijke overgang naar het open landbouwhart, met veel aandacht voor biodiversiteit.
7. Versterk en behoud de Vogelweg als dragende polderstructuur. Met meer soortenrijkdom en biodiversiteit in de bermen. Behoud het kenmerkende profiel met driedubbele lanen.
8. Maak je sterk voor het open landbouwhart en de sublieme ervaring van de open polder. Met herkenbare boerenerven binnen de structuur van erfbeplantingen. Benut kansen voor natuurinclusieve landbouw in de vorm van strokenteelt en natuurlijke akkerranden, die passen bij de openheid.

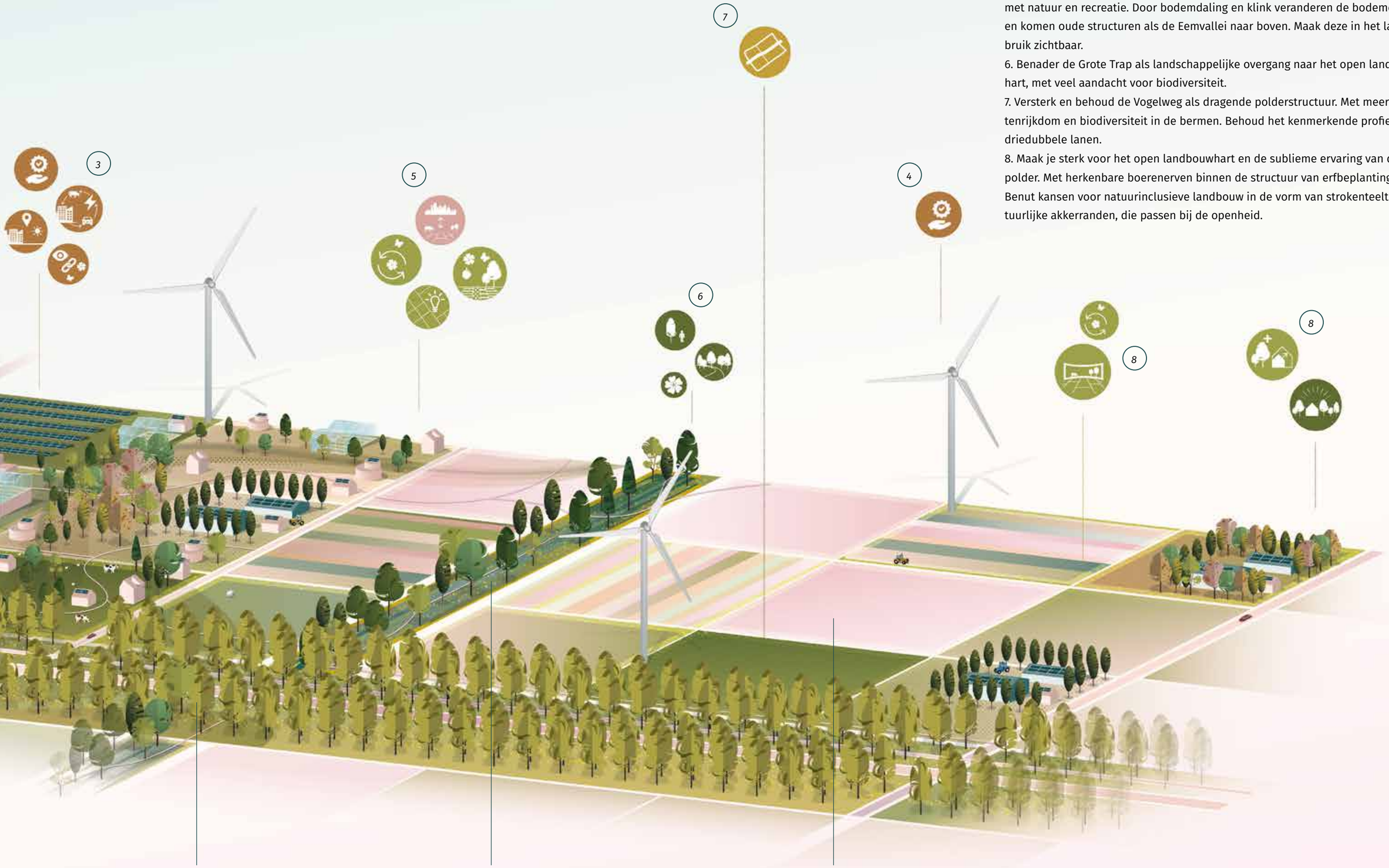

Vogelweg

Grote Trap

Open landbouwhart

Beleefbaar contrast tussen het Horsterwold als grootste aaneengesloten bosgebied en de halfopen zuidlob

Overwegingen voor ruimtelijke kwaliteit

1. Accentueer de hoofdwegen door de zuidlob met beplanting. Als kleinschalige slingerende wegen door het halfopen polderlandschap markeren ze het contrast met andere deelgebieden in de polder.
2. Ontwikkel nieuwe principes voor erfbeplanting die meegaan met de schaalvergroting in de landbouw. Koppel het aan biodiversiteit en natuurinclusieve landbouw.
3. Behoud het aaneengesloten karakter en de continuïteit van de rand van het Horsterwold. Bij ontwikkelingen in het bos, bijvoorbeeld op het gebied van recreatie, vormt dit het uitgangspunt. Zodat het areaal aan bos en de samenhang behouden blijven. Zet parallel in op meer diversiteit en soortenrijkheid in de bosstructuur.
4. Zorg voor goede verbindingen tussen het bos en Zeewolde. Benut de waarde van het bos als uitloopgebied voor de stedeling.
5. Behoud de dijk, het DNA van de polder, als een obstakelvrije, gave structuur. Een landschappelijke zone die aan beide zijden land en water raakt, met ruimte voor biodiversiteit op de taluds. De strakke Flevolandse kust contrasteert met de grillige kustlijn van het oude land aan de randmeren.

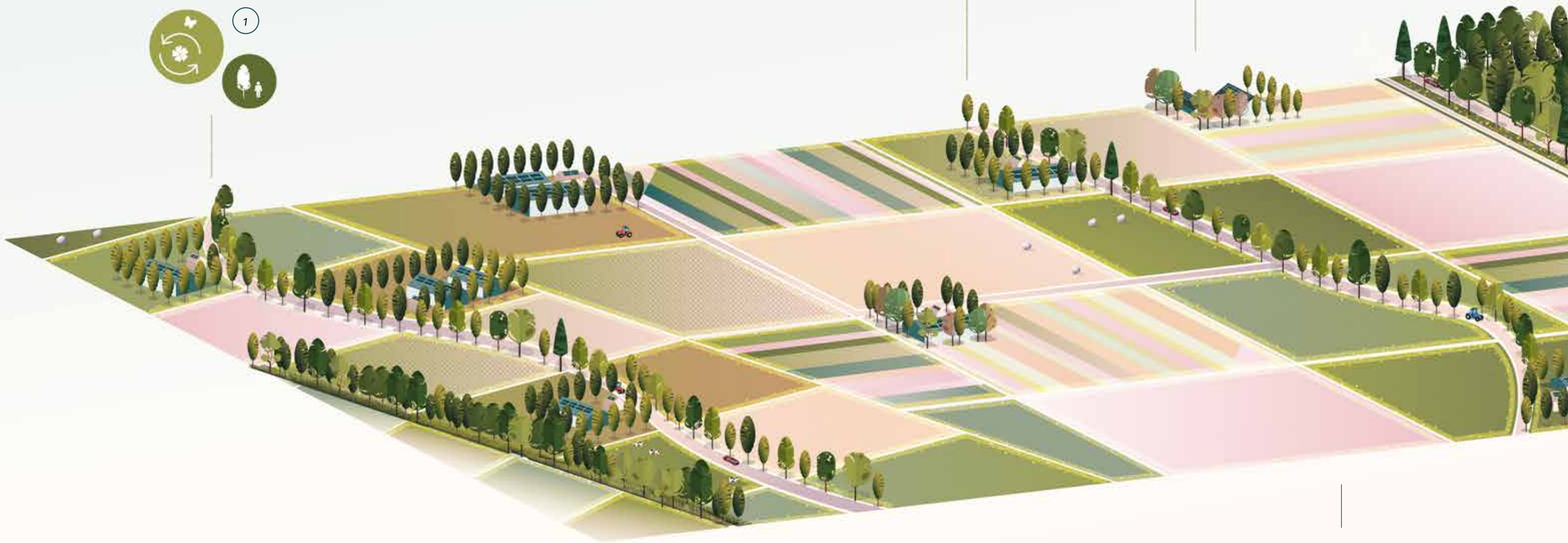

Landbouwgebied in de Zuidlob

Horsterwold,
aaneengesloten bosgebied

Dijk en randmeren

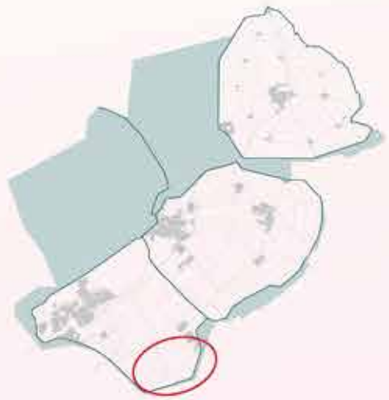

6.5 IJsselmeer en Markermeer - diversiteit aan een eindeloze horizon

Ooit zou er de vierde polder verrijzen. Nu is het Markermeer uitgegroeid tot het aantrekkelijke ‘Central Lake’ van de Metropoolregio Amsterdam. Samen met het IJsselmeer vormt dit het blauwe hart van Nederland. De kwaliteit van dit waterlandschap ontstaat niet vanaf de tekentafel. Het is organisch. Als een mix van functies en initiatieven. Het benoemen van overwegingen op hoofdlijnen helpt om de ontstane kwaliteiten in de toekomst verder te versterken.

- Houd de dijken herkenbaar als strakke en obstakelvrije waterbouwkundige lijnen. De Flevolandse dijken vormen de basis voor een herkenbaar kustlandschap aan het Markermeer en IJsselmeer.

- Toon het uitgesproken karakter van Flevoland naar de omgeving langs de kustlijn. Ontwikkel een boeiend kustlandschap door meer samenhang en integratie tussen initiatieven bij de stedelijke zones langs het water. Hiermee ontstaat een afwisseling tussen moderne hoogdynamische stedelijke fronten en meer natuurlijke kusttypologieën. Dat draagt Flevolands bij aan het verhaal van de bijzondere kapen en baaien langs het Markermeer en IJsselmeer.

- Zet in op doorontwikkeling van de ecologische kwaliteiten van het Markermeer. Bij de Marker Wadden ging het versterken van ecologische en recreatieve functies al van start. Bouw hierop voort om de diversiteit, rijkheid en uitgesprokenheid van het waterlandschap te versterken. Gebruik hiervoor het principe Building with Nature, waarbij natuurlijke processen en de morfologie van het onderwaterlandschap uitgangspunt zijn. Ook de organische en natuurlijke uitstraling van nieuwe vooroevers en wadden dragen hieraan bij. Het vormt een krachtig contrast met de strakke dijken.

Zicht op het Markermeer vanaf de Oostvaardersdijk

Een herkenbaar gezicht naar buiten, op basis van onderscheidende kust-typologieën

Overwegingen voor ruimtelijke kwaliteit

1. Definieer de ‘rationele kust’ als zone waar de dijk het contrast tussen land en water markeert. Als een strakke obstakelvrije zone. De dijk maakt dit tot een herkenbaar Flevolandse kust.
2. Cluster bij bedrijvigheid buitendijks activiteiten en functies. Zo geef je de kust een samenhangend karakter. Houd de dijk als autonome zone herkenbaar.
3. Versterk bij de ‘natuurlijke kust’ de ecologische en recreatieve waarde van het water en de kustlijn. Onder meer door de aanleg van vooroevers en geleidelijke overgangen tussen gebieden. Zo ontstaat een hechtere relatie tussen het binnendijkse en buitendijkse gebied.
4. Maak de stedelijke waterfronten van Flevoland herkenbaar als kapen aan het water. Als onderdeel van het ‘rondje IJsselmeer-Markermeer’. Laat deze hoog-dynamische waterfronten zich onderscheiden ten opzichte van historische Zuiderzeeplaatsen door hun moderne skyline, schaal en veelzijdigheid.

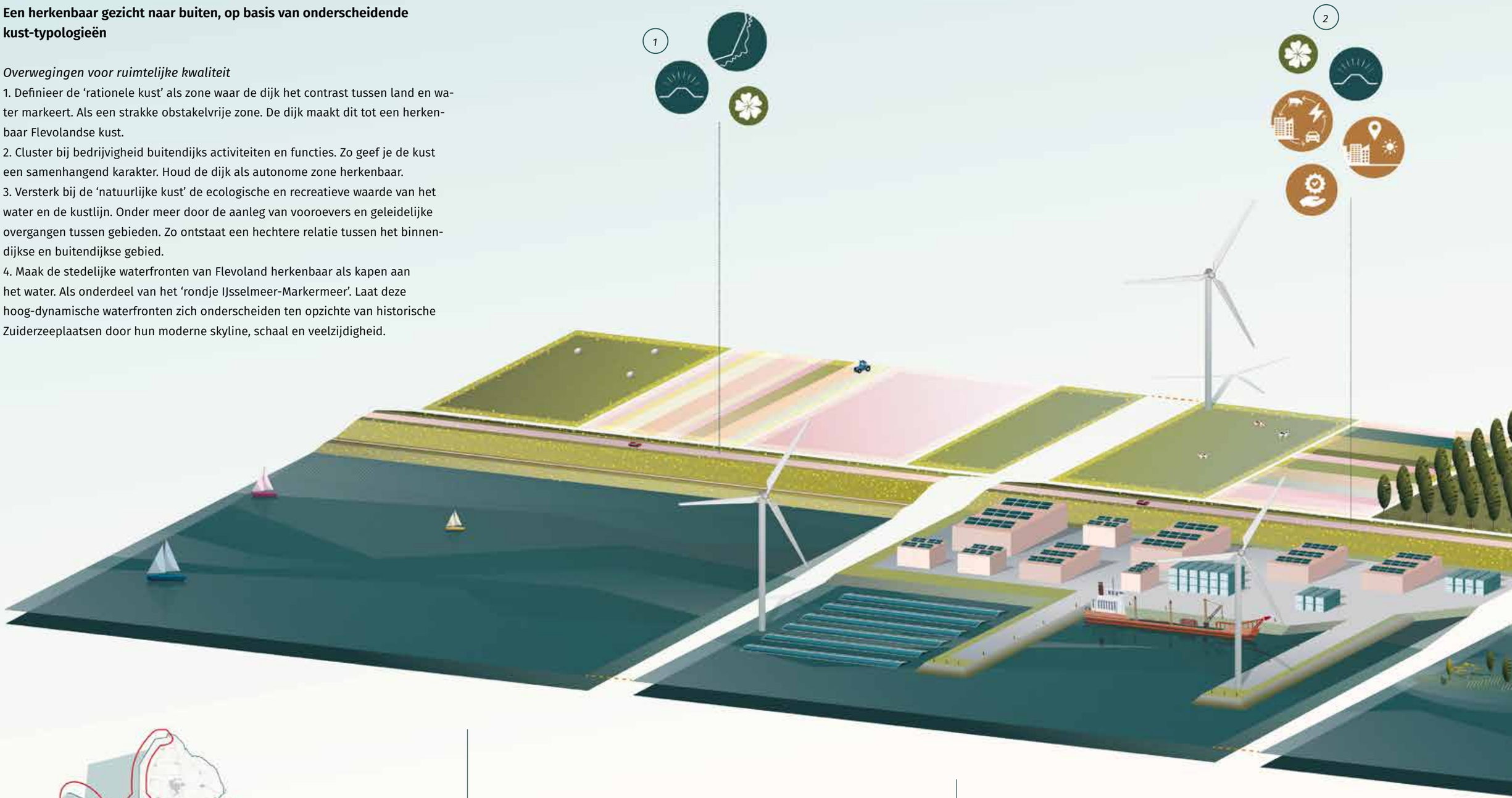

Rationele kust

Bedrijvige kust

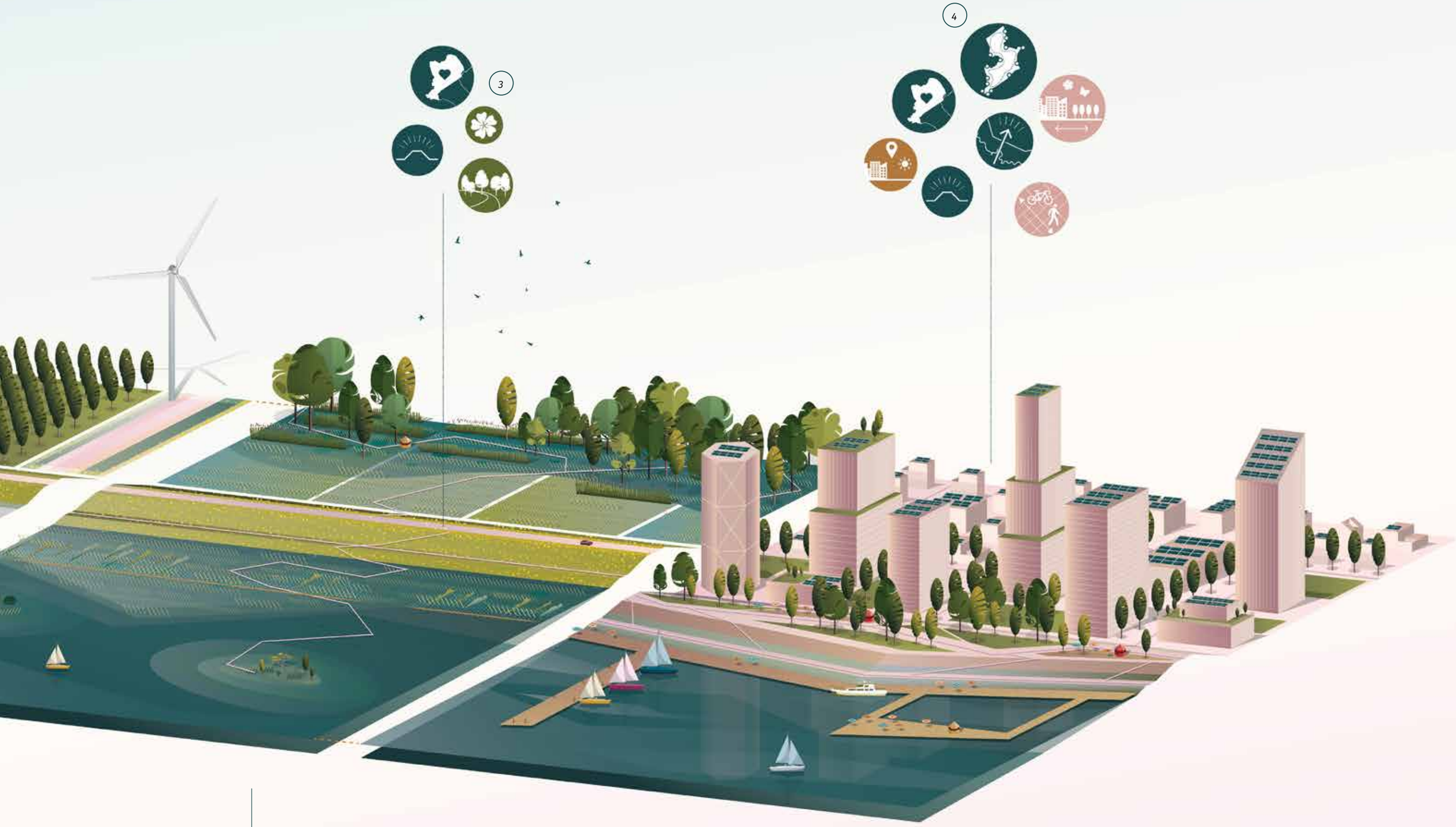

Natuurlijke kust

Stedelijke, hoog-dynamische kust

Verbinding tussen ‘Central Lake’ Markermeer, Oostvaardersplassen en stad: een ecologisch en recreatief waardevolle overgang

Overwegingen voor ruimtelijke kwaliteit

1. Zie het Markermeer als het ‘Central Lake’ van de Metropoolregio Amsterdam. Een actief blauw vlak met ruimte voor recreatie en ecologische doorontwikkeling.
2. De ontwikkeling van vooroevers bij de Oostvaardersplassen zorgt voor een hoge ecologische kwaliteit van het Central Lake. Ook verbindt het binnen- en buitendijks gebied.
3. Behoud de dijk, het DNA van de polder, als een obstakelvrije, gave structuur. Een landschappelijke zone die aan beide zijden land en water raakt, met ruimte voor biodiversiteit op de taluds.
4. Verbind de Oostvaardersplassen en Lepelaarplassen met de omgeving. Als een onmisbare schakel in Nationaal Park Nieuw Land en met een grote diversiteit aan natuurlijke overgangen.
5. Benut de kwaliteit van de nabijheid van het Nationaal Park voor de steden. Met meer verwevenheid tussen natuur en stad ontstaan aantrekkelijke en natuurinclusieve woonmilieus. Groen-blauwe verbindingen maken van de stadsranden aantrekkelijke zones voor ecologie en recreatie.

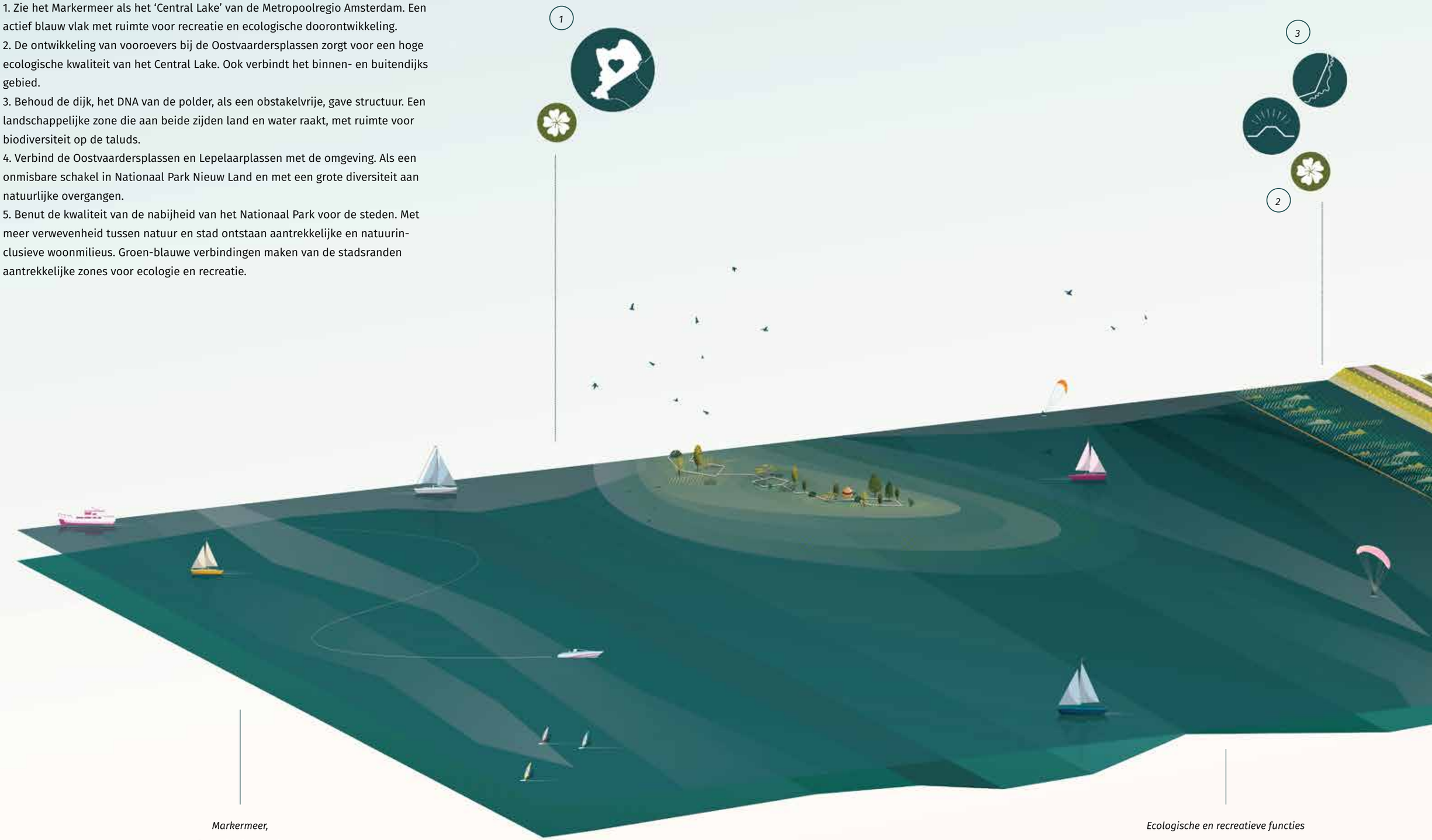

Markermeer,
Central Lake van de
Metropool Regio Amsterdam

Ecologische en recreatieve functies

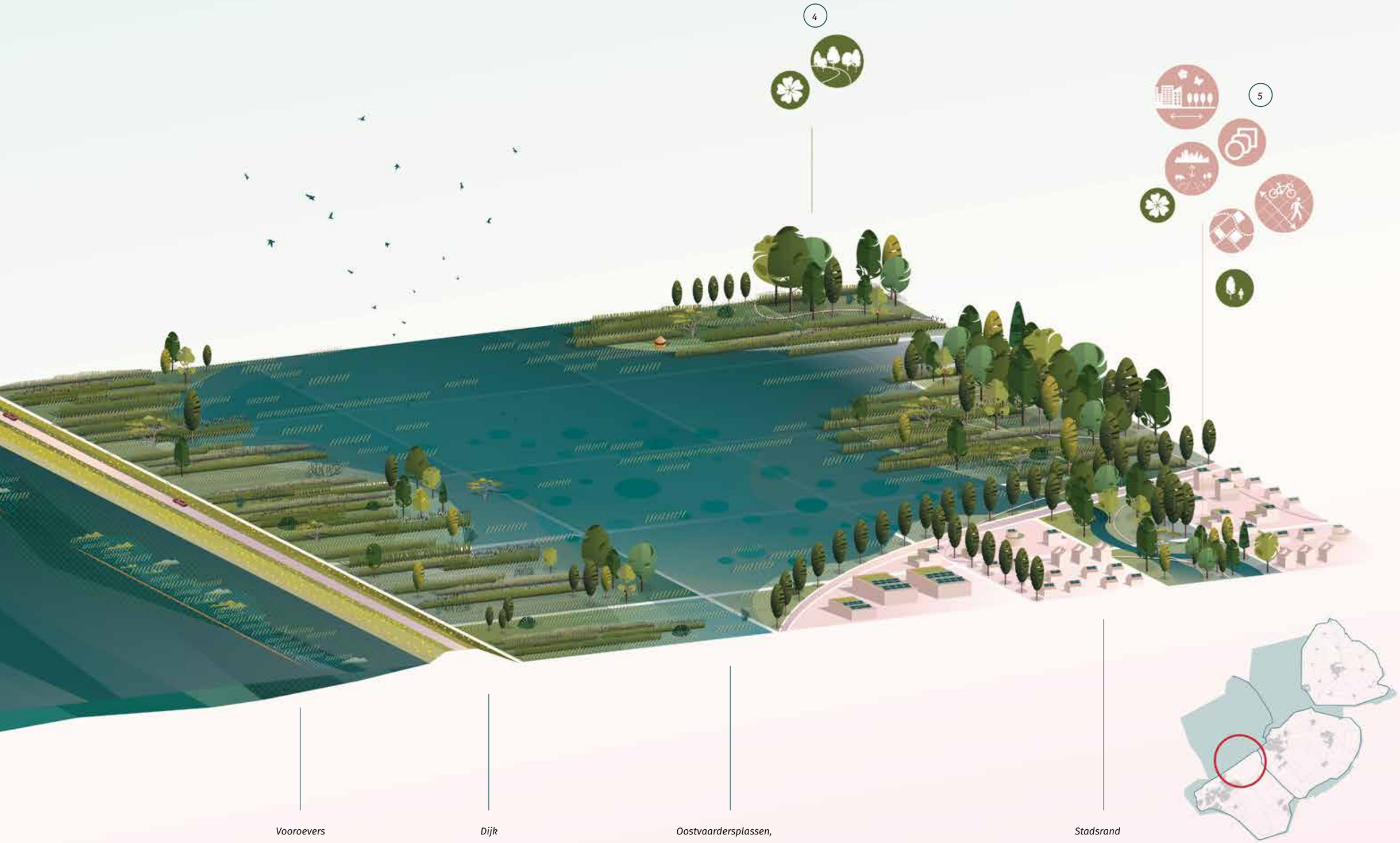
4
5
Vooroevers
Dijk
Oostvaardersplassen,
onderdeel van
Nationaal Park Nieuw Land
Stadsrand

7. Uitvoeringsprogramma Landschap in de praktijk

7. Uitvoeringsprogramma Landschap in de praktijk

Het Programma Landschap van de Toekomst (PLvdT) koestert het landschap van Flevoland op de lange termijn. Dit hoofdstuk verwoordt wat we op de korte termijn gaan doen om onze doelen te bereiken. We lichten toe hoe we samenwerken en welke rol we pakken als provincie. Ook beschrijven we welke beleidsinstrumenten we tot onze beschikking hebben.

We gaan de komende jaren aan de slag met concrete activiteiten en maatregelen, zie hoofdstuk 7.1. Dit doen we vanuit een proactieve houding en in nauwe samenwerking met de belanghebbenden, zie hoofdstuk 7.2. Daarnaast controleren we of we met de activiteiten en maatregelen onze ambities waarmaken, zie hoofdstuk 7.3.

7.1 Activiteiten en maatregelen

Wat gaan we de komende jaren doen om onze doelen te bereiken en onze ambities waar te maken? Om onze inzet te prioriteren, hanteren we de volgende driedeling:

A. Proactief handelen. We stellen concrete doelen op de urgente ambities. Met het juiste momentum of aanhaken bij landelijke opgaven.

B. Slim combineren. Ambities die direct binnen handbereik liggen: omdat we samen kunnen optrekken met anderen of omdat het om eigendom van de provincie gaat. Dit noemen we ook wel koppelkansen.

C. Meedenken en inspireren. Ambities die we proberen te bereiken door vanuit samenwerking te beïnvloeden. En het verder invulling geven aan de rol van de provincie op het gebied van kennisoverdracht en inspiratie.

Deze driedeling beschrijft de activiteiten en maatregelen die de provincie voor zich ziet voor de komende jaren. In de uitvoering maakt de provincie gebruik van de provinciale rollen zoals uitgewerkt in paragraaf 7.2.2.

De maatregelen en activiteiten komen voort uit het visie- en ambitiedeel van het PLvdT en zijn afgestemd op actuele vraagstukken en lopende trajecten. Ze zijn adaptief, zodat we ze kunnen aanpassen op de situatie en urgentie. De opsomming staat in willekeurige volgorde per onderdeel van de driedeling en is niet limitatief van aard.

A. Proactief handelen

- We vormen een team ruimtelijke kwaliteit. Het team draagt de ambitie en visie van het PLvdT uit. En geeft invulling aan de uitvoering van het programma.

- We onderzoeken de rol van Provinciaal Adviseur Ruimtelijke Kwaliteit (PARK) als hoeder van het landschap. En kijken naar mogelijke invulling.

- We bewaken het provinciaal belang in het landschap (monitoring). Dit zijn de beleving van het Mondriaanlandschap en de openheid. En ook de staat van ons waterbouwkundig bouwwerk en de zichtbaarheid van de polderconcepten.

- We geven extra aandacht aan hybride gebieden met een hoge dynamiek en waar meerdere opgaven samen komen. In deze gebieden is het erg belangrijk om integraal te werken aan sterke en nieuwe ruimtelijke kwaliteit. Actuele aandachtsgebieden zijn:
    - Almere/Zeewolde-Oosterwold: verstedelijking op het grensvlak van landbouw en landschap.
    - Almere Pampus: verstedelijking aan de rand van - en in verbinding met - het blauwe hart van Nederland.
    - Lelystad A6-Airport: verstedelijking, bedrijvigheid, logistiek in combinatie met klimaatadaptatie en energie.
    - Lelystad kust: mix van wonen, bedrijvigheid, klimaatadaptatie en recreatie aan het blauwe hart van Nederland
    - Gebied ten zuiden van Emmeloord: bodemdaling en de toekomst van de landbouw. Dit in relatie tot de landschappelijke waarden en het werelderfgoed Schokland.

- We doen ontwerpend onderzoek naar de invloed van trends en actuele ontwikkelingen in ons landschap. Op dit moment denken we hierbij aan:
    - De verdozing van het landschap.
    - De gevolgen van erfvergroting op de landschapsstructuur.
    - Ruimtelijke kwaliteit en vormgeving van energielandschappen.
    - Relatie tussen landschap en natuurinclusief bouwen met de woningbouwopgave van 100.000 woningen.
    - Ontwerpprincipes voor voedselbossen, natuurinclusieve- en kringlooplandbouw in het Mondriaanlandschap mogelijk noodzakelijk.
    - Biodiversiteit en de weerbaarheid van beplanting in lanen en singels.

- We doen een verkenning op de inzet van instrumentarium binnen het provinciaal belang. Denk aan het waterbouwkundig bouwwerk, het Mondriaanlandschap en de polderconcepten. We onderzoeken hoe we het provinciaal belang kunnen beschermen. Zonder daarbij gewenste ontwikkelingen te blokkeren of vertragen. Dit kan op onderdelen in de toekomst mogelijk leiden tot juridische borging in de omgevingsverordening.

- We werken aan het herstel en de verduurzaming van de hoofdstructuren in de drie polders:
    - De dorpenring en het assenkruis in de Noordoostpolder in samenwerking met de gemeenten Noordoostpolder en Urk.
    - Het netwerk van polderparkwegen in samenwerking met de gemeenten Dronten en Lelystad.
    - Het poldercarré en de Vogelweg in samenwerking met gemeenten Zeewolde en Almere.

- We werken aan het versterken van de dorps- en stadsranden in de drie polders. Deze dragen bij aan het polderconcept van de grote groene eilanden in de ruimte.

- We werken aan het versterken van de polderentrees als visitekaartje van onze provincie.

B. Slim combineren

- We werken samen met andere partijen aan de realisatie van onze ambities. Door het sluiten van bestuursovereenkomsten, samenwerkingsverbanden of een gezamenlijke agenda. We combineren landschappelijke ambities bijvoorbeeld met ambities uit:
    - het erfgoedprogramma
    - natuurinclusieve landbouw,
    - de stikstofaanpak,
    - de bosstrategie,
    - recreatief gebruik vaarten, fietsen en erfsingels.

- We werken samen met de zes Flevolandse gemeenten aan de doorwerking van het PLvdT in gemeentelijke beleidsontwikkeling. Zoals omgevingsvisies en gemeentelijke landschapsvisies.

- Daar waar we zelf projecten uitvoeren krijgt landschap een duidelijke rol. We zetten in op het toevoegen van (extra) ruimtelijke kwaliteit. Dit kan bijvoorbeeld bij infrastructurele projecten, op markante plekken zoals een entree. Ook uitvoeringsprojecten vanuit gebiedsprogramma's bieden kansen hiervoor.

C. Meedenken en inspireren

- We blijven in gesprek over ons landschap. Het landschap is immers continue in beweging. We voeren het gesprek over de waarden en veranderingen en actuele opgaven in het landschap. Met belanghebbenden, betrokkenen en inwoners. Dit kan aan de hand van pakkende activiteiten zoals pop-ups (in samenwerking met het erfgoedprogramma) of andere evenementen.

- We zetten in op het overbrengen van kennis over het landschap binnen het gebied van de provincie. En daarbuiten, als het aan de orde is. Dit doen we door bijvoorbeeld het organiseren van lezingen en bijeenkomsten. Daarnaast door gevraagd en ongevraagd advies te geven vanuit het team ruimtelijke kwaliteit. En mogelijk door de Provinciaal Adviseur Ruimtelijke Kwaliteit (PARK).

- Daar waar andere partijen zoals gemeenten, waterschap of ontwikkelaars plannen ontwikkelen zitten we vanaf het begin aan tafel. We geven informatie over onze kernkwaliteiten en lichten onze visie en ambitie toe.

- We werken aan de ontwikkeling van subsidieregelingen om landschapsstructuren of elementen te versterken en te verrijken. Zoals bijvoorbeeld voor erfsingels.

Pampushaven, Zuidelijk Flevoland

7.2 Samenwerken aan het Flevolandse landschap

Het landschap is voor ons als provincie erg belangrijk. We zijn trots op onze bijzondere historie. En op de pioniersgeest. Die heeft geleid tot het Flevoland dat we allemaal kennen: het waterbouwkundig werk van wereldfaam. We willen de historische waarde koesteren. Maar daarnaast ook aandacht geven aan de waarde van het landschap nu en in de toekomst.

Het landschap heeft niet alleen een esthetische waarde en een waarde als cultureel erfgoed. Het landschap raakt meerdere waarden en belangen. We moeten de herkomstwaarde, gebruikswaarde, belevingswaarde en toekomstwaarde verbinden aan economische, ecologische en sociaal-culturele belangen. Op de korte en lange termijn. Daarom koesteren we ons landschap en zetten we in op het verrijken en toevoegen van ruimtelijke kwaliteit. We werken samen aan het landschap van de toekomst. Een landschap dat aantrekkelijk is om in te wonen, werken, ondernemen en recreëren.

7.2.1 Structurerende elementen en provinciaal belang

Het landschap is heel dynamisch. Veel maatschappelijke opgaven of vraagstukken hebben een raakvlak met het landschap. Hierbij zijn verschillende belanghebbenden betrokken. Zoals:

- de inwoners van Flevoland
- de zes Flevolandse gemeenten
- het waterschap Zuiderzeeland
- de terreinbeherende organisaties
- ondernemers
- initiatiefnemers
- en nog vele anderen.

In het complexe spel van belangen behartigen wij als provincie het belang van een goede ruimtelijke kwaliteit. We behartigen het belang van het landschap dat de gemeentegrenzen overstijgt. Dit noemen we het provinciaal belang.

Provinciaal belang volgens de wet

De provincie legt haar provinciale belangen voor de fysieke leefomgeving aanvullend op de haar wettelijk toegekende taken vast in beleid. In de Omgevingswet en de Provinciewet is het subsidiariteitsvereiste vastgelegd. Dit vereiste houdt in algemene zin in dat bevoegdheden op een zo laag mogelijk niveau worden afgehandeld, ‘decentraal tenzij’. Het dwingt tot afweging en motivering per bevoegdheid waarom het onderwerp doelmatiger door de provincie dan door de gemeente kan worden uitgeoefend. Bij de motivering van een provinciaal belang is gemeente-overstijgende problematiek aan de orde. Het gaat dan bijvoorbeeld om ruimtegebruik met bovengemeentelijke effecten of gemeente-overstijgende voorzieningen in fysieke zin.

De essentie in vier overwegingen

Het Programma Landschap van de Toekomst heeft als basis vier samenhangende overwegingen. Deze zijn gemeente-overstijgend en bepalen in hun samenhang het karakter en de essentie van het Flevolandse landschap. Ze zijn voor landschap van provinciaal belang en moeten bij iedere ontwikkeling in het kader van de ruimtelijke kwaliteit als overweging worden meegenomen.

Overweging 1: waterbouwkundig bouwwerk als polder-DNA

Behoud het waterbouwkundig bouwwerk als fundament van de polders en de landschappelijke identiteit. Maak de verschillende onderdelen (dijkzones, gemalen, vaarten, sluizen) daarvan zichtbaar en beleefbaar.

De herkenbaarheid en beleefbaarheid van het waterbouwkundig bouwwerk als geheel (structuren en onderdelen). En als erfgoed/identiteit van onze inpolderingstraditie.

Het waterbouwkundige bouwwerk is het fundament, de oorsprong en het DNA van de polders van Flevoland. Het fysieke fundament van Het Verhaal van Flevoland. Het is een symbool van de inpolderingstraditie. Het is een belangrijk element in de beleving van contrast. Contrast tussen water en land, hoog en laag, oud en nieuw land.

We moeten dit samenhangende ingenieurslandschap op dezelfde manier voor de toekomst herkenbaar en beleefbaar houden. Dat is van provinciaal belang. De provincie is het overkoepeld orgaan die deze grotere landschappelijke structuur als belang in oogschouw houdt. Deze structuur reikt verder dan de gemeentegrens.

Overweging 2: panorama’s langs lange lijnen

Versterk monumentale belevingsassen om de beleving van het open polderpanorama te garanderen. Geef hieraan per polder onderscheidend vorm.

De beleving van het Mondriaanlandschap vanuit de lange belevingsassen. Oftewel de beleving van verkaveling, openheid en agrarisch gebruik vanuit wegen, vaarten en dijken.

Het landschap van Flevoland is relatief open met kenmerkende vergezichten en de groene omranding. De beleving van de zichtbare oppervlakte bepaalt grotendeels in hoeverre je het landschap als open ervaart. En op het zicht vanuit de belevingsassen.

Het is een optelsom van factoren. Aan de ene kant gaat het over het zichtbare maaiveld: het zicht zover als het oog reikt. Aan de andere kant gaat het over de belevingsassen vanwaar je het open landschap ervaart. Ook de wegen en vaarten leveren lange zichtlijnen in de polder. De regelmaat van het landschap, de grote luchten en het groene karakter zorgen voor orde en rust. Dit unieke landschap in onze polder staat onder druk. Het is van provinciaal belang om het Mondriaanlandschap herkenbaar en beleefbaar te houden.

Vissersboot op het IJsselmeer nabij de Houtribsluizen.
Beeld: Rijksdienst Cultureel Erfgoed (DG2008_1021)

Overweging 3: drie onderscheidende polderconcepten
Geef het landschap vorm op basis van de ruimtelijke concepten van de drie polders. Ontwikkel de concepten door, om ruimtelijke opgaven in het landschap een plek te geven.

De drie polderconcepten met hun eigen landschappelijke kenmerken. Iedere polder heeft een eigen concept, sfeer en beleving. Dit geeft iedere polder een eigen identiteit en karakter.

Flevoland bestaat uit drie polders die na elkaar werden gerealiseerd: de Noordoostpolder, Oostelijk Flevoland en Zuidelijk Flevoland. De nieuwste inzichten en behoeften van die periode heeft elk van de drie polders vormgegeven. Dat zorgde er voor dat elke polder zijn eigen ruimtelijke ordeningsconcept kreeg en een sterke eigenheid kent. De polders vertellen daarmee een verhaal over de tijd waarin ze zijn aangelegd. Ze zijn hiermee van waarde voor de geschiedschrijving van Flevoland.

De hoofdstructuren zijn daarnaast de ruimtelijke drager voor elke polder. Ze zijn het fundament voor de identiteit, ruimtelijke kwaliteit en ordening van het landschap. De polderconcepten zijn gemeente-overstijgend. Het is van provinciaal belang dat deze hoofdstructuren beleefbaar blijven, herkenbaar zijn en we ze waar mogelijk versterken of doorontwikkelen.

Overweging 4: hybride gebieden - aandacht voor landschapsinnovatie
Werk Flevoland-breed, integraal aan opgaven en doe ontwerpend onderzoek. Geef extra aandacht aan hybride gebieden met een hoge dynamiek en waar meerdere opgaven samen komen.

Elk gebied kent eigen opgaven en heeft daarnaast specifieke landschappelijke kwaliteiten. Hybride gebieden zijn plekken waar het landschap verandert door een stapeling van opgaven. De ruimtelijke kwaliteit staat in hybride gebieden onder druk. We geven extra aandacht aan hybride gebieden met een hoge dynamiek en waar meerdere opgaven samen komen. Het is in deze gebieden erg belangrijk om tussen meerdere ruimteclaims integraal te werken aan sterke en nieuwe ruimtelijke kwaliteit. Hybride gebieden kunnen voorbeeldstellend zijn voor innovatie en verrijking van het Flevolandse landschap.

Een hybride gebied is op zichzelf niet per se gemeente-overstijgend. De manier van omgaan met de verschillende opgaven in zo'n gebied wel. Het is van provinciaal belang in deze gebieden ruimteclaims integraal af te wegen en daarmee te zorgen voor een succesvolle uitwerking van opgaven en een uitgesproken ruimtelijke kwaliteit.

Actuele aandachtsgebieden zijn:
- Almere/Zeewolde-Oosterwold: verstedelijking op het grensvlak van landbouw en landschap.
- Almere Pampus: verstedelijking aan de rand van- en in verbinding met het blauwe hart van Nederland.
- Lelystad A6-Airport: verstedelijking, bedrijvigheid, logistiek in combinatie met klimaatadaptatie en energie.
- Lelystad kust: mix van wonen, bedrijvigheid, klimaatadaptatie en recreatie aan het blauwe hart van Nederland
- Gebied ten zuiden van Emmeloord: bodemdaling en de toekomst van de landbouw. Dit in relatie tot de landschappelijke waarden en het werelderfgoed Schokland.

7.2.2 Provinciale rolopvatting
Provinciale belangen binnen het landschap zijn de essentie van het landschap als basis voor meer ruimtelijke kwaliteit. Daarmee kan de provincie ruimtelijke ontwikkelingen beter inpassen in de omgeving. Het streven is gezamenlijk het landschap op een goede manier in te richten en vorm te geven. Met trots en optimisme.
Dit kan door zelf bezig te zijn met onze ambities en deze zelf te realiseren (realisator). Ook door andere partijen te informeren over onze visie. En ze te stimuleren en te enthousiasmeren om deze kennis in te zetten (communicator). Ook door te faciliteren (facilitator) en waar nodig te reguleren (regulator). Afhankelijk van het moment en de situatie zal de provincie een mix van deze rollen laten zien.

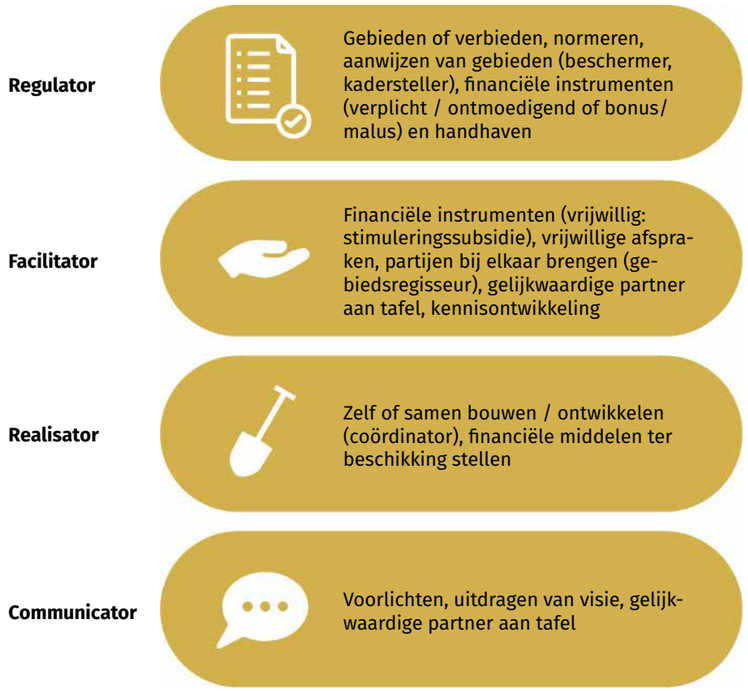

Provinciale rolopvatting

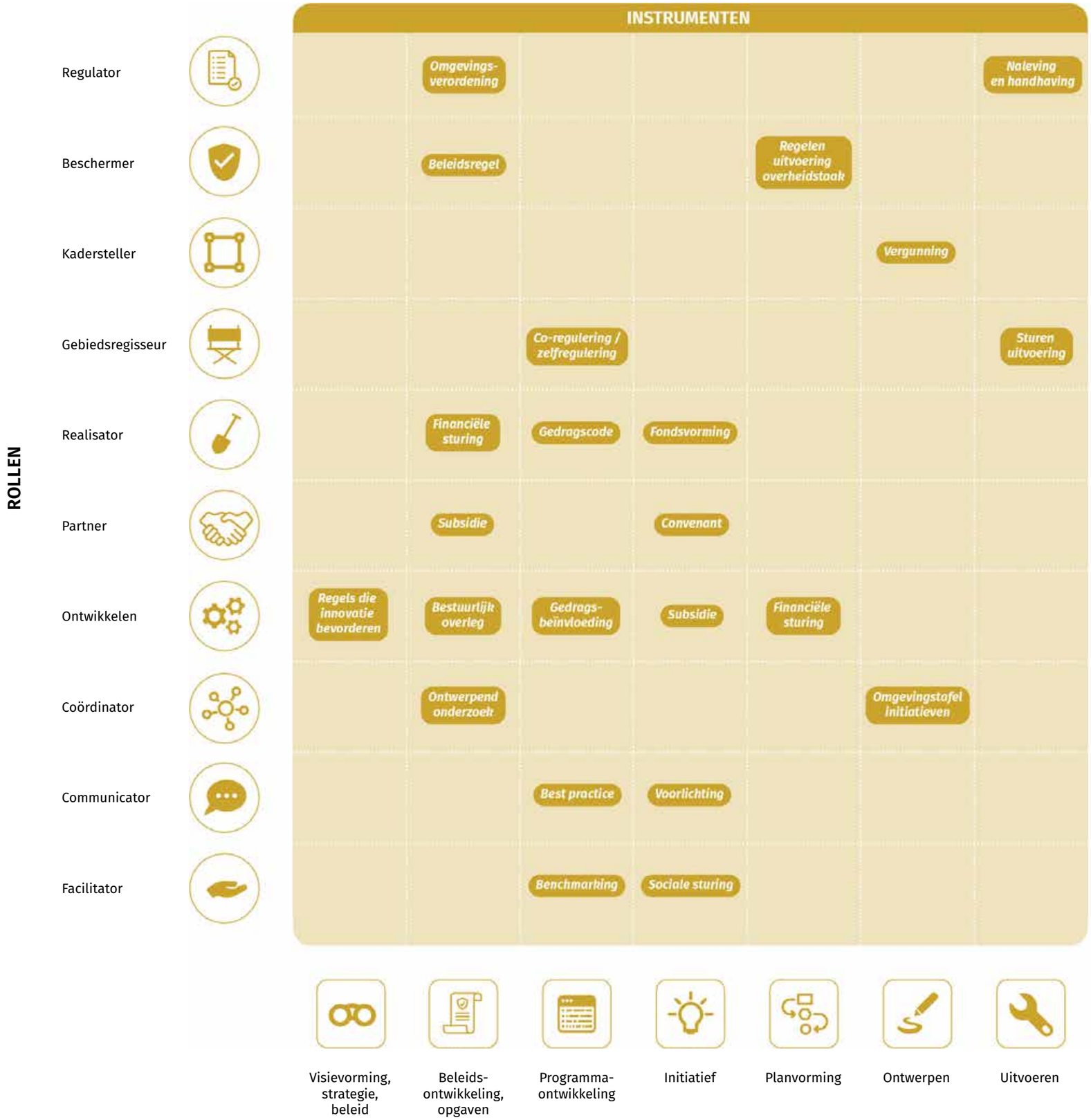

Canvas instrumenten voor ruimtelijke kwaliteit

7.2.3 Beleidsontwikkeling en advisering

We voeren activiteiten en maatregelen zo uit, dat deze passen bij het vraagstuk, de locatie en de provinciale rol. Dat kan variëren van samenwerkingsafspraken met andere partijen maken, tot zelf de schop in de grond zetten. Als ontwikkelingen in de leefomgeving daar aanleiding toe geven kunnen we meer sturend instrumentarium uit de Omgevingswet inzetten. Zoals de omgevingsverordening.

De provinciale inzet bestaat uit twee hoofdonderdelen:

- Het uitwerken van de activiteiten en maatregelen in beleid en regelgeving.
- Het uitvoeren van een adviesrol bij particuliere en overheidsinitiatieven.

Met het canvas op de pagina hiernaast geven we een handvat voor het kiezen van de mogelijke provinciale rollen en instrumenten. Dit is afhankelijk van de ruimtelijke opgave en situatie.

Uitwerken van de activiteiten en maatregelen in beleid en regelgeving

De provincie gaat het PLvdT verder uitwerken. Daarvoor heeft de provincie eigen (beleids)instrumenten. Zoals het omgevingsprogramma en de omgevingsverordening. We brengen de invloed van verschillende ontwikkelingen op ons landschap in kaart. Dat gebeurt door middel van ontwerpend onderzoek en de inzet van een team ruimtelijke kwaliteit. Op basis daarvan kunnen we het PLvdT als onderdeel van het omgevingsprogramma bijstellen. En kunnen we regels stellen in de omgevingsverordening, om bepaalde landschappelijke kwaliteiten te beschermen.

Ook is de provincie betrokken bij beleidsontwikkeling door mede-overheden. Het gaat dan om gemeentelijke omgevingsvisies en -plannen en het waterprogramma en de verordening van het waterschap. De provincie brengt in die trajecten de belangen van het provinciale landschap actief onder de aandacht. Zodat mede-overheden het PLvdT doorvertalen naar hun eigen beleid.

Uitvoeren van een adviesrol

De maatschappij is altijd in ontwikkeling. Ondernemers, maatschappelijke organisaties, overheden en particulieren willen hun ideeën uitvoeren, en ontwikkelen allerlei soorten initiatieven. Over het algemeen moet de overheid vóór de uitvoering van deze initiatieven een omgevingsvergunning of projectbesluit afgeven. De Omgevingswet legt deze taak bij de overheid die zo dicht mogelijk bij de samenleving staat, de gemeente. De provincie heeft op zaken die van provinciaal belang zijn een advies- en instemmingsbevoegdheid.

In specifieke situaties is de provincie het bevoegd gezag voor de omgevingsvergunning. Om een omgevingsvergunning te verlenen, toetsen we het initiatief aan wet- en regelgeving. En aan het beleid van de betrokken overheden. Om dit in een vroeg stadium als vooroverleg te kunnen doen, wordt het instrument omgevingstafel ontwikkeld. Daarbij beoordelen we of een initiatief voldoet aan de landschappelijke kwaliteiten genoemd in het PLvdT. Het team ruimtelijke kwaliteit zal hierover adviseren.

Het team ruimtelijke kwaliteit houdt scherp in de gaten of overheden initiatieven hebben waarbij het PLvdT kan aansluiten. Dat soort initiatieven bieden de kans om de ruimtelijke kwaliteit te versterken. De provincie zoekt hierin actief de samenwerking. Bijvoorbeeld via ontwerpend onderzoek. De provincie maakt afspraken over het ontwerp en de uitvoering van het initiatief.

De precieze plek van een ontwikkeling of initiatief in het landschap bepaalt de ruimtelijke kwaliteit. We willen dat onze bijdrage in projecten en ontwikkelingen in het landschap leidt tot een hoge ruimtelijke kwaliteit. Daarbij gebruiken we de Handvatten Ruimtelijke Kwaliteit (HARK, zie hoofdstuk 4) als hulpmiddel voor een integrale aanpak. Hierin houden we rekening met de herkomstwaarde, belevingswaarde, gebruikswaarde en toekomstwaarde van het landschap. En geven we economische, ecologische en sociaal-culturele belangen een plek. HARK is hiermee een instrument om opgaven en stakeholders met elkaar te verbinden. Zo nemen we ruimtelijke kwaliteit mee in de integrale afweging binnen projecten en ontwikkelingen. Als één van de belangen.

7.3 Monitoring en evaluatie

In het PLvdT zijn de visie, ambitie en uitvoering uitgewerkt. Met het vaststellen van het PLvdT, is het kwadrant ‘beleidsontwikkeling’ uit de beleidscyclus voor nu klaar. De doelen uit het PLvdT realiseren we via de kwadranten beleidsdoorwerking en uitvoering. Dat doen we met omgevingsverordeningen en samenwerkingsafspraken.

Na verloop van tijd is het nodig om te bekijken of aanpassingen van het beleid nodig zijn. Waar kan het effectiever? Waar is bijsturing nodig? Hiervoor is het belangrijk om te weten hoe ver de uitvoering van het PLvdT is. En om zicht te houden op de feitelijke ontwikkelingen.

Monitoring en evaluatie is nodig om de beleidscyclus te sluiten, en input te genereren voor nieuwe beleidsontwikkeling. Zoals in het kwadrant terugkoppeling staat. Gedacht wordt om dit vorm te geven door:

- Het bewaken van de voortgang en de werking van het landschapsbeleid en
- Monitoring op doel- en effectbereik van de in het PLvdT opgenomen activiteiten en maatregelen.

We informeren Provinciale Staten actief over de resultaten van monitoring en evaluatie. Waar nodig vindt er een terugkoppeling plaats in het financiële jaarverslag. Wanneer we beleid, doelen zoals geformuleerd in het PLvdT moeten aanpassen, verloopt dit proces volgens de Omgevingswet.

Schematische weergave beleidscyclus

Bijlagen

Bijlage 1. Begrippenlijst

Agroforestry
Agroforestry is een vorm van duurzame landbouw. Het combineert bomen en struiken met de teelt van landbouwgewassen en veehouderij. De ecologische en economische interacties bieden allerlei voordelen.

Beleefbaar
Een sterke mate van de mogelijkheid tot ervaring van specifieke landschappelijke of ruimtelijke kenmerken en kwaliteiten.

Belevingsas
Lange lijnen in de polder waar vanaf iemand een ervaring van het landschap en de leefomgeving wordt geboden. De lange lijnen zijn veelal rechte wegen, lanen en dijken.

Building with nature
Bouwen met natuur (Eng: Building with Nature) wil zeggen dat je bijzondere en ecologisch waardevolle landschappen laat ontstaan. Dat doe je met hulp van natuurlijke processen. Ecologen zetten het daarnaast in, om de gevolgen van bijvoorbeeld klimaatverandering het hoofd te bieden. Het wordt ook wel eco-engineering genoemd.

Christaller-theorie (centrale plaatsen theorie)
De centrale plaatsen theorie komt van de Duitse geograaf Christaller. Het ruimtelijk ordeningsprincipe gaat uit van een optimale plaatsing van woongebieden ten opzichte van elkaar. De afstanden tussen woonkernen moeten makkelijk af te leggen zijn. Hierdoor kunnen inwoners in de nabijheid beschikken over voorzieningen. En hebben ondernemers en winkeliers een gegarandeerde afzetmarkt nabij. De theorie vormde de basis voor de inrichting van de Noordoostpolder. Daarbij waren met name de fietsafstanden tussen de kernen belangrijk.

Dooradering
Een netwerk van landschapselementen, die vanuit het landschap tot diep in het stedelijk gebied reiken. Voorbeelden van die elementen zijn lanen en waterlopen.

Dorpenring
De Dorpenring is een samenhangend landschapselement in de Noordoostpolder. Het is van fundamentele waarde voor de uitstraling en identiteit van deze specifieke polder. De dorpenring is een vertaling van de Christaller-theorie en verbindt de woonkernen van de Noordoostpolder met elkaar. De dorpenring is herkenbaar vanwege de begeleidende laanbeplanting en de cirkelvormige opzet binnen de polder. Het vormt een belangrijke kernkwaliteit.

Drager, dragende structuur
Een groot, stabiel en duurzaam ruimtelijk (landschaps)element, waar andere elementen in het landschap zich op oriënteren. De drager is veelal een blijvend ruimtelijk element, terwijl de omgeving veranderlijker is. (Naar: Vroom, 2005 en Lörzing, 1982)

Energielandschap
Landschap waarin de winning en opwekking van energie of het effect daarvan duidelijk zichtbaar is. Energielandschappen komen al eeuwenlang voor (denk aan historische watermolens, turfwinning in veengebieden) en betreffen niet alleen moderne varianten.

Geleding
Een architectonisch principe waarin binnen een samenhangend gebied of een structuur diversiteit en accenten worden aangebracht. Veelal om een ruimte of gebied tastbaarder, interessanter en begrijpelijke te maken voor de toeschouwer.

Gesamtkunstwerk
In ruimtelijke zin een samenhangend ontwerp of inrichting die uitgaat van het optimaal verbinden van elementen. Het is doel is om er één vanzelfsprekend geheel van te maken.

Groen-blauwe verbindingen
Een netwerk van landschapselementen zoals water, bomenlanen, bermen, singels en bosgebieden. Deze landschapselementen zorgen voor verbindingen tussen verschillende plekken en gebieden in het landschap.

Hybride gebieden
Zones of plekken in het landschap waarin meerdere landgebruiksfuncties, opgaven en belangen samenkomen. Kenmerkend is dat de traditionele scheiding van functies hier niet voorkomt. Er is sprake van verweving van functies, opgaven en belangen, die veelal complex is. Hybride gebieden vragen daarom om een integrale aanpak en het actief vormgeven aan ruimtelijke kwaliteit.

Integraal
Het in samenhang bezien van verschillende opgaven, belangen of ontwikkelingen. En daar vanuit een samenhangende, overziende blik naar handelen.

Kernkwaliteiten
Kernkwaliteiten zijn de onderscheidende, karakteristieke en waardevolle elementen in het landschap. Het zijn de cruciale bouwstenen voor de identiteit en ruimtelijke kwaliteit van Flevoland. De kernkwaliteiten vertellen het verhaal van het ontstaan en de ontwikkeling van een uniek ingenieurslandschap met een eigen schoonheid.

Klimaatadaptatie
Het proces waarin de kwetsbaarheid van de leefomgeving voor klimaatverandering wordt verminderd. Denk aan de aanpassing van de leefomgeving aan gevolgen van klimaatverandering zoals wateroverlast en hittestress.

Koppelkansen
Kansen voor het verbinden van verschillende opgaven in een integrale aanpak of project. Door het koppelen ontstaat meerwaarde voor ruimtelijke kwaliteit.

Land art
Kunstwerken zoals beeldhouwwerken, sculpturen, constructies of grondwerken die in relatie tot de specifieke landschappelijke omgeving zijn vormgegeven. Natuurlijke elementen zijn van groot belang in de ervaring van de kunstwerken. Denk hierbij aan het weer en de seizoenen. (Naar: Vroom, 2005)

Landschap
Een ruimte die gevormd en geschapen is door natuur en/of mens. Het deel van het aardoppervlak dat verschillende mensen ervaren op uiteenlopende manieren (naar: Vroom, 2005). Een ruimte die is opgebouwd uit natuurlijke elementen en processen. Zoals geomorfologie, bodem- en waterhuishouding en hydrologie (abiotische laag). Of uit de ecosystemen met levende flora en fauna (biotische laag). En uit menselijke invloeden en ingrepen in het landschap zoals steden, infrastructuur en recreatie (antropogene laag).

Leesbaarheid
De mate waarin de karakteristieken van een specifiek landschap duidelijk zichtbaar en begrijpbaar zijn voor een toeschouwer. Elementen die de leesbaarheid kunnen bepalen zijn bijvoorbeeld de verkaveling, waterlopen, lanen van een gebied.

Lobben, groene
Royale groengebieden, zoals bijvoorbeeld bossen, die vanuit de omgeving de stad in lopen. Vaak vormen de lobben een buffer of grens tussen verschillende stedelijke gebieden of kernen.

Menselijke maat
De mate waarin een landschap, gebied of object zich verhoudt tot de afmetingen van het menselijk lichaam. Voor ruimtelijk ontwerp betekent dit bijvoorbeeld dat de afmetingen van het menselijk lichaam de vormgeving van ruimten en landschappen bepalen (Vroom, 2005). In abstracte zin wordt hiermee de verhouding van een toeschouwer tot een ruimte of landschap bedoeld. En dan met name de mate waarin een landschap aangenaam, tastbaar, begrijpelijk en te overzien is.

Mondriaanlandschap
Verwijzing naar de geometrische schilderkunst van Piet Mondriaan. Mondriaans werk vertoont gelijkenis met het strak geordende landschap van de Flevolandse polders. Specifiek bedoelen we de regelmatige geometrische landbouwverkaveling. Die vormt het raamwerk voor allerlei kleuren en teelten in het gebied. Daarnaast verwijst de term naar de openheid van het gebied. Daardoor zijn de verkaveling en diversiteit daarbinnen goed te ervaren.

Monumentaal
Monumentaal in architectonische zin, niet in juridische zin. Een object, structuur, ruimtelijk element of landschap. Dat door de natuur of mensen is gemaakt en een bijzondere ervaring oproept. Of van grote ruimtelijke betekenis is. Bijvoorbeeld door de ontstaansgeschiedenis, schaal of vormgeving. Monumentale elementen zijn dikwijls zichtbaar groter dan andere elementen in de omgeving. En tekenen zich daardoor duidelijk af. De verschijningsvorm van een monumentaal ruimtelijk element vertoont een uitgesproken eenheid en samenhang. Trefwoorden zijn: strak, helder, duidelijk, herkenbaar, oriëntatie en gerichtheid. (Naar: Vroom, 2005).

Natuurinclusief, natuurinclusieve landbouw (ook wel landschapsinclusieve landbouw)
Natuurinclusieve landbouw is een duurzame vorm van landbouw. De productie van voedsel draagt dan bij aan een aantrekkelijk, rijk, biodivers landschap. Dit gaat uit van natuurlijke processen en een gezonde bodem. Kringlopen worden zo veel mogelijk op regionale en lokale schaal gesloten (naar: College van Rijksadviseurs, 2020).

Omgevingskwaliteit
Omgevingskwaliteit bestaat uit wat zorgdraagt voor de leefbaarheid van onze fysieke omgeving. In de breedste zin van het woord. Het is het samenhangende systeem van de kwaliteit van water, milieu, natuur, landschap, stedenbouw, energie, cultureel erfgoed, beleving, identiteit etc. De omgevingskwaliteiten zijn veelomvattend, divers en gebiedsafhankelijk, daardoor is omgevingskwaliteit altijd een maatwerk oplossing.

Ontwerpend onderzoek
Ontwerpend onderzoek is een verkennend en verbindend instrument om tot nieuwe inzichten te komen over de inrichting van landschap en leefomgeving. Je ontwerpt en visualiseert voorstelbare werkelijkheden, om zo tot oplossingen voor een complex vraagstuk te komen. Je gebruikt bestaand of aanvullend onderzoek als basis. Door het experimenteren met mogelijke toekomsten als uitgangspunt te nemen kan je een basis creëren om tot vernieuwende en beeldende ideeën te komen. Onderzoek kan dan het bewijs vormen om de voorstelbare werkelijkheid te realiseren. Dat onderzoek kan bestaande kennis of eigen ruimtelijk onderzoek zijn. (Noordhuizen en Nijkrake in DSL, 2017)

Openheid
De elementen boven ooghoogte in de wijde omgeving bepalen de openheid van het landschap. Bijvoorbeeld hellingen, opgaande begroeiing zoals bos, singels en houtwallen, en bebouwing van steden, dorpen en woningen en bedrijven. Hoe open een landschap is, hangt af van hoe ver je kunt kijken. En van hoe groot de ruimte is die je kunt zien. (Naar: CBS, PBL, RIVM, WUR (2012)). De openheid in Flevoland verschilt per polder en per deelgebied.

Opgavegericht (werken)
Samen met verschillende partners in een gebied en vanuit meerdere beleidsterreinen tegelijk werken. Zie ook Integraal.

Patchwork (NL: lappendeken)
Oorspronkelijk een term uit de textielindustrie. Het beschrijft een deken gemaakt van aan elkaar gezette lapjes van allerlei kleuren en stoffen. In architectonische en ruimtelijke zin betekent het verschillende functies en landgebruik die naast elkaar bestaan in een gebied.

Poldercarré
Het poldercarré is een samenhangend landschapselement in Zuidelijk Flevoland. Het poldercarré is een samenstelsel van laanbeplantingen langs wegen, die tezamen een vierkante vorm (carré) vormen. Het carré omsluit een groot open landbouwgebied. Het vormt samen met de Vogelweg de hoofdstructuur van Zuidelijk Flevoland en een belangrijke kernkwaliteit. Het is van fundamentele waarde voor de uitstraling en identiteit van deze polder.

Polderconcept (ruimtelijk concept)
Een methode van ontwerpen en inrichten van het landschap in een polder gebaseerd op een leidend idee. Het concept ordent de verschillende ideeën en ingrepen in een landschap. Het zorgt voor samenhang tussen wensen, ideeën en principes (Naar: Vroom, 2005). In Flevoland leidden drie verschillende concepten voor de drie polders tot drie unieke landschappen.

Polderentrees
Toegangen tot de Flevolandse polders. Meestal via een weg, brug, dijk of sluis.
De toegangen markeren de overgang van het oude land naar de Flevolandse polders. Daardoor ervaar je bij de polderentrees een sterk contrast in landschappen. Fundamentele elementen daarin zijn:
- het merkbare verschil in hoogteligging
- de landschappelijke inrichting
- de lange zichtlijnen de polder in
- de beleving van de dijk als grens tussen oud en nieuw land
- de beleving van de dijk als grens tussen water en nieuw land.

De polderentrees vormen de etalage van het Flevolandse landschap. Ze zijn ook de eerste kennismaking van de toeschouwer met de kwaliteiten van Flevoland.

Polderparkwegen
Polderparkwegen zijn lange beplantte wegen, Ze verbinden het oude land met Oostelijk Flevoland en bieden een aantrekkelijk zicht op de polder. De van oorsprong Amerikaanse parkways zijn deels de inspiratie voor de polderparkwegen. Een parkway reageert sterk op het landschap waar de weg doorheen gaat. De beleving van dit landschap is van groot belang bij het ontwerp van een parkway. Dit wordt onder meer versterkt door de ligging van de weg in een gebied. En het bieden van panorama's en bijzondere zichtlijnen op een gebied.
Oostelijk Flevoland heeft veel van deze parkway-kenmerken toegepast. In de Flevolandse context definiëren we ze als polderparkwegen. Lange assen door de polder die veelal zijn aangeplant met kenmerkende lanen, singels, hagen en bosschages. Daardoor hebben de polderparkwegen ook een eigen landschappelijke kwaliteit. Kenmerkend zijn ook de brede profielen van de wegen en de royale continue bermen.

Principe (ontwerpprincipe, inrichtingsprincipe, groenprincipe)
In ruimtelijke en architectonische zin een werkwijze of manier om het landschap in te richten. Met een bepaald doel of vanuit een bepaalde opgave. Bijvoorbeeld het creëren van uitzicht op een gebied. Of juist het beplanten van een laan om de openheid te breken

Ritme
Een landschap zo ontwerpen, dat open ruimten, structuren, vlakken en massa's afwisselen. Dit leidt tot een afwisselende ervaring van een gebied (Naar: Vroom, 2005). Meestal gebruik je hierbij zorgvuldig gekozen afmetingen van ruimtes en opgaande landschapselementen.

Ruimtelijke kwaliteit
De (ontstane) waarde en kwaliteiten van een gebied. Het samenspel tussen herkomstwaarde, gebruikswaarde, belevingswaarde en toekomstwaarde van een landschap. Waarbij tegelijk een interactie tussen een ecosysteem en menselijke ingrepen en handelen ontstaat. En economische, ecologische en sociaal-culturele belangen elkaar raken. (Naar: Dauvellier, P. en Alkema, Y., 2008 en Vroom, 2005).

Schaal
De verhouding tussen maten van ruimten en objecten. De mate van omsluiting, verdichting en openheid bepaalt de ervaring van de schaal van een landschap. (Naar: Vroom, 2005).

Swifterbantcultuur
Een cultuur uit de oudheid, vernoemd naar de vondsten die archeologen deden bij het Flevolandse dorp Swifterbant.

Synthese
De vorming en het ontwerpen van verschillende delen tot een logisch en samenhangend geheel. (Naar: Vroom, 2005).

Transitie
Een structurele verandering als resultaat van economische, ecologische en sociaal-culturele of technologische ontwikkelingen. In ruimtelijke zin wordt hiermee veelal een verandering bedoelt die ook in het landschap voor grote verandering zorgt.

Verrommeling
De ontwikkeling van meerdere gebruiksfuncties naast elkaar in een landschap, zonder duidelijk onderling verband. Of storende elementen in het landschap die geen samenhang hebben. De objecten en elementen in het landschap en de kenmerken van het landschap bepalen hoe verrommeld een gebied lijkt. Ook de perceptie van de toeschouwer speelt daar een rol in. (Veeneklaas, et. al. , 2006)

Waterbouwkundig bouwwerk
Het geheel van dijken, gemalen, pompen en sluizen die de voorwaardelijke basis vormen voor het maken van een polder. Een waterbouwkundig bouwwerk kenmerkt zich door een veelal technische en rationele uitstraling.

Bijlage 2. Literatuurlijst

Andela, G., 2000. Kneedbaar landschap, kneedbaar volk. De heroïsche jaren van de ruilverkavelingen in Nederland. Bussum, uitgeverij THOTH.

Dam, F. v., Pols, L., & Elzenga, H., 2019. Zorg voor landschap, naar landschapsinclusief omgevingsbeleid. PBL.

CBS, PBL, RIVM, WUR, 2012. Openheid landschap (indicator 1022, versie 03 , 22 februari 2012). Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), Den Haag; PBL Planbureau voor de Leefomgeving, Den Haag; RIVM Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu, Bilthoven; en Wageningen University and Research, Wageningen. Verkregen via www.clo.nl

College van Rijksadviseurs, 2018. Panorama Nederland. Den Haag.

College van Rijksadviseurs, NOHNIK architecture and landscapes, Louis Bolk Instituut, 2020. Op weg naar een New Deal tussen boer en maatschappij. Pilot landschapsinclusieve landbouw Salland. Den Haag.

Dauvellier, P. en Alkema, Y., 2008. Ruimte met karakter.

Hemel, Z., 1994. Het landschap van de IJsselmeerpolder. Planning, inrichting en vormgeving. Rotterdam, NAi Uitgevers.

Horlings, H., Blom, A., 2018. De groene horizon. Vijftig jaar bouwen aan het landschap van de Flevopolder. Bussum, uitgeverij THOTH.

K.H. Ollongren, D. m., 2018. 292 Besluit kwaliteit leefomgeving. Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden.

Must stedenbouw, 2013. Kijk op de ruimtelijke kwaliteit van snelwegen. Rijkswaterstaat.

NOHNIK architecture and landscapes, 2018. Tekenen aan een nieuwe synthese - Transities en ruimtelijke kwaliteit in het Flevoland van morgen. Essay.

Noordhuizen, J.R. en Nijkrake, W.F. Ontwerpend onderzoek in de praktijk. Dutch School of Landscape Architecture, 2017. DSL Amsterdam.

PBL. (2019, maart 21). Beleidsbrief landschapsinclusief denken en doen. Verkregen via www.pbl.nl

Steenhuis, M. Hooimeijer, F., 2009. Maakbaar landschap. Nederlandse landschapsarchitectuur 1945-1970. Rotterdam, NAi Uitgevers.

Veeneklaas, F.R., J.L.M. Donders & I.E. Salverda, 2006. Verrommeling in Nederland. Wageningen. WOT Natuur & Milieu. WOT-rapport 6.

Vereniging Deltametropool et al., 2016. Blind Spot – metropolitan landscape in the global battle for talent. Rotterdam, Vereniging Deltametropool.

Vogelzang, T.A., A.B. Smit, P.P. Kuiper, C. Gillet, 2019. Grond in beweging; Ontwikkelingen in het grondgebruik in de provincie Flevoland in de periode tot 2025 en 2040. Wageningen, Wageningen Economic Research, Rapport 2019-003. 86 blz.; 14 fig.; 11 tab.; 13 ref.

Vroom, M., 2005. Lexicon van de tuin- en landschapsarchitectuur. Wageningen, uitgeverij Blauwdruk.

Colofon

Programma Landschap van de Toekomst
Visie, ambities, handvatten en uitvoeringsprogramma
voor hoge ruimtelijke kwaliteit in Flevoland

Dit is een uitgave van
Provincie Flevoland
Visarenddreef 1
Postbus 55
8200 AB Lelystad

Contact
T 0320 – 265 265
E info@flevoland.nl
W www.flevoland.nl

Tekst en redactie
Provincie Flevoland, afdeling Strategie en Beleid
Antea Group
NOHNIK architecture and landscapes
Flow Media

Vormgeving
NOHNIK architecture and landscapes

Cartografie, tekeningen en visualisaties
NOHNIK architecture and landscapes

Fotografie
NOHNIK architecture and landscapes, tenzij anders vermeld.

Wij hebben geprobeerd om alle rechthebbenden van gebruikt beeldmateriaal te achterhalen.
Indien u van mening bent dat u rechthebbende bent en niet vermeld staat, laat u ons dat dan weten.

© 13 oktober 2021

Kijk voor de digitale versie en meer informatie op:
www.flevoland.nl/landschapvandetoekomst

of scan de QR-code